

IRINA NICOLAU

Haide, bre!

Citorule, am nevoie să te simt lângă mine. Încep, pentru a patra oară, o carte despre aromâni. De fapt, prima dată n-am scris o carte, a fost o temă de cercetare. Cum se obișnuiește în asemenea situații, am citit tot ce am găsit. A rezultat o valiză de fișe. Astăzi aş da-o oricui. M-au dezamăgit, cum m-a dezamăgit și lucrarea care a ieșit din ele – un text indigest, mărginit și nătâng. Insist asupra dezamăgirii. Nu mă va înțelege decât cine m-a văzut atunci. Aromânii deveniseră pentru mine o obsesie. Îi vedeam peste tot. Nu vorbeam decât despre ei. Negam adevăruri pe care le stabiliseră savanții într-un secol de studii. Le întorceam cu susul în jos și cu josul în sus. Parcă eram nebună. Aveam și viziuni. Din când în când, simțeam cum se scurge prin mine un mileniu de istorie. Mai precis, simțeam cum cade, așa cum cade printr-o pungă ruptă un măr. Zeci de milioane de oameni, cu oile, cu aurul, cu vorbele și cu gândurile lor, se înfățișau privirilor mele. Aromânii tuturor timpurilor deveneau prezenți și inteligibili, iar mie îmi revenea rolul să le pun întrebări. Experiența era devastatoare. Mă simțeam răspunzătoare de orice omisiune. Încercam să formulez toate întrebările dintr-o dată. Mai repede, acum... Nu puteam. În ultima clipă mă decideam să pun o singură întrebare unui singur ins. Dar până s-o aleg pe cea mai bună și până să hotărâsc cine va fi interlocutorul, imaginea se stingea dureros. Mă apucam imediat să scriu. Îmi adunam amintirile bucată cu bucată. Le tăiam cu foarfecele. Le împungeam cu pintenii. Le dărețeam. Le cizelam. Până la brâu eram lână și sare și de la brâu în sus cărări de munte. Și din tot ce am trăit atunci să rezulte numai o bancă de date etnografice? Ți se pare acceptabil? Mie nu! Încerc să-mi explic eșecul și găsesc un singur răspuns: treceam printr-o criză identitară pe care nu o asumam. Scriam ca să scap, nu scriam ca să scriu.

Întorcându-mă în trecut, descopăr că rădăcina tulburării mele este veche. Aveam trei, patru ani când mă duceam cu tata la cafeneaua lui Bardaca din spatele Băncii Naționale. Acolo treceam amândoi printre mese, tata mă ținea de mână și spunea tuturor, uite, e fata mea, Miss Aromânia. Cei de față erau numai aromâni și știau că tata se însurase cu o grecoaică. Ca să-mi testeze sentimentele, îmi puneau invariabil întrebarea:

– Țe hi tini?

Adică, ce ești tu? Și eu le răspundeam în grecește că sunt grecoaică. Ce oroare! Toți înnebuneau și tata zicea că foarte bine.

Mult mai târziu, pe la vârsta majoratului, am sesizat cât de singur se simtea tata într-o casă cu trei grecoalice și am decis să trec de partea lui. Mă pomeneam repetând în gând: sunt aromâncă, sunt aromâncă, de dragul tatii sunt aromâncă. Puseul de solidaritate a trecut cum a venit. Dar iată că într-o iarnă, la opt dimineața, Sfântul Nicolae ne-a umplut ghetetele cu lacrimi și bomboane de colivă. Tata a murit. În urma lui, Pavel Șafarica a lăsat o lume. Nu prea știam ce o să fac cu ea. Cu moștenirile este așa: le accepți sau nu. Dacă le accepți, răspunzi de ce se întâmplă cu ele, dacă nu le accepți, ai trădat. M-a scos din încurcătură tema de cercetare, datorită ei am descoperit că lumea tatălui meu este și a mea.

De câte ori mă apuc să scriu despre aromâni, și repet, mă apuc a patra oară, simt cum vine tata să ierneze în sufletul meu. Haide, tată, stai jos! Am adus ligheanul să-ți spăl picioarele. Aici ai carne și acolo apă rece. Iar e bine... Am început să-ți scriu și cartea. Și oare n-ai putea să rămâi, pentru toată viața și pentru toată moartea?

În manuscrisul *numărul doi*, cel care a urmat temei de cercetare, n-am făcut decât să-mi reiau «descoperirile» și să adaug pagini de literatură. Scriam și rupeam. Scototind după cât a rămas, am scris mai mult decât am rupt. În fine, în manuscrisul *numărul trei* am încercat să compun saga neamului Celea. Am muncit mult și tot degeaba. M-am înecat în fișe. Voiam să pun tot. Excluseam gestul selectiv. M-am întâlnit de nenumărate ori cu Gina și cu Nicolae. Din ce mi-au spus, am compus un arbore genealogic cât un cearșaf. Opt generații, sute de inși răspândiți în nenumărate țări din trei continente... De fiecare nume atârna un ciorchine de istorioare: cu cine s-a căsătorit, unde s-a dus, ce i s-a întâmplat. În locul de unde începea să funcționeze memoria neamului, la rădăcina rădăcinilor se afla un personaj cu rol fondator. O femeie. Prenumele i s-a pierdut. I se spunea Țal Celea, adică cea a lui Celea, apelativ de nevestă. A rămas doar o frântură de poveste. Din ce mi-a spus Gina am putut redacta o jumătate de pagină pe care o recuzerez din manuscrisul *trei*.

După moartea bărbatului ei a fost prima care a putut să spună «hai!». Avea încăpățânarea berbecului bătrân și un orgoliu de împărăteasă. Cei care nu au acceptat să se lase conduși de o celnicoane¹ au plecat. Ceilalți au învățat să pășească după o fustă: vara, sus în munte, iarna pe câmpiile de lângă mare.

– Veniți să vedeți fâlcarea² celnicoanei, strigau locuitorii comunelor prin care treceau. Oamenii frumoși în haine noi și animale multe dădeau un spectacol tulburător. Iar ea călca pintenog, înaintea lor, cu opincile roșii cu gurgui înalt.

Repetând an de an cuvintele și gesturile bărbatului mort, întărindu-le chiar cu demența leoaicei lăuze, și-a ridicat fâlcarea deasupra tuturor. Două sute de cai și tot atâția măgari a trimis într-un an lui Ali Pașa din Ianina. Un dar regesc pe care a putut să-l facă, iar Pașa a înțeles mesajul ei:

– Eu am să-ți dau, așa precum se vede, și tu, în schimb, dă pace la ai mei.

Oamenii celnicoanei erau scutiți de plata capitației. Când drumul le trecea peste Vardar, animalele traversau podul fără nici o taxă urmate de oameni și de calabalâc. Ordinea o hotăra numai ea, celnicoane:

¹ Soția celnicului care era conducătorul fâlcării.

² Grup de oameni și animale care urcă, împreună, vara la munte și coboară, împreună, iarna la șes.

– Acum treci tu, și tu, și tu, și tu...

lar capii familiilor încuviințau și ziceau:

– Amin, moi, Țal Celea. Adică, așa să fie, cum zici tu.

Țal Celea a trănit după ea poarta unei epoci de aur. Au urmat vremuri grele pentru ai săi. Fiii i-au fost măcelăriți la moartea lui Ali Pașa. Doar unul a putut cu greu să scape. Sărac și singur, călare pe un măgar șchiop, el a ajuns bogat și renumit. I se spunea Celea Perifimos, adică Celea cel Mândru. Se mai știe despre el că își adăpa calul cu vin. Acum, după două sute de ani, formula de încuviințare rostită la trecerea peste Vardar a devenit pentru urmașii celnicoanei o glumă.

În vara lui '86, după o lună lungă petrecută la Călimănești, unde nu am făcut decât să scriu despre aromâni și să bea ape scârboase, am adunat dosarele care cuprindeau manuscrisele *unu, doi și trei*, le-am legat cu o sfoară și am zis gata! Eram sigură că am renunțat definitiv. Mi-am refuzat plăcerea de-a arunca teancul de hârtii. Lasă-l acolo, nu cere de mâncare. Mâncare n-a cerut, dar nici nu mi-a dat pace. Am rezistat bine zece ani. Astăzi, când o dezleg, sfoara râde de mine. În dosare găsesc pagini de care mă simt legată, altele sunt ilizibile. Nu exagerez când spun ilizibile. Cândva, înainte de-a fi făcut recurs la sfoară, dădusem câteva capitole la citit unui prieten. Acesta mi le-a rezumat zicându-mi fătis: n-ai talent.

În clipa de față problema mea nu este *cum* voi scrie, ci *de ce* scriu. În anii care au trecut, aromânii au devenit pentru mine o enigmă clasată. Am uitat enorm, nu mai am viziuni, nici disperare, nici curaj...

Cititorule, mi se pare cinstit să-ți spun ce te așteaptă. Pregătește-te să te confrunți cu o lume de fărâmituri. Încearcă să-ți închipui că sunt un scafandru, că am descoperit Atlantida într-un fund de mare de unde m-am întors uitând ce am văzut. Tot ce pot să-ți arăt este noroiul de sub unghii. Am râcâit în Atlantida. Atât. Sau închipuie-ți că sunt Semiramida și Șeherezada în același timp și că te-am chemat să petrecem câteva zile la palat. Tu te aștepti să-ți arăt grădinile suspendate și eu îți pun în față o oală cu ghiveci spunând:

– Mănâncă. Acum, la noi legumele cresc printre flori. În fiecare îmbucătură vei regăsi o grădină.

Tu te aștepti să-ți spun povești, dar eu sunt Semiramida și te avertizez:

– Acum povestesc altfel, va trebui să-ți compui singur povestea din bucăți. Mai ia ghiveci, e bun!

Prin urmare, cititorule, la așa ceva să te aștepti, ghiveci cu povești și noroi din Atlantida.

Pepo

Grecoaicele din neamul meu nu se fardau deloc. Făceau din spălăceală o virtute. O singură mătușă știa să-și folosească rujul. Ea se farda oriunde și oricând. Absența oglinzii nu constituia o piedică pentru Pepo. Ținând în mâna dreaptă rujul, ea își privea chipul în palma stângă și trasa cu precizia visului două paranteze orizontale de culoarea ciclamei. Eram copil și trăgeam cu ochiul în «oglindea» din palma goală, dar nu vedeam decât linia scurtă a vieții ei. Toată povestea era din cale-afară de tulburătoare.

– Mergi mai departe, îi strigam, să încercăm și fără palmă, hai!

Ca s-o conving, îi apucam mâna stângă și i-o strângeam la piept.

– Nu pot, se împotrivea mătușa mea.

– Ba da!

Atunci rujul depășea hotarul vechi al buzelor și desena cu pastă grasă o gură caraghioasă de paiată.

Multă vreme am crezut că oglinda dreptunghiulară pe care o scotea rar din poșetă îi întâmpinase o parte din puterea ei de oglindire. Apoi mi-a năzărit că palma era locul unde ea își sprijinea ochii și că, de fapt, privind nicăieri, ea trasa un contur mental pe care memoria îl furase cândva din oglindă.

S-ar putea să nu înțelegi ce caută Pepo într-o carte despre aromâni. Am să-ți explic. A tășnit pur și simplu din mine. Când trăia, îi plăcea să fie văzută. Mi-am zis, tot n-are copii s-o pomenească, las-o. Mi-ar fi fost ușor să-i găsec în carte un loc legitim, să nu poată zice nimeni ce caută Pepo aici? La urma urmei era căsătorită cu un aromân. Înalt ca un albanez, lui Nacu, bărbatu-su, îi plăcea să cânte fărșerotește. La sărbători, când se strângea toată familia, ne spunea, mie și lui Gheorghe:

– Voi să cântați numai așa: iiiii...

Și pe isonul nostru începea să cânte:

«Hai, moi, ș-d-ui știa grețli

S-bea, moi, ap-arați?»

Adică, de unde știau grecii să bea apă rece? În versurile care urmau, grecii nu știau să bea vin, nici să mănânce pâine și carne, pe toate le învățaseră de la noi, de la aromâni. Mama se supăra cu măsură, invocând comerțul de vin al grecilor în Antichitate, și Pepo plângea zgomotos.

În mod deliberat n-am vrut să-i atribui un rol lui Pepo. Prezența ei vreau să fie fără nici o noimă. Înțelegi? O nouă nebulie mă face să cred că șansele mele de-a scrie despre aromâni sunt aceleași de oriunde aș începe și oricum aș sfârși.

Ocazii de vorbă

În fiecare comună era o piață unde, drept la mijloc, creștea un arbore bătrân. Sub el se strângeau mai marii, duminica și în zilele de sărbătoare. Era locul unde se luau hotărâri. Când venea cogeabașul, se sculau toți în picioare, pentru că el era șef. Se sculau chiar și bătrânii, cu toate că și bătrânețea lor scula lumea în picioare. Femeilor nu le era îngăduit nici măcar să traverseze piața. Drumurile lor trebuiau să caute umbra caselor din jur. Să te proțapești printre bărbați, fără rușine, ziua în amiaza mare, era un gest nerușinat. Puteau fi văzute la cișmea. Acolo nu era nevoie să se sfiască. Cele vrednice lăsau ghiumurile la rând și își vedeau de treabă. Altele profitau și stăteau la palavre cu orele. O societate sănătoasă își asumă funcția drenare a bărfei.

Locul potrivit de vorbă pentru bărbați era cafeneaua. O aflai într-o clădire anume sau la han. Se strângeau indiferent de vârstă, veneau preotul, învățătorul, jandarmul, citeau ziarul, trăgeau de limbă pe unul întors de la drum. Ce mai e nou, îl întrebau, și el le zicea. Jucau tabinet și alte câteva jocuri de cărți pe cafele. Cine pierdea plătea. Tot la cafenea venea și poștașul, care mai întâi suna din trompetă prin sat.

Să nu te duci la cafenea deloc bătea la ochi, însemna că ai ceva de ascuns; să mergi prea des era semn că nu-ți vezi de treabă. Totul trebuia făcut cu moderație, în doze neex-primare explicit, dar pe care toată lumea le cunoștea.

Despre dărnicie

În anul 1880, Chirața Roșca lasă prin testament 100 de florii pentru biserica din Bitolia, 100 de florii pentru Comitetul Macedoromân, 100 de florii pentru o pompă de incendiu care să fie cumpărată școlii de fete și alte 100 de florii, monede solide de aur, pentru Fondul facerilor de bine, din care să fie înzestrată o fată săracă la fiecare șase ani.

În 1904, Ciumaga lasă bani pentru construirea unui azil de bătrâni cu o capacitate de 60-80 de paturi. Zega dă bani pentru biserică și spital, Badralexii pentru farmacie, Celea pentru școală și așa mai departe. Sute și mii de florii sunt lăsate pentru drumuri, poduri, cișmele, pentru oameni săraci... Sina lasă, Dumba lasă, Toșița lasă, toți lasă câte ceva, chiar și atunci când se află la Viena, la Budapesta, la Odessa sau la București. Așa se explică de ce cuvântul *lasa* ajunge să însemne într-o vreme pe grecește *testament*.

la-mă de mână și vino să-ți arăt ce am făcut noi pentru Budapesta și Atena. Uite cti-toriile lui Zappa, ale lui Toșița, ale lui Averoff. Sunt gigantice. Să le vezi pe ale lui Sina și Dumba. Toate au fost plătite cu bani dați, cum zicea tata, jancoté. Am fost mari evergheți, astăzi nimeni nu mai știe. Dania era pentru aromâni un fel de *pottlach*. În sensul lui cel mai propriu, *pottlach*-ul se referă la o practică răspândită la primitivi prin care se obține prestigiu prin distrugere de bunuri. Să zicem că suntem în Alaska și eu îți spun așa:

– Am 100 de câini buni, antrenați pentru sanie, pe 80 dintre ei îi omor chiar acum.

Și mă apuc să spintec câinii, unul după altul. Tu nu poți să te faci că nu mă vezi ce fac, trebuie să accepți provocarea și să intri în competiție. Ucizi tot atâția câini câți am omorât eu și vreo zece în plus dacă vrei să fii învingătorul. Totul se petrece sub ochii bulbucăți de admirație ai celor care nu au câini sau au câini puțini, iar noi, cățărați pe mormanul de cadavre, ruinați în câteva ceasuri, ne lăsăm îmbătați de prestigiul pe care l-am dobândit. Fiindcă numai cel care are își permite luxul să piardă, luxul fiind o dovadă de putere, înțelegi?

Acum, hai să ne închipuim că suntem aromâni și că tu ești Zappa și eu Averoff. Nu cei adevărați, alții, ne jucăm! Avem multe oi, cai și, mai ales, multe monede de aur. De mâncat, mâncăm cu plăcere tot pâinea cu caș. Pâinea noastră este, poate, mai albă, dar cât de albă poate fi pâinea? Nevestele și fetele nu ni le învelim în aur, ar fi rușinos. Suntem prea nobili ca să ridicăm pentru noi palate, și atunci ce inventăm ca să vorbească lumea despre noi? Eu zic:

– Am să fac o bibliotecă în Atena!

Tu zici:

– Eu fac un parc!

Apoi eu ridic o biserică la Mezzovo, pentru că sunt originar de acolo, ție nu știu ce îți mai căsună și tot așa. Iar splendoarea gestului nostru constă în faptul că niciodată nu vom vedea lucrările pe care le-am finanțat. Averoff cel adevărat a refuzat să meargă la Atena să privească minunile care au fost ridicate pe banii lui, iar Zappa a plătit costurile pentru parcul din Atena care îi poartă numele prin testament, după moarte. De darurile noastre s-au bucurat alții. Noi n-am făcut decât să sfidăm limitele dărnicii.

Despre ambiție

– El este cel din dreapta. Cel cu poalele cămășii mai lungi. Vezi ce mustăți avea? Îl chema Constantin Mergeni. Mare chihai. Și bogat, și respectat! Oamenii lui îl aveau ca pe un munte. Un lucru nu era bun cu el, ambiția. Avea ambiție prea mare. Judecă și tu.

Eram la Siliștra. Într-o noapte, paznicul pădurii i-a omorât un câine. La turmă un câine bun înseamnă ceva. Foc a luat bătrânul, știi ce-i aia baruti³? Dar nu de pagubă, de ambiție. A tocmnit un avocat, nu s-a uitat la bani, și cu hoție, Dumnezeu știe cum, a reușit să câștige procesul, pentru că a spus avocatul:

– Dacă a murit câinele, turma putea să se piardă, și atunci cine era vinovatul? Pădurarul! Paznicul pădurii să plătească turma.

Judecătorul a tradus:

– Ești dator lui Mergeni suma de 20.000 de lei.

Văicăreli și jale mare. Pot s-o povestesc pe lung, dar n-are rost. Paznicul a scos din buzunar cinci foi de o mie și a zis că asta e tot ce are și, din ce n-are, nu dă. Bunicul l-a lăsat să se facă de răs, apoi i-a luat banii din mână, s-a întors către sala plină și a zis:

– N-am nevoie de atâția bani de la tine. Pe astea ia-le înapoi. Și i-a numărat în palmă patru mii. Cu mia de aici – și a fluturat-o deasupra capului – haideti toți să bem și să mâncăm. Iar tu – a răcnit la paznic – tu, când o să mai vezi căcatul de la oile mele, să-l pupi!

Așa era bunicul, ambițios – a conchis Dina Mergeni, care împlinise 80 de ani, în 7 ianuarie 1986. Mi-a povestit istoria în vara aceleiași an, la Tulcea, afară în curte, în timp ce nevastă-sa, Sultana, curăța vinetele pentru salată.

Despre cinste

Tot Mergeni mi-a povestit-o. În fond este o simplă relatare.

– Am fost acum câteva veri în Bulgaria. M-am plimbat peste tot. Frumos! Și, așa, de curiozitate, m-am dus și într-un sat prin care treceam spre iernatic. Acolo își lăsau ai noștri lucrurile pe care nu le puteau căra peste tot: haine bune, cuverturi, chiar bani. Și, în sat, un om pe care îl cunoșteam, un bulgar, m-a întrebat: ce face, măi, lancu, ce face cu lucrurile pe care mi le-a lăsat? De două ori pe an le scot la aer și le pun tutun ca să nu intre molița, sunt haine bune, e păcat.

lancu îi încredințase lucrurile în urma cu patruzeci de ani, cine știe cum nu le luase, și omul acela nu voia să spună că s-a săturat, că-i prea bătrân ca să se mai ocupe de ele, că n-are loc și așa mai departe, pur și simplu era mâncat de curiozitate, ce planuri are lancu cu lucrurile pe care i le-a lăsat?

Proverbul «Ce-i în ladă și pe noi» exprima pentru mine măsura unui trai sumar. Se poate o formulă și mai sumară, fără ladă. Deși hărările – sacii noștri de lână – erau tot un fel de lăzi. Puneai în ei ce aveai și îi urcai pe măgari. Pe măsură ce obiectele s-au înmulțit, oamenii au învățat să le semene prin satele pe unde treceau. Le lăsau la prieteni de încredere și ei, de departe, rămâneau proprietari.

³ Praf de pușcă.

– Și nu vă era frică? I-am întrebat pe Mergeani.
– Frică să le lași la prieteni? Păi cum?! Era mai sigur decât la bancă. Banca dă faliment, omul are cuvânt.

Masa

– Am păcălit-o și astă seară...

Așa obișnuia să zică bunica după masa de seară, în timp ce mama aduna farfuriile. Cea păcălită era burta care cerea mereu. Omul, însă, nu trebuia să-și pună mintea cu ea, lăcomia era un cusur mare. Mâncau cu mâna. Bunica folosea patru degete, cele două degete arătătoare și pe cele mari. Când termina de mâncat, le ștergea pe o batistă. Mânca mai curat decât o pisică, nu făcea fărâmituri. La masă se stătea pe jos, turcește. Aromânii din sate aveau un fel de mese joase, cum sunt cele rudărești. Nomazii purtau după ei niște țesături speciale care se numeau mäsale. Fața de masă nu este fudulie, omul se deosebește de animale pentru că mănâncă pe loc curat. Orășenii mâncau ca orășenii din Balcani. Am fost mari plăcintari. Aromânii au făcut multă mâncare pentru alții.

Despre rușine

La noi era rușine
să nu pupi mâna popii,
să nu-ți respecti părinții destul,
să-i spui sotului pe nume de față cu oameni străini,
să înșeli în afaceri,
să te vadă neamurile logodnicului înainte de căsătorie,
să rostești măscări.
Era rușine să primești de zestre o oglindă prea mare sau prea mică,
să treci peste cuvântul bătrânilor,
să îl încalci pe al tău,
să te căsătorești cu cineva din alt neam decât tine,
să-ți bați nevasta;
era rușine să te vadă cineva gol,
să cerșești, să minți,
să nu muncești destul,
să mănânci prea gustos,
să-ți radă dușmanul mustața,
să-ți captureze căpitanul sau
să îți taie coada la cal;
era rușine să furi,
să ai copii răi,
să preacurvești,
să dai semne de necumpătare
când bei, când mănânci sau când te îmbraci...
Dar mai presus de toate era rușine
să nu ai rușine.

Când tata făcea, după venirea comuniștilor, tot felul de munci și mama îl întreba:

– Nu ți-e rușine, Pavele?

– Mi-e rușine să am răcitorul gol, era răspunsul lui. Alte vremi.

(Și vreo 200 de pagini o să continue tot așa...)

Note pe marginea unei civilizații dispărute

Așezați în secolele al XVI-lea și al XVII-lea în cele mai de seamă orașe ale Peninsulei Balcanice, Salonic, Adrianopol, Constantinopol, Sofia, Rusciuk, București, Belgrad, Sarajevo, Ragusa, evreii spanioli au format puternice comunități în interiorul cărora și-au organizat viața religioasă specifică: sinagogi și case de rugăciuni, băi rituale, școli, casa de studii sau seminarul, tipografia, cimitire. Privilegiile acordate de turci explică afirmarea economico-financiară a evreilor. Dacă Spania și Portugalia îi alungaseră la sfârșitul secolului al XV-lea, Turcia avea să mizeze pe aportul lor nu doar în sfera comerțului, ci mai ales în aceea a relațiilor cu Europa. Sub protecția lui Soliman Magnificul, comunitățile evreo-spaniole din Balcani au început o lungă și neîntreruptă conviețuire cu popoarele zonei. Activitățile de negustori, meșteșugari (croitori, fabricanți de arme, fierari, bijutieri, țesători, boiangii), medici, farmaciști, diplomați, scriitori au dat adesea strălucire regiunilor în discuție. Sud-estul continentului se va dovedi o zonă de elecție pentru evreii spanioli. Și aici, ca peste tot unde este vorba de contacte inter-umane, există «o reciprocitate a serviciilor făcute». Cum se explică acest fenomen? Imperiul otoman a oferit un cadru politic amplu și bine constituit. Sultanii au dispus de imense fonduri materiale rezultate în urma cuceririlor extinse până la nordul Dunării. N-au dispus însă de o cunoaștere temeinică a Europei, a limbilor și a civilizațiilor ei. Contactul cu o lume necunoscută trebuia mijlocit de cineva. De aici miza pusă pe evrei, pe cultura, mobilitatea și dibăcia lor în crearea unui sistem relațional. Braudel susținea că, atâta vreme cât civilizația Europei în ansamblul ei a avut de beneficiat de pe urma convergențelor cu lumea evreiască, nu trebuie să ne surprindă că și Turcia, noul stăpân medieval al unei întinse regiuni a continentului, a intrat în contact cu aceasta. Apelul constant la serviciile evreilor e o mărturie indiscutabilă că turcii acceptaseră modul lor de a face economie mai mult decât al altor comunități din Peninsula Balcanică.

Reprezentând prima «rețea comercială din lume», negustorii evrei au asigurat adesea și circulația ideilor. Într-o mai largă perspectivă asupra istoriei, putem spune că unii

dintre ei au fost creatori ai punților de comunicare între estul și vestul continentului. Astăzi știm de pildă că populația evreo-spaniolă din Salonic a influențat decisiv dezvoltarea economică a zonei și a contribuit totodată la dezvoltarea schimburilor culturale, la răspândirea descoperirilor științifice. Salonicul, adăpostind una dintre primele comunități sepharadite (spaniole) din Turcia, avea tipografii, școli și colegii în limba ebraică. La sfârșitul secolului al XVI-lea peste 1000 de elevi frecventau instituțiile de învățământ evreiesc din acest centru, ceea ce sugerează mărimea și rolul comunității de aici în contextul diasporei sud-est europene. Comparabil cu Veneția din punctul de vedere al activității spirituale evreiești, Salonicul avea să coordoneze diaspora din Balcani, documentele elaborate și păstrate de rabini de aici indicând atât rolul dominant al acestei obști în raport cu toate celelalte din regiune, cât și prestigiul orașului în asigurarea unei vieți pluriconfesionale.

Mărturiile scrise ajută la reconstituirea unor importante fragmente din istoria sepharadimilor care s-au așezat în localitățile din nordul, vestul și estul Peninsulei. Modelul era acela propus de congregația din Salonic, un model centralist în care rolul șefului rabin era dominant. Întotdeauna conducerea comunității fusese subordonată imperiilor care admiseseră organizarea comunității, construirea caselor, a sinagogilor și chiar a cartierelor, desfășurarea ceremoniilor și a activităților specific religioase. E adevărat că turcii nu admiseseră viața non-musulmanilor în preajma moscheilor. Dar nici ghetto-uri nu existaseră în nici unul din teritoriile ocupate de ei. Ar fi de reținut și aspectul potrivit căruia populația evreo-spaniolă venise în imperiu având experiența apropierei de grupurile umane din imediata vecinătate, ceea ce a făcut posibilă profesarea unor meserii în comun sau cultivarea profitabilelor relații intercomunitare. Interesant de semnalat este că turcii încurajaseră schimburile culturale cu evreii. Pe baza cercetărilor documentare s-a putut demonstra că la Belgrad și Sarajevo cartierele turcești fie au fost ridicate în preajma acelor evreiești, fie au permis viața evreiască în mijlocul lor, ceea ce era rezultatul unei mari mobilități în interiorul cetăților. Societatea otomană nu și-a integrat membrii într-o cultură unitară, dar a acceptat împrumuturile în viața cotidiană și acestea se refereau la muzică, îmbrăcăminte și alimentație. Relațiile dintre evrei și creștini au pus probleme din când în când, mai ales datorită competiției economice. De pildă, tensiunile dintre evrei și greci s-au făcut resimțite, fără ca ele să îmbrace forme dramatice.

La fel ca Salonicul, cetatea Ragusei (Dubrovnik) a oferit și ea găzduire evreilor spanioli, îndeosebi comercianților a căror activitate a adus prosperitate orașului. Începând cu secolul al XVI-lea, companiile evreiești din Ragusa au fost acelea care au stabilit legătura dintre Peninsula Balcanică și statele din restul Europei. Ele au avut o pondere de-a dreptul uimitoare în economia de schimb a epocii, atingând apogeul în anii conflictelor austro-turce (1593-1606). Potențialul evreiesc în sistemul schimbului de mărfuri se datora experienței anterioare, cunoașterii foarte bune a porturilor și a populațiilor de pe malurile Mării Interioare. Sepharadimii din Ragusa proveneau din Pirineii iberici, din Portugalia, nordul Africii și din orașele italiene. Istoricul Radovan Samardjića evidențiat conexiunile

realizate de evreii spanioli între Peninsula Balcanică și Italia, conexiuni care au facilitat dezvoltarea unei rețele comerciale comune. Din când în când evreii au triumfat la Ragusa, așa cum odinioară triumfaseră la Ancona. Comunitatea ragusană a fost cunoscută și prin școli și rabini de prim rang, prin cărțile scrise de mari învățați. Medicii evrei au avut un prestigiu excepțional. Aici a funcționat cunoscutul Amatus Lusitanus, medic și om de cultură de o vastă erudiție. El a scris o lucrare celebră, în șapte volume, intitulată *Centurionem septem*, fiecare volum conținând o sută de istorii de cazuri medicale. Al șaptelea volum se încheie cu faimosul *jurământ Amatus*, unde autorul declară că întotdeauna a fost interesat de sănătatea pacienților mai degrabă decât de avantajele personale și nicio dată nu a făcut discriminări între un evreu și un creștin sau un musulman. Aceeași comunitate l-a găzduit în sânul ei pe strălucitul poet Isaiah Cohen, cunoscut și sub pseudonimele Didacus Pyrrhus, Jakobus Flavius, Jakob Eboensis sau Lusitanus. El a întreținut bune relații cu aristocrația și cu cetățenii orașului, cu poeții locali, cu artiștii și oamenii de știință. Poezia sa a fost scrisă în limba latină, purtând pecetea Renașterii. Ecoul scrierilor sale în spațiul Europei de Sud-Est a fost considerabil. În aceeași cetate au creat, de data aceasta în limba ebraică, Aaron Cohen, Shemen Tov și Z'kan Aharon. Cea mai însemnată operă rabinică a fost aceea a lui Aaron Cohen (sfârșitul secolului al XVI-lea). Retor înnăscut, strălucit exeget și scriitor, Cohen a învățat la «Școala levantină» din Veneția. Și-a câștigat existența din comerț, inițial fiind preocupat de activități publice, precum organizarea comunității, restaurarea vechii sinagogi din ghetto și a vechiului cimitir. A trăit la Sarajevo, Belgrad, Sofia, Ragusa și în Italia. Opera sa conține un imn închinat lui Dumnezeu spre a salva evreitatea și a fost publicată împreună cu a bunicului său, fiind apoi răspândită sub formă de copii în aproape toată Europa, la Constantinopol, Salonic, Sofia, Roma, Ancona, Amsterdam, precum și la Ierusalim.

O importantă comunitate evreo-spaniolă din Europa de Sud-Est a fost aceea din Belgrad, la rândul ei conexată marelui rabinat de Salonic, dar și fascinanelor mișcări religioase inițiate sau mijlocite de evreii din Tesalia. Dezvoltarea comunității belgradene coincide cu activitatea lui Meir Angel, cel dintâi rabin local, autorul câtorva tratate despre legile iudaice, intitulate *Halakha*. Evreii au prosperat aici în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. În anul 1617, la inițiativa lui Jehuda Lerma, s-a deschis o *Yeshiva*, care mai târziu s-a transformat într-un faimos centru al învățăturii iudaice. Trebuie spus că în mai multe din regiunile Europei de Sud-Est înflorise studiul legilor religioase, că încă în secolul al XVI-lea s-a format cea dintâi generație de specialiști în *Halakha*, generație din care au făcut parte câteva nume de notorietate ale istoriografiei religioase ebraice, precum David Ibn Yahya, Joseph Taitazak, David Ibn Abi Zimra, Jacob Berav, Levi Ben Habib. În secolul al XVII-lea, Simha Ha Cohen și-a elaborat la Belgrad marele tratat intitulat *Sepher She-mot*. Aceeași cetate a stimulat îmbogățirea considerabilă a literaturii religioase iudaice pe tot parcursul secolului al XVII-lea. Între cei mai importanți scriitori din școala

belgrădeană se numără Joseph Almosnino. Opera sa, *Edut be Yosef*, publicată postum de fiul său Isaac, este relevantă pentru cultura iudeo-spaniolă a zonei.

La Sarajevo, unde comunitatea luase ființă la 1565, au trăit alți remarcabili oameni de cultură, unii dintre ei apreciați de iudaismul din întreaga Europă. Este cazul lui David Pardo, fiul profesorului și rabinului venețian Jakob Abraham, autor al cărților *Shoshanim le David* – un comentariu în două volume despre *Mishna*; *Maskil le David* – comentariu pe marginea exegezei lui Rashi; *Lamnatzeah le David* – un tratat despre problema dreptului de proprietate asupra pământului în *Mishna*; *Hasdei David* – un comentariu la *Tosephata*, lucrare căreia i-a dedicat două decenii de existență. Mai multe dintre poemele sale au fost găsite în cărțile de rugăciune dedicate sărbătorilor evreiești. Spre sfârșitul vieții, David Pardo s-a stabilit în Țara Sfântă. Plecarea sa a fost un eveniment festiv și s-a petrecut – așa cum specifică documentele comunității – cu aprobarea coreligionarilor din Sarajevo.

Cât privește Bucureștiul, culegerea de response *Hosen Mispat* (hotărâri ale rabinului în calitate de președinte al unui complet de judecată, *Beth-Din*) a marelui rabin de Medina (1505-1589) amintește de stabilirea evreilor spanioli în acest oraș în jurul anului 1550. Documentul vorbește chiar despre o comunitate sepharadă bine încheșată, desfășurând prin membrii ei o variată activitate comercială și întreținând legături cu mai multe centre din sudul Dunării. Prezența unei comunități evreo-spaniole în Valahia este confirmată în alte diverse acte de judecată, implicând negustori provenind din Salonic. Responsa din anul 1559 a rabinului Ioseph Karo din Nikopole amintește faptul că sepharadimii din capitala Valahiei s-au aflat în directă legătură cu domnitorul, căruia îi puteau solicita protecția în cazul în care erau atacați de răufăcători. Informațiile lui Paul de Alep din anul 1657 arată care au fost raporturile evreo-creștine. Textele de drept canonic indică tolerarea evreilor în cazul renunțării la religia mozaică. Doar evreii creștinați beneficiau de anumite dregătorii, ei putând fi împroprietăriți și cu câte o moșie. Chiar și în aceste condiții, evreii spanioli din Turcia au continuat să se așeze în Valahia. Ei figurau în toate categoriile de negustori și de meseriași. Mai apoi, privilegiile acordate de domnitorul Constantin Brâncoveanu la sfârșitul secolului al XVII-lea oferiseră șansa unei mai bune organizări a obștilor, inclusiv a școlilor evreiești și a rabinatului.

Despre relația cu Moldova, ordinul imperial din anul 1568 al lui Selim al II-lea – adresat amiralului flotei otomane, cadiilor din Constantinopol și comandantului fortăreței Yerni Hissar – precizează că monopolul comerțului cu vinuri pentru această regiune era în mâna evreului Josef Nassi (Juan Miguez), duce de Naxos. Conținutul documentului sugerează poziția economică a unei personalități din rândul evreilor, capabilă nu numai să intervină la sultan, dar și să subscrie un act de liberă circulație de la un capăt la altul al imperiului. Contractele de căraușie arată ce fel de posibilități aveau evreii pentru a transporta mărfuri din Constantinopol până în Polonia. În Moldova, evreii fuseseră principalii furnizori ai domnitorului și ai boierilor. O dată cu intensificarea comerțului polono-moldav,

dar și ca urmare a războaielor provocate de cazaci, numărul lor a crescut. Cu mult înainte de 1700, la Iași au fost ridicate sinagogi. În vremea domniei lui Ștefan Tomșa, privilegiile acordate pentru așezarea în Moldova au permis înființarea celor dintâi bresle de meșteșugari. Știința și cultura s-au răspândit suficient, astfel încât studiul Kabbalei fusese așezat la loc de cinste în viața spirituală a comunității din Iași. Mișcarea mesianică a câștigat teren și aici, la fel ca în întreaga Europă a timpului. În jurul lui 1650, la Iași trăia reputatul kabbalist Salamon Ben Arayo, despre care un document spune că se ocupa cu studiul cărților sfinte. Tot acolo s-a inițiat cunoscutul filosof și astronom Josef S. Del Medigo, originar din Constantinopol. Yeshiva locală era una dintre cele mai apreciate în regiunile de est și de sud-est ale continentului. Numărul mare al învățaților care trecuseră ori se stabiliseră pentru mai scurtă sau mai lungă vreme în capitala Moldovei este amintit de călătorii medievale care au vizitat principatul. De pildă, predicatorul suedez Conrad Jacob Hildebrandt sau misionarii Angelo Petrarca da Sonnino și Francesco da San Felice au vorbit de rolul extraordinar de tălmăci pe care îl dețineau evreii din Moldova și de foarte buna cunoaștere a geografiei zonei. Tot ei au descris caracterul statornic al evreilor, locuitori (la 1632-1633) în Iași și Soroca.

Faptul că avuseseră întâietate în viața comercială în raport cu armenii și grecii este confirmat și de numeroasele controverse pentru vânzarea și cumpărarea mărfurilor. Relațiile cu administrația Imperiului otoman au contribuit la fel de mult la supraviețuirea, alături chiar la înființarea companiilor comerciale în diverse orașe. În diplomație și în cultură, ponderea evreilor nu a fost cu nimic mai prejos. În 1590, de exemplu, în negocierile dintre Poartă și Polonia, alături de moldoveni, un rol de seamă l-au avut doi notabili evrei. Pentru aceeași perioadă, izvoarele documentare indică alte fenomene interesante, anume faptul că personalitățile sepharzilor aveau o prezență activă la curtea de la Constantinopol, uneori intrând și în anturajul sultanului. Amintitul Juan Miguez, evreu portughez, devenise nume de marcă la curtea sultanului Selim și nu întâmplător acesta l-a înălțat la rangul de duce de Naxos. A fost cunoscut și sub numele de Don Jose Nassi. El este acela care s-a implicat în evenimentele din Moldova, susținându-l pe Despot-Vodă la domnie, și tot el a creat Turciei ample relații internaționale în Europa răsăriteană.

Implicarea evreilor spanioli se resimte și în Transilvania. În cercurile intelectuale constantinopolitane s-a născut ideea acordării unor privilegii evreilor spanioli așezați în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Inspirată de medicul Abraham Sarsa și eliberată în anul 1623 de cancelaria principelui Gabriel Bethlen, diploma de privilegii deschide epoca reglementărilor moderne cu privire la viața evreilor din Europa răsăriteană. Ce anume ne face să credem că așa au stat lucrurile? Evreilor li se oferă dreptul de stabilire pe teritoriul țării, libertatea exersării credințelor și datinilor iudaice, siguranța indeletnicirilor, îngăduința de a circula fără opreliști, dorința mărturisită a principelui fiind aceea ca prin «adunarea la un loc a feluritelor neamuri» să contribuie la înflorirea Transilvaniei. Cuvintele lui Bethlen sunt cât se poate de lipsite de echivoc, demonstrând cultura, aparte-

nența sa la o ideologie umanistă de inspirație occidentală. Contractele turcilor cu Buda și cu Viena sunt mijlocite de aceiași evrei spanioli. Nu numai în comerț și diplomatie se întâmplă așa, dar și în cumpărarea, vânzarea ori mânăuirea armelor. Între promotorii colaborării se numărau marii administratori ai imperiului, unii dintre ei folosindu-se admirabil de serviciile evreiești în negocierile cu lumea europeană.

Repetatele mișcări din arealul est-central și sud-est european au făcut posibile întâlnirile între evreii spanioli și aceia germani (sepharadimi și ashkenazimi) atât în țările rămase sub turci, cât și în regiunile ocupate de Habsburgi. Înainte de toate, evreii acestor zone aveau un mare privilegiu. Cunoșcând patru sau cinci limbi (adesea și mai multe), erau tălmăcii oricărei discuții. Au fost mediatorii numeroaselor contacte politice. Călătorul Pierre Belons du Mans – autorul unor credibile descrieri ale Greciei, Iudeei, Arabiei – spunea că evreii care au fugit din Spania, Germania, Ungaria și Boemia își însușiseră limbile regiunilor de adopțiune, precum greaca, slavona, turca, araba, armeană și italiană. În casa fiecărui evreu era important să se învețe cât mai multe limbi, de unde și o universalitate pasionantă, subliniind cum a fost cu puțință ca evreii să devină buni elevi, nu arareori importanți creatori ai culturilor care i-au adoptat pe parcursul peregrinărilor lor. Cât despre întâlnirea dintre evreii spanioli și aceia germani, ea nu a fost deloc simplă. Legitățile sepharzilor au fost complicate și conservatoare. «Cu îngâmfare naivă erau priviți de sus ceilalți evrei, un cuvânt încărcat întotdeauna de dispreț suna *tedesco* și însemna evreu german sau ashkenaz. Ar fi fost de neconceput să te căsătorești cu o *tedesca*.» Observația este a lui Elias Canetti și pare cu atât mai plauzibilă cu cât are ca suport însăși biografia sa marcată de dubla apartenență, iudeo-spaniolă după tată și iudeo-germană după mamă. Nu aceleași reticențe se întâlnesc peste tot. În unele centre, cum ar fi Belgrad, Timișoara, Alba-Iulia, cele două forme confesionale conviețuiesc într-o acceptabilă armonie.

Aproape toate comunitățile evreo-spaniole din Peninsula Balcanică au fost preocupate de receptarea științei mistice a Kabbalei. Răspândită prin intermediul limbii ladino, Kabbala a suscitată speranțele printre evrei. Astfel se explică ecolul mării mișcări mistice a lui Sabbatai Zewi. Vestea sosirii lui Sabbatai a provocat un mare entuziasm în sânul poporului evreu, iar recunoașterea lui ca Mesia de către masele de evrei (ceea ce, potrivit credinței iudaice, este un sacrilegiu) a provocat mari neliniști la nivelul elitei religioase. În vreme ce pentru exaltații creștini anul 1666 devenise un apocaliptic, pentru misticismul evreiesc el avea să fie un an mesianic. Nathan din Gaza a făcut posibilă cunoașterea lui Sabbatai Zewi. Același discipol avea să organizeze teologia mișcării, asigurându-i răspândirea. Denunțul falsului Mesia de către kabbalistul Nehemia Kohen a făcut ca dispariția lui Sabbatai să fie inevitabilă. Ecolul anarhismului său religios nu a putut fi stăvilit, agitațiile evreiești resimțindu-se în multe comunități, cu precădere în acelea din Europa de Sud-Est. Unul din urmașii lui Sabbatai Zewi, Nehemia Hayim Ben Moshe, s-a născut la Sarajevo cam prin 1650. Potrivit spuselor sale, și părinții săi erau originari din Sarajevo. Acuzat de cercurile rabinice ca misionar ascuns al sabbataismului, el a umblat din

loc în loc, trăind la Salonic, Belgrad, Valona, Ierusalim, Sidon, precum și în nordul Africii. Învățat în literatura rabinică și în știința mistică a *Zohar*-ului și a *Kabbalei*, el a dat continuitate speranțelor mesianice ale evreilor. Unul din planurile sale era acela de a instala pe discipolii lui Sabbatai în Tiberias.

Cunoscând economia de schimb și meseriile profesate în Occident, având înțelegerea conferită de asimilarea curentelor de idei specifice Renașterii și Umanismului, evreii spanioli au reprezentat o importantă forță economică în Levant. Istoricii Esther Benbassa și Aron Rodriguez sunt încredințați că, în Balcanii aflați sub stăpânire otomană, evreii au reușit – cu permisiunea noilor lor stăpâni – să-și reconstituie bazele existenței lor în sfere semiautonomie (*The Jews of the Balkans*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1995). Acest segment al diasporei evreiești a beneficiat de o indiscutabilă unitate întemeiată pe limba iudeo-spaniolă, pe o cultură și pe o viață comunitară cu trăsături specifice. Din punct de vedere al culturii iudaice (într-o mai mică măsură și din perspectiva culturii zonale) este de reținut remarcabila contribuție la răspândirea curentului de idei luminist. Apoi, nu lipsit de interes este faptul că punțile de legătură între cele două lumi evreiești – spaniolă și germană – au fost promovate cu deosebire prin intermediul comunităților formate la frontierele celor două imperii, otoman și habsburgic. Schimbările politice petrecute în Balcani în secolul al XIX-lea au dus la apariția statelor-națiune, fenomen care a provocat mutații substanțiale în viața comunităților spaniole, între altele pierderea formelor de organizare autonomă. Sub presiunea noii gândiri politice, comunitățile au fost nevoite să se adapteze regimurilor sub a căror conducere au trecut – grec, bulgar, sârb (iugoslav), turc. Mersul tradițional al vieții s-a dezintegrat, adică formele culturale și de civilizație iudeo-spaniolă din Europa de Sud-Est și de pe litoralul Mării Egee au dispărut. În schimb, va apărea o importantă mișcare sionistă ce va facilita emigrarea în Israel, marcând sfârșitul unei bogate istorii a cărei durată a fost de patru secole.

Albanezii, între realitate și legendă

Poate că nici un alt popor balcanic nu exprimă atât de profund mentalitatea balcanică, precum albanezii. Fixați încă de la începutul istoriei lor pe coasta vestică a Peninsulei, pe prispa Mării Adriatice, albanezii lui Skanderbeg (secolul XV) erau mult mai apropiați de Occidentul renascentist, decât sunt astăzi urmașii lor de Europa. Lucrul acesta se vede, înainte de a ne rătăci prin exegeze pretențioase, în câteva aspecte exterioare: cronicarii lor ni-i descriu ca pe niște oameni blonzi, bine clădiți, îmbrăcați europenește și exprimându-se, în primele lor scrieri, în limba latină. Stăpânirea otomană, lungă de 500 de ani, a produs modificări esențiale în fibra acestui popor, făcându-i pe vecinii noștri de peninsula să arate așa cum arată astăzi: scunzi, negricioși, irascibili, fataliști. Singurele zone în care armata și administrația otomană nu au pătruns sau au pătruns târziu și greu au fost Alpii albanezi din nord, așa-numita Malesia, zonă greu accesibilă și izolată, uitată de Dumnezeu și de autoritățile pământești. Acesta este și motivul pentru care au apărut, la început aici, contaminând apoi și regiunile din jur, câteva coduri cutumiare teribile, emanație a relațiilor gentilico-tribale perpetuate până târziu, în secolul XX. Este vorba de celebrul Kanun, organizat și funcționând sub diverse variante, mai cunoscute fiind Kanun-ul lui Leka Dukagjini și cel al lui Skanderbeg. În general, Kanun-ul este dovada că societatea albaneză medievală, așa fragmentată și diferențiată ca dezvoltare politică, economică și socială cum era, a simțit nevoia să-și creeze instrumente și instanțe care să-i guverneze existența, ca răspuns la absența autorităților statale. Transmis din tată-n fiu pe cale orală, Kanun-ul a putut fi cunoscut și studiat datorită efortului lui Kostandin Gjevçovi (1873-1929) de a-l transcrie și edita. Abia atunci, albanezii și străinii au putut realiza unicitatea și frumusețea bărbătească a străvechului cod.

Kanun-ul cuprinde precepte referitoare la cele mai importante aspecte ale vieții personale și sociale, unele abia atinse, altele, precum *besa* și *hakmarrja* (jurământul și

vendetta), uluitor de bine detaliate. Este firesc ca, după o funcționare ireproșabilă de sute de ani, Kanun-ul să fi lăsat urme adânci în mentalitatea albaneză.

«Dincolo de *besa* nu e nimic» (art. 88, Kanun-ul lui L. Dukagjini). Astfel elogiază Codul valoarea jurământului de credință. Hiperbolizarea cuvântului dat este menită să susțină una dintre valorile morale esențiale din societate, căci ignorarea puterii jurământului poate duce la pulverizarea societății. Cea mai plastică și convingătoare analiză a mecanismului besei se află în eposul popular, respectiv în balada *Kostandin și Doruntina*. Preluată sub titlul *Revenirea Doruntinei* de Ismail Kadaré, în esență povestea este cam așa: în viața unei familii din nobilimea albaneză se ivește un eveniment inedit și tulburător. Doruntina, singura fiică printre cei șapte frați, se îndrăgostește și pledează cu obstinație pentru ceva ce nu se mai văzuse până atunci printre albanezi: căsătoria departe de casă, cu un prinț de peste țări și mări. Singurul care acceptă situația și se pune chezaș pentru sora mai mică este Kostandin, care îi jură mamei că, la nevoie, se va scula și din mormânt și își va aduce sora înapoi în casa părintească. Anii trec și frații Doruntinei sunt uciși unul după altul în război, soartă care nu-l ocolește nici pe Kostandin, autorul jurământului (*besei*). Rămasă singură și disperată, mama celor șapte frați și a Doruntinei invocă, la mormântul lui Kostandin, legământul făcut de acesta cu ani și ani în urmă. În noaptea următoare, mormântul fiului se deschide, Kostandin apare ca în transă și, după o călătorie lugubră prin întuneric și ceață, se înapoiază cu Doruntina, pe care o lasă la ușa mamei și dispare din nou dincolo de viață. Ce poate fi mai frumos decât această legendă, care sanctifică o instituție, *besa*?

«Jurământul albanezului presupune două lucruri: îl cheamă pe Dumnezeu pentru dovedirea adevărului și îl supune pe om la pedeapsă veșnică și la amenda vremelnică fixată de Kanun» (art. 89). Într-o lume în care actul scris, contractul domină relațiile sociale, jurământul pe tăria pietrei, pe Cruce sau pe Evanghelie a devenit, printr-o practică de sute de ani, temelia încrederii și a buneii înțelegeri între oameni. Chiar și astăzi, cuvântul dat are valoarea de contract suprem la albanezi.

Voi relata încă un fapt istoric deosebit de semnificativ pentru afirmațiile de mai sus. Valoarea cuvântului dat a fost în societatea albaneză atât de mare, încât în numele ei au avut loc pacificări miraculoase și, tot în numele ei, s-au comis crime și fărâdelegi înspăimântătoare. Mărturia unui asemenea eveniment istoric cutremură și acum conștiința colectivă albaneză. Totul s-a petrecut în primele decenii ale secolului trecut, după pacificarea teritoriilor din sudul Albaniei, zgâlțâite ani în șir de o rebeliune armată. «Trebuie să întărim pacea dintre noi printr-o solemnitate de împăcare», se zice că ar fi declarat Marele Vizir și, pentru a-și întări spusele, a jurat după obiceiul albanez că prinții schipetarilor invitați la solemnitate vor avea asigurate viața și libertatea. Răspunsul lide-

rilor albanezi a fost *Da*, ceea ce în tabăra turcă a declanșat pregătiri extraordinare pentru sărbătorirea evenimentului. Berbeci și țapi înfiți în frigare, baclavale uriașe, fructe aduse de la marginea pământului erau cea mai bună dovadă a gândurilor curate ce-i animau pe demnitarii Sublimei Porți. În cele din urmă, a sosit și ziua cea mare a împăcării. Prinții albanezi, îmbrăcați în costume tradiționale, au fost întâmpinați cu toate onorurile epocii și conduși în zona destinată oaspeților de seamă. La un semnal, tobele au bătut anunțând deschiderea festivităților. Numai că, de după întăriturile special construite, asupra oaspeților albanezi au început să se descarce puștile și pistoalele, totul terminându-se, după cum se poate bănuși, într-o baie de sânge. Încrederea în cuvântul dat, sfânt acolo de unde veneau ei, le-a fost fatală prinților albanezi.

Orgoliul perdant este o altă atitudine specifică tipului albanez, cu implicații atât asupra persoanei, cât și asupra destinului național. Ceea ce am numit orgoliu perdant este, de fapt, o neputință fatală în fața soartei, un fatalism excesiv și dezarmant. Tipul albanez va reacționa întotdeauna, ca răspuns la agresivitatea celui alt, cu un orgoliu ce-l poate propulsa direct în moarte (ceea ce se și întâmplă de multe ori). Este posibil ca, chiar dacă ar fi știut ce li se pregătește, liderii albanezi din povestirea de mai sus să fi înfruntat cu același fatalism moartea, ca pe singura rețetă pentru salvarea demnității. Excluderea din calcul a consecințelor propriilor acte sau ignorarea acestora este expresia cea mai pură a ceea ce am numit orgoliu perdant. Orgoliul, chiar cu prețul morții, a dat naștere și altor fapte incredibile, cu care vom ilustra aceste considerații. Tot răul vine dinspre mare, se spune în Albania, căci munții, ca și la alte popoare, au constituit refugiul perfect în fața agresiunii. Să ne întoarcem așadar la 7 aprilie 1939, prima zi a invaziei italiene. Imediat după fuga regelui Zogu, armata albaneză a capitulat fără condiții. În contextul acela, să ni-i închipuim pe muntenii albanezi coborând unul câte unul, sub un soare fierbinte, de sub stâncile unde își duceau viața, cu pușca în spate, pentru a trimite balaurul înapoi de unde venise, adică în mare. Desigur, fără sorti de izbândă în fața unei armate moderne, mitraliați și hăcuți cu baionetele, mânați însă de un instinct străvechi și destinați, indiscutabil, să piardă. Cum se pot numi toate acestea? Simț al onoarei? Inconștiență? Spirit de aventură sau primitivism? Poate toate la un loc sau ceva pentru care nu avem cuvântul potrivit.

Tot dintr-un orgoliu de acest tip provine și atitudinea disprețuitoare a albanezului față de «lipsa de generozitate» a Occidentului. Învățat de secole că ospitalitatea este una dintre normele de bază ale comportamentului social, imigrantul albanez nu poate să priceapă de ce guvernele occidentale nu-i acordă un tratament preferențial, ba chiar mai mult, îl expulzează fără un motiv inteligibil. Uimirea este cu atât mai mare și mai justificată în

cazul Italiei, din care albanezii și-au făcut în anii comunismului un paradis intangibil, vizionat zi de zi la RAI și ascultat pe toate lungimile de undă. Și iată că atunci când poți să-l atingi, coborând cu genunchii tremurând de pe un vaporăș ciuruit de rugină, apar ca din pământ carabinierii și te obligă să faci drumul înapoi, spre Vlora sau Durres. Teribilă deziluzie! De aici sentimentul de superioritate al albanezului și zâmbetul acela în colțul gurii, chiar dacă stă la coadă ore în șir pentru o farfurie cu mâncare, în fața ghișeului unui lagăr de refugiați.

De la orgoliu și până la o generozitate egal de perdantă nu e decât un pas. Albanezul este un risipitor: își risipește banii, își risipește viața în vendete fără sfârșit, își risipește țara și istoria ei. Pentru el, toate acestea sunt evenimente cotidiene și el se străduiește mereu să le confirme. E ceva ciudat, poate o predestinare în toate acestea: după un șir de ani buni, ca niște vaci albe, urmează invariabil șirul de ani răi, ca niște vaci negre. Un început de bogăție, urmat de o criză sinucigașă, care pune totul la pământ, inclusiv, cum s-a întâmplat în primăvara acestui an, vestigii istorice de o valoare incalculabilă. Mă refer, bineînțeles, la minunatele opere ale arhitecturii antice grecești de la Apollonia și Butrint. Ce îl determină, oare, pe albanez să fie atât de nemilos cu propria-i istorie? Mister.

Arma a fost întotdeauna pentru albanezi unul dintre pilonii orgoliului. De aici și *cultura armei*. Kadaré scria cândva, la începutul carierei, în poemul «Ce gândesc munții aceștia?»: «Pușca în spate/ Prelungirea coloanei tale vertebrale...» Folclorul albanez este o adevărată panoplie: armele sunt descrise în detaliu, iar scenele de luptă se succed delirant. Nici literatura cultă nu duce lipsă de arme și de confruntări armate. Zbătându-se cincisecizeci de ani în plasa realismului socialist, literatura albaneză și-a făcut un idol din mișcarea de partizani din 1941-1944, tema rezistenței ocupând de departe cel mai avantajos loc la masa propagandei de partid. De la acest ospăț pantagruelic nu a lipsit nici celebrul Ismail Kadaré. La rândul său, Kanun-ul acordă armei o importanță deosebită: când, unde și cum se poartă, într-un ceremonial complicat, propriu fiecărui eveniment din viața personală sau socială, a cărui încălcare se sancționează de comunitate cu pedepse într-un crescendo bine dozat. Și poate că nu întâmplător, două dintre cele mai drastice sancțiuni acordate de obște vinovatului sunt interdicția de a purta armă și izgonirea din sat. Ambele la fel de ruinătoare pentru demnitatea individului, căci, rupt de obârșie, munteanul albanez se transformă într-un paria al orașelor.

Momentele de divertisment, începând cu primirea oaspeților și terminând cu cele ce își pun pecetea pe destinul individual – botezul, nunta –, sunt singurele la care arma nu participă. Ospitalitatea gazdei, în asemenea clipe, este desăvârșită. Tradiția a reținut situații incredibile, când, între două familii aflate sub semnul *hakmarrijei*, intervine pentru câte-

va ceasuri pacea cea mai deplină. Stăpânul casei își întreține oaspetele cu rachiu și dulciuri, apoi îi pune masa și în tot timpul acesta se încinge taifasul, în cea mai pură tradiție orientală, amintind de poveștile din *O mie și una de nopți*. În momentele acelea, generozitatea gazdei învinge glasul sângelui și dorința de răzbunare. A doua zi, după ce musafirul devine dușman dincolo de ieșirea din sat, totul revine la «normal» și vendetta poate fi reluată. Obiceiuri crunte, ce supraviețuiesc și astăzi în multe zone din Albania și Kosovo.

Regimul comunist al lui Enver Hodja a încercat vreme de cincizeci de ani și prin toate mijloacele să conserve pornirile belicoase ale acestui popor de munteni, într-o tentativă absurdă de a-i abate atenția de la gravele perturbări produse în viața individului de experiența comunistă. Menținerea unei psihoze de panică și a resentimentelor față de străini – induse prin construcții militare aberante, vestitele bunkere, cantonamente obligatorii și îndelungi pentru ambele sexe, cultivarea strategiei «războiului întregului popor» (unde am mai auzit noi asta?) – au menținut la cote înalte instinctul războinic al albanezilor. Totuși, spiritul anarhic și mizeria materială impregnate adânc în fibra acestui popor au făcut ca manifestările de forță transmise cu atâta insistență de televiziunile lumii în primăvara acestui an, scenele cu copii târând arme automate sau trăgând rafale în aer din carabine ruginite să pară mai curând secvențe dintr-o comedie tristă, cu un singur și dezolant personaj.

Și totuși, uitând pentru o clipă că viața e atât de complicată, să ne întoarcem la cele simple, curate și veșnice. La marea ce scaldă țărmul la Saranda, înnobilându-l sub ploaia cristalelor colorate, la negurile printre care navighează, ca niște corăbii roșii, străvechii munți ai Epirului, la râurile vesele din nord și la vârfurile veșnic înghețate, oglindite în lacuri de argint, peste care soarele aleargă ca un copil bălai...

MITRUSH KUTELI

Povestiri de la lacul albastru

Mare este nenorocirea chemată de păcat, dar și puterea harului preoției este mare. Fiindcă acest har vine de la Dumnezeu.

Prin harul cuvântului, imposibilul devine cu puțință în fața Domnului.

Toate acestea sunt scrise în Cartea Vieții. Și dacă cele scrise în Cărțile Sfinte sunt demne de crezare, tot atât de demnă de crezare este și povestirea noastră, pentru că a coborât la noi din străbuni, transmisă din gură în gură, și este adevărată. Iar noi o punem pe hârtie așa cum am auzit-o, ca să mărturisim prin ea puterea harului dumnezeiesc și pentru ca numele Tatălui Ceresc să fie, în vecii vecilor, lăudat.

■

În vremurile de demult trăia în sânul Bisericii ortodoxe un preot cu numele de Tanuș. El slujea într-un cătun din Iliria, în parohia Apollonia, acolo unde se varsă în mare fluviul Aousa. Numele cătunului era Bubutima, nume luat din vuietul mării. Îl prevenim pe cititor să nu caute acest cătun, deoarece a fost nimicit de cutremure și războaie, iar acum locul este acoperit de o pădure deasă.

Ultimii oameni care ar fi știut să ne arate urmele acelei așezări – Tat Tanuș, părințele Nicanor, un cioban și încă unsprezece preoți din acel ținut – dorm de mult somnul

Dhimiter Pashko (1907-1967 – cunoscut sub pseudonimul literar de Mitrush Kuteli) este considerat unul dintre clasicii literaturii albaneze.

O mare parte a vieții și-a petrecut-o în România, unde a absolvit studii economice, și-a luat doctoratul și a profesat un număr de ani în finanțe. Asemeni unei întregi pleiade de scriitori albanezi – Aleks Drenova, Lasgush Poradeci, Dionis Bubani ș.a. – cariera scriitoricească a lui Kuteli s-a aflat permanent sub steaua marii literaturi române. Proza sa poartă pecetea influenței masive a povestitorilor români, îndeosebi a lui Sadoveanu, pe care scriitorul albanez l-a și tradus în pagini minunate, mărturisind mult mai mult decât perfecțiunea meșteșugului de traducător. M. Kuteli scrie furat de melancolia locurilor de baștină, pe care le vede cu ochi de copil, idilic și colorat, între basm și o realitate evanescentă, de mult pierdută.

de veci, somnul pământului, iar noi nu avem puterea să-i reînviem și să-i întrebăm. Se știe însă cu siguranță că Bubutima a fost un cătun măricel, nu departe de Marea Adriatică. Locul este frumos, pentru că este înverzit în toate anotimpurile, dealurile sunt acoperite de măslini și portocali, iar fulgii de nea se văd rar pe aici, o dată la șapte ani. Dar chiar și atunci când ninge, neaua se topește în aer, înainte de a ajunge pe pământ. Chiparoșii verzi de pe culmile dealurilor ne arată locurile unde, în vechime, se ridicau templele numeroaselor zeități, pe care credincioșii le-au închinat, mai târziu, unei singure dumnezeiri, închipuită ca Sfânta Treime. Printre chiparoși sunt mormintele celor adormiți întru Domnul.

Fără îndoială că Pământul este frumos oriunde, fiind el locul pe care Dumnezeu își sprijină picioarele, dar cel mai încântător este țărmul Adriaticii, în Iliria, și parohia Apolloniei. Deci și Bubutima.

Cititorii se vor convinge de acest fapt dacă vor avea răbdare să citească povestirea pe care le-o oferim.

După cum am spus, trăia odată în sânul Bisericii ortodoxe un preot numit Tanuș. Oamenii îi spuneau, după graiul locului, Tat Tanuș, prescurtând numele de Tata sau Urata, folosit și astăzi în acea regiune. Prea învățat nu era omul nostru (cum se întâmplă adesea cu slujitorii bisericii de pe acele meleaguri), dar (după cum iarăși foarte des se întâmplă) avea o credință nestrămutată în cele scrise și citite în sfintele cărți.

Deci marea lui putere își avea izvorul în credință.

Tat Tanuș știa din Cartea Vieții și din spusele Sfinților Părinți că Dumnezeu, apostolii și îngerii cântăresc orice faptă, orice cuvânt și orice gând al oamenilor și se ferea foarte de ispitele păcatului.

Clipă de clipă se ruga, ca un dreptcredincios ce era, pentru iertarea greșelilor săvârșite cu voia sau fără voia lui.

A doua bucurie a preotului – după Tatăl ceresc – era Kalija, soția lui.

De dragul ei se preotișea Tanuș, trăind astfel printre oameni și înconjurat de păcat. Altfel ar fi apucat drumul schiturilor sau al peșterilor, trăind ca pustnic și rugându-se pentru iertarea grelelor păcate ale întregii lumi.

Doar atât își jertfise el – trupul plămădit din țărână, trupul – închisoarea sufletului.

Iar Kalija, soția lui, o merita pe deplin.

Fiindcă era frumoasa frumoaselor și-și iubea cu patimă bărbatul. Tat Tanuș își adusesese femeia din mările răsăritului, când însoțise pe Sfinția-Sa Anghir, episcopul Apolloniei, ca să bea și el apă din cele șapte izvoare ale virtuților și să învețe pe acolo meșteșugul zugrăvirii icoanelor cu vopsele, aur și argint. După ce o cunoscuse și se îndrăgostise de ea cu tot clocotul sângelui tânăr, o adusesese, prin taina botezului, în turma de credincioși a Tatălui Ceresc. Vechiul ei nume era Noemi și era născută în Galilea Iudeii. Ea se lepădase de religia părinților săi și-și lăsase familia și țara din dragoste pentru Tanuș. Așa le fusese scris amândurora în Cartea Vieții, după cum îi fusese scris în vechime lui Ruth să se unească cu Booz.

În cele patruzeci de zile de despărțire, necesare hirotonosirii și unirii cu Dumnezeu, Tat Tanuș simțise adânc în carne și în suflet lipsa femeii. Fiindcă sufletul și trupul lui aveau

nevoie de Kalija mai mult decât de orice altceva. Aceasta fusese prima lor despărțire de când se întâlniseră.

Cititorului poate nu-i va plăcea un asemenea fapt, dar noi trebuie să spunem totul așa cum a fost, fără a adăuga sau a omite ceva. Iar dacă cititorul nu va crede, îi vom aminti un lucru care să-l apropie de adevăr: cu cât te adăpi mai mult la izvorul dragostei, cu atât ea sporește.

Fata din Galilea nu avea fața prea albă, dar era încântătoare, și asta te făcea să uiți de culoarea feței. Și Solomon, fiul lui David, regele Israelului, scrisese cândva în Cântarea Cântărilor: «Oacheșe sunt fetele din Ierusalim, dar frumoase. Negricioase precum corțurile lui Kadar, frumoase precum covoarele lui Solomon». În afară de aceasta, după câte știi, dragostea nu este nici albă nici neagră, și nici de o altă culoare, ci numai dragoste și nimic altceva. Ea este ca vântul: suflă unde vrea ea și noi nu-i auzim decât vuietul.

Kalija nu era înaltă de stat, dar avea trupul subțirel ca o trestie. Sâni ei tari miroseau a crin. Fiica Galileii părea o fetiță pe lângă trupul înalt și robust, de ilir, al lui Tat Tanuș; diferența era la fel de mare ca și cea dintre culorile fețelor lor: el alb, ea negricioasă. El ilir, ea iudee, dar se iubeau cu patimă. Acesta n-ar fi un fapt cine-știe-ce ciudat sau nemaifăcând. Sunt perechi de porumbei, unul alb și altul negru, care se iubesc atât de tare, încât nu se mai tem nici de arcul ucigaș al vânătorului. Și ce are a face culoarea pielii cu suflul? Ea desparte ca să unească.

Așa cum luminile a două lumânări lipite se unesc într-o singură lumină, tot așa și inimile lor ardeau împreună. Tanuș o deprinse pe Kalija cu dulceața noii religii, iar ea îl deprinse pe el cu forța vechii religii. Și ambele se uniră într-una singură, așa cum se unesc Drinul Alb cu Drinul Negru.

Având-o pe Kalija lângă el, cuvintele și cântările lui Tat Tanuș erau atât de dulci, încât atrăgeau acolo, în biserica Bubutimei, credincioși din toate cele șapte cătune din împrejurimi. O aură străvezie de lumină albă cobora în jurul capului său când slujea și casa Domnului se umplea de înțelepciune și frumusețe coborâte din cer. Deseori chiar Sfînția-Sa, Anghir, venea la Bubutima să asculte cântările lui Tanuș și să se bucure împreună cu ceilalți credincioși.

În orele când nu slujea în biserică, Tanuș picta sfinți cu bărbi albe sau sculpa în lemn. El dădea viață și frumusețe bucăților de lemn mort.

– Spune-mi, suflate, i se adresa el Kalije, ce să fac din acest lemn?

– Vreau să-l sculptezi pe profetul Ilie, cu sprâncene și buze groase, iar barba revărsată ca râurile Galileii. Așa îl vreau!

– Împlinescă-se voia ta... îi răspundea Tanuș, obișnuit să folosească expresiile biserești la tot pasul.

Numai ce începea Tanuș să cioplească, și Kalija era cuprinsă de un tremur – semn venit din adâncul vremii, de la Moise, omul lui Iehova – și spunea:

– Nu, Tan! Nu ciopli chipul profetului Ilie... fiindcă stă scris: «Să nu cioplești chipuri care seamănă lui Dumnezeu și oamenilor».

Tanuș zâmbea și-i vorbea despre misterul picturilor și sculpturilor în Biserica răsăriteană. La al șaptelea sinod, Sfînții Părinți ai Bisericii au stabilit un canon. După binecuvântarea icoanelor, harul divin coboară din cer printre oameni. Noi, când ne rugăm în

fața icoanelor, nu ne rugăm nici lemnului, nici culorilor, nici aurului, nici argintului din ele, ci spiritului coborât de sus ca să asculte rugăciunea noastră.

Kalija asculta fermecată cuvântul și sunetul răscolitor al vocii lui și-l privea cu ochi mari, strălucitori!

– Bine, Tan! Fă ce vrei tu, numai chipul lui Ilie să nu-l copleșți!

Și el renunță la marele profet al Israelului pentru a sculpta altceva, un leu cu față de om și cu aripi de pasăre, un porumbel în zbor, o cruce. Cu mâna lui pictă vitraliul absidei, în care adună toate frumusețile cerului și ale pământului: îngeri, păsări, flori și arbori. Făcu și sfeșnice împodobite cu simboluri și mistere ce nu pot fi înțelese de orice om.

Fiindcă în ele se ascunde Dumnezeu pentru a ni se înfățișa nouă.

Dar fericirea preotului Tanuș nu era deplină. O boală grea măcina, clipă de clipă, sănătatea Kalije. Această boală – lingoare i se spunea prin regiunea Apollonie – deși o măcina, o făcea din zi în zi mai dulce. Fața ei se acoperea cu o lumină cernută ca lumina lunii peste ape. Însă, dacă lumina lunii este fără viață, lumina Kalije era vie. Ea avea, în același timp, și frumusețea mortului și pe aceea a viului.

Nu știu dacă reușesc să redau această frumusețe, deoarece și cei care mi-au povestit istoria se aflau în dificultate și se înfiorau când ajungeau la acest punct. Ochii fetei din Galilea erau înconjurați cu inele de lumină – cum se întâmplă adesea și cu luna în ajun de ploaie –, păreau încondeiați cu un creion de argint, mereu udați cu apă vie, mereu scânteietori. Buzele subțiri păreau stropite cu suc roșu de rodie.

Fiindcă pânțele nu-i prinsese rod ca toate pânțele de femeie, mijlocul îi rămăsese zvelt ca de fecioară. Iar pasul îi era ușor ca fuga căprioarei prin pădurile dese ale Iliriei.

Așa era Kalija lui Tanuș, cea venită din mările răsăritului și intrată în turma Domnului prin taina botezului.

Atât de mult o iubea preotul pe Kalija încât se temea de fericirea lui și se ruga Domnului să-i treacă cu vederea acest păcat. Se ruga zi și noapte în fața sfintelor icoane, ardea tămâie, ulei de măsline și ceară de albine pentru sănătatea ei.

– Noemi, o strigă el într-o zi când întregul țărm al Iliriei ardea în flăcările apusului de soare cum arde slava lui Iehova pe muntele Sinai, Noemi!

– Spune, Tan! răspunse ea lipindu-se de el.

Dar el nu spunea nimic. Privea soarele care se cufunda în mare și nu putea vorbi.

– Vorbește, Tan! îi spuse ea din nou și-i atinse mâna caldă cu mâna ei de gheață.

El privi de sus coroana părului mătăsos, genele lungi, iar mai jos, linia sânilor încă tari, apoi grăi:

– Noemi, vreau să-ți spun ceva nou, un secret pecetluit cu multe peceti.

Kalija îl privea zâmbind și aștepta.

– Vreau să-ți spun, Noemi, că te iubesc atât de mult, atât de mult...

Ea râse și-i lovi pieptul cu pumnii mici.

– Tan, asta mi-ai spus-o de mii și mii de ori.

Apoi, brusc, încetă să mai râdă.

– Și, cu cât mai des mi-o vei spune, cu atât setea mea de a te asculta va fi mai mare.

El continuă ca și cum n-o auzise.

– ... și nu există altă femeie pe pământ, în cer, sau pe ape pe care s-o iubesc mai mult ca pe tine.

– Tan! strigă Kalija.

El nu-i răspunse. O luă în brațe și o ridică până la ramurile migdalilor.

– Privește, zise, migdalul a înmugurit. În curând va înflori și vom avea și noi zăpada noastră, Kalija, florile de migdal. Tu știi cum se albește locul când înflorește migdalii.

Ochii lui era înlăcrimați. Nici el însuși nu-și dădea seama de ce.

– Uită-te sus, Tan! Ce sunt alea?

– Vestitorii primăverii, berzele.

– De unde vin, Tan?

– De pe țărmurile mărilor Răsăritului, Kalija.

Un nor călător umbri fruntea Kalijei. Tot atunci buzele lor se uniră și norul se topi. Trupul ei adunase tot parfumul pământului, al ierbii și al arborilor ludeii. Iar buzele lui aveau focul sângelui ilir.

Altădată:

Sedeau pe pragul casei. El îi spuse:

– Kalija, cum se face că eu îți plac cu barba asta?

– Și tatăl meu avea barbă, și bunicul... Mama mea l-a iubit și ea pe tata, și bunica pe bunicul. Cum poate să fie un bărbat frumos fără barbă?

Iar după un răstimp de gândire:

– Dar barba ta este mai frumoasă, Tan. Se apropie de culoarea castanie. Cum vei fi tu la bătrânețe? Înalt și cu barbă albă, ca un profet.

El nu vorbea; o privea cu ochii întredeschiși.

– Tan!

Mâna ei rece îi atinse fruntea și el se strădui să deschidă ochii.

– Tan, de ce închizi ochii? Nu vrei să mă vezi... sunt urâtă, Tan?

– «Frumoasă ești, prietena mea,
frumoasă ești.

Ochii tăi ca ai porumbelului...»

– Dar de ce închizi ochii?

El o cuprinse în brațe și, așa cum era, cu ochii întredeschiși, murmură în grecește

Cântarea Cântărilor lui Solomon:

«Cât de dulci sunt mângâierile tale

iubita mea, sora mea!

Mai dulci ca vinul

sunt mângâierile tale.

Parfumul trupului tău e mai îmbătător

decât toate miresele.

Ca mierea sunt buzele tale

o, soțioara, sora mea,

și vorba ți-e dulce.

Parfumul veșmântului tău

ca o mireasmă din Liban.

Un izvoraș într-o grădină

ești tu;

Un izvoraș cu apa vie

care vine din Liban.

Trezește-te tu, vântule de miazănoapte,

și tu, vântule de miazăzi!

Suflați în grădina mea

ca să ajungă miresele la mine.»

După ce termină el, continuă să recite ea în limba Galileii:

«Să vină iubitul meu

în grădina lui.

Și să guste fructele

pomilor lui.»

Tanuș răsese și o îmbrățișă.

«Am intrat în grădina mea

o, iubito, sora mea,

și-am cules ierburi înmiresmate

și-am gustat din mierea

fașurilor mei,

și-am băut vinul și laptele meu.»

Când luna începu să se ridice deasupra dealurilor Tanuș intră, cu Kalija în brațe, în casă, șoptindu-i la ureche:

«Sânii tăi

ca doi pui gemeni de gazelă.»

Într-o noapte, Tat Tanuș o visă pe Kalija moartă. Trupul ei era întins în mijlocul bisericii, iar el, îngenunchiat, o privea. Fiecare icoană avea în față câte o candelă aprinsă.

Era liniște.

Din altar se auzea o voce dulce, care cânta prohodul. «Ce bucurie a vieții rămâne neatinsă de amărăciune? Ce mărire rămâne pe pământ neșelutată? Toate sunt mai slabe decât însăși umbra. Toate sunt mai înșelătoare decât visurile; într-o clipă toate acestea le poate înlocui moartea.» Cel care cânta nu era preot, ci Hristos însuși, îmbrăcat în odăjdii și cu nimbul de lumină în jurul capului. În biserică erau numai ei: Hristos, Tanuș și cadavru Kalije. Continua să se audă glasul divin și continuau cântările morții. «Ca floarea se vestejește și ca visul pierе omul...»

Tat Tanuș simțea amărăciune și bucurie în același timp: amărăciune fiindcă-i murise soția, bucurie pentru că însuși Hristos îi oficia slujba. Îi șopti încet: Auzi, suflete, Mântuitorul însuși a coborât să-ți slujească ție. Bucură-te, Kalija!

Se ridică în picioare cu Kalija în brațe. Era ușoară ca un fulg și zâmbea cu zâmbetul preafericitorilor. Tat Tanuș își ridică ochii către bolta bisericii care, luminată puternic, se înălță tot mai sus până ce se contopi cu cerul. Fără îndoială, își spuse el, așa și trebuia să se întâmple, dacă însuși Dumnezeu a coborât să-i țină slujba. Cinstită a fost în viață și în lumea dreptilor trebuie să odihnească.

Întinse către altar brațele cu trupul Kalijej și se pregăti să spună: «Dumnezeu a dat, Dumnezeu a luat...»

Dar, dintr-o dată, își aminti de toată dulceața vieții pământești gustată lângă soția sa, și de întinericul mormântului în care va fi coborât trupul ei, și o mare durere îi frânse inima. Biserica răsună de plânsul lui sfâșietor. Atunci vocea din altar încetă să mai cânte, candelile își micșorară lumina, iar Kalija, în brațele sale, nu mai era decât un schelet. Ochii ei frumoși erau acum două văgăuni întunecate, gura, și ea, o văgăună, iar sânii tari se prefăcuseră în coaste galbene. Mirosea a pământ și a moarte, așa cum miros vechile morminte când se deschid. Tat Tanuș striga cu glas înspăimântător: «De ce Doamne, de ce? Ce ți-am făcut eu de mă urmărești cu ura ta?» Glasul lui sălbatic se izbi de ziduri și stinse candelile. Se făcu întuneric beznă. Brusc, biserica se despică în două, se deschise pământul și Tanuș fu înghițit de adâncuri. Se auzea un ropot de torente venite din munți. Ghimpi și pietre colțuroase îi însângerău corpul, dar el nu simțea durerea cărnii. I se părea că el, preotul Tanuș din Bubutima, era un înger negru azvârlit din cer în iad. Aceasta era durerea. Sabia de foc a arhanghelilor îl urmărea. Mirosul mormântului îl sufoca. «Am greșit – spunea el – am greșit în fața lui Dumnezeu.» Groaza îi strângea inima.

Prăbușindu-se din prăpastie în prăpastie, prin noapte, iată că ochii lui zăriră dincolo, departe, foarte departe, o luminiță palidă, ca de candelă. Se strădui să meargă spre acea lumină, dar nu-și mai putea mișca picioarele. Orice, lumina, timpul, el însuși înghetaseră ca stâlpii de piatră care nu se mișcă din loc. Dar inima lui trăia. Iar viața este suferință. Din adâncuri se auzi o voce care glăsuia într-o limbă veche: «Liniște, liniște... Ciudate și de nepătruns sunt cărările Domnului. Ca un fluviu furios este mânia lui, ca o mare adâncă mila lui».

Mai auzi un urlet de mare și se trezi din somn.

Sudori reci îi acopereau fruntea.

Kalija dormea lângă el liniștită, dulce. (O, cititorule! Sunt oameni care atunci când dorm se urătesc, dar frumoasa Kalija, când dormea, se făcea și mai frumoasă...) Candela îi lumina fața. Preotul se sculă, se închină la icoană, sărută mâna soției și ieși afară în noapte.

Întuneric. Noaptea mirosea a primăvară; miros de pământ reavăn, aromă de iarbă tânără. Se auzea susurul pâraielor. Tat Tanuș îngenunchie și atinse cu fruntea pământul umed de rouă. Se rugă în tăcere, fără cuvinte, fără gânduri... Când se ridică, privi stelele cerului. O mare liniște îi coborî în suflet. Intră în biserică, aprinse o lumânare, deschise cărțile și începu să cânte sfintele tropare. Și, tropar după tropar, vocea îi deveni mai caldă, cântecul mai dulce. Cântând, acolo, pe insula de lumină a lumânării, inima lui Tanuș se unea cu Dumnezeu. El se ruga: «Ia ani din anii pe care mi i-ai hărăzit mie și dăruiește-i roabei tale, Kalija, și numele Tău va fi laudat în veci».

Continuă să se roage până în zori, când biserica începu să se umple de lumină. Puse lumânarea în sfeșnic și căzu în genunchi chiar pe locul unde o visase pe Kalija moartă. Îl sculară păsărelele care ciripeau la fereastră. Atunci se ridică și intră în altar. Hristos, care cântase noaptea în vis, nu mai era acolo.

Și timpul se scurgea.

Kalija se topea zi de zi, așa cum se topesc cei bolnavi de lingoare. În afară de suferința trupească, ea mai era chinuită și de o altă suferință. «Tan... dacă am fi avut un copil...» Dar pânțele ei nu prinsese rod. În primăvară muri.

Atât de zdruncinat fu Tat Tanuș, încât i se păru că s-au prăbușit viața și lumea întregă, iar crucile au căzut din înălțimi. Văzuse mulți morți în viața lui, dar altfel era Kalija. Ea nu trebuia să moară... Cum, pentru a o înmormânta aici o adusese de departe? Marea lui durere îi încărunțise de tot părul și barba, așa că acum părea bătrân, deși nu era – un bărbat de treizeci și șapte de ani. Lua mâna moartei în mâna sa și-i spunea încontinuu:

– Kalija, suflete... Noemi, viața mea...

Îi săruta mâna, fruntea, obraji. Dar ele rămâneau fără viață, reci ca piatra. Leși în grădină, tăie crengute de migdal înflorit și alcătui un așternut pentru moartă. Și tot flori de migdal îi puse și de-a lungul trupului, la cap și la picioare. Fața ei avea dulceața morții.

După ce termină cu asta, săpă mormântul pentru a-i îndeplini porunca. «Tu, Tan, îmi vei săpa mormântul și tot tu mă vei așeza în el.» Pământul era ud de la ploile de primăvară. Săpând groapa, Tat Tanuș ar fi dorit, nu o dată, ci de o mie de ori, să intre el înăuntru, iar Kalija să învie din morți. Acest gând fu un mare păcat și ca atare fu trecut în Cartea Vieții. «Tat Tanuș, Tat Tanuș! îi striga un glas, de ce încerci o astfel de durere? Oare nu a înmormântat-o Avraam pe Sara în pământul Kariat Arbas și Iacov pe Rașela pe drumul Efratei? Unde este credința ta în a doua înviere? Unde este încrederea în cele scrise?» Dar inima preotului nu ascultă vocea Domnului. El uită că mormântul este poarta prin care intrăm în viața veșnică. Răbdător cum este, Domnul îi vorbi din nou: «Uită durerea ta și păstorește turma mea!» Dar atât de mare era durerea lui Tanuș, încât nici de data aceasta nu ascultă glasul Domnului.

Fiindcă prinsese necaz pe Dumnezeu din cauza morții soției sale.

Iar Dumnezeu îi puse la socoteală și acest al doilea păcat, lăsându-l apoi liber să cadă în mrejele necuratului, oriunde s-ar fi aflat.

Acum, preotul vorbea zi și noapte cu soția lui ca și când ar fi fost vie. Îi vorbea în biserică, îmbrăcat în straie bisericesti, acasă sau în fața mormântului. «Kalija», îi spunea, «te apasă greu pământul?» Iar când ploua: «Suflete, te-a udat ploaia?» În nopțile cu clar de lună: «Suflete, vezi tu luna pe ape?» Și-o amintea când ridica paharul botezului, când binecuvânta mulțimea, când cânta psalmii. Din ce în ce mai des căuta cu ochii în biserică locul pe care ședea ea. Seara, când bea vin ca să-și mai uite durerea, umplea și cupa ei: «Bea, iubita mea!» Odată, de atâta dor, vru să-i deschidă mormântul ca s-o mai vadă o dată. Nu o dezgropă, ci se gândi numai la așa ceva, dar atâta fu de ajuns ca să i se consemneze și al treilea mare păcat.

Preotul merse apoi mai departe pe drumul larg al păcatului: pictă icoane cu înfățișarea Kalije. Aprindea candele în fața lor și cânta cântece sfinte. Și deoarece culorile, aurul și argintul nu le dădeau atâta putere cât ar fi dorit el, pentru a scoate frumusețea ei în relief, începu s-o sculpeze în lemn. Făcând astfel, el se apropia de ereziile necredincioșilor Bisericii apusene.

Acum, odaia în care dormea Tan Tanuș era plină de icoane și sculpturi cu chipul ei. Deseori el închidea ochii și mâna îi aluneca pe aceste sculpturi și parcă o simțea pe Kalija lângă el.

Astfel trecură trei ani, timp în care el se îndepărtă de Dumnezeu, schimbându-l pe un pumn de oase și pe niste figurine de lemn. Numele și cuvântul Domnului erau și acum pe buzele lui, dar inima era departe de El. Fiindcă prinsese necaz pe Domnul. Împlinise acum vârsta de patruzeci de ani și sufletul încă nu-i învinsese trupul. Pentru că sufletul lui era bolnav și nu putea învinge.

Migdalii și portocalii înfloreau ca întotdeauna; soarele răsărea și apunea, vântul susura printre frunze și el era singur. Golul imens din suflet nu i-l puteau umple nici umbra palidă a Kaliei, nici sculpturile și icoanele cu chipul ei. Fiindcă trupul lui cerea ceea ce i se cuvine trupului. Deschidea cărțile sfinte și citea: «Nu este bine ca omul să fie singur. Să-i facem lui un tovarăș care să fie la fel cu el».

În alt loc scria: «Bucură-te de viață împreună cu femeia pe care o iubești, în fiecare zi a vieții trecătoare pe care o trăiești sub soare; fiindcă aceasta este partea care ți se cuvine în viață ca răsplată a trudei tale».

După ce citea acestea, mintea i se tulbura de gândul că femeia iubită de el se află în pământ. Legile bisericești nu-i permiteau să iubească sau să se însoare cu altă femeie. Dar fiindcă nu-și putea stăpâni dorințele cărnii, gândul îl duse la alte păcate. Începu să dorească alte femei, pe oițele turmei sale de păstor. Buzele câte una care lua sfânta împărtașanie din mâna lui semănau cu buzele Kaliei și el le dorea cu poftă bărbatului; sânii alții înțepau pânza albă a bluzei ca și sânii Kaliei... El știa prea bine că acesta era un păcat de moarte, fiindcă în cărțile sfinte scrie clar: «Orice om care privește femeia cu poftă, a și preacurvit cu ea în suflet», dar nu avea putere să-și înfrângă dorințele.

În lungile nopți în care se străduia să-și stăpânească poftele citind din cărțile sfinte, mîinile le deschideau, fără să vrea, la cântările lui Solomon, pe care le citise împreună cu soția sa. Pe când trăia ea, multe picături de ceară căzuseră din lumânare pe aceste pagini... dar pentru mântuirea sufletului ele nu erau potrivite. Iată ce scrie acolo: «Să-mi dea sărutul gurii sale! Fiindcă mai dulci sunt mângâierile ei decât vinul...» Și «Sânii tăi ca doi pui de gazelă... Dragostea este tot atât de puternică și de neînvinș ca și moartea...». Sau «Întoarce-te, întoarce-te, Sulamita!»

Toate acestea le citea Tanuș în cartea lui Solomon, regele Israelului, și le dădea lor înțelesul cărnii, nu al sufletului. Iar în odaia în care locuia, mirosea a lemn de chiparos ars în vatră, mireasmă ce atâtă dorințele lumesti.

– Oare păcat sunt toate acestea? se întreba el. Și tot el își răspundea: Păcat? Dar nu sunt ele scrise în cărțile sfinte? Și nu le-a scris fiul lui David, Solomon, care domnea în Israel?

În vreme ce praful acoperea sculpturile și chipul Kaliei, trupul lui cerea trup cu sălbăticia pâraielor care nu văd pe unde coboară. Apoi începu să dorească soarta lui Iacov, care avusese multe femei și roabe pentru poftele lui. Se gândea la Ruth a lui Booz, la Estera, la frumoasa Sulamita, până și la Maria Magdalena...

Începu să privească cu alți ochi lumea, cărțile religioase vechi și noi. Descoperea lucruri pe care nu le știa sau nu le înțelegea înainte. Și în fiecare moment curvea în inima lui cu oițele turmei credincioase și cu alte femei pe care le vedea. După aceea veni și marea prăbușire: trupul lui cunosc trup de femeie...

– Aici se află părintele Tanuș? întrebă o voce de femeie.

Nu era altul să-i răspundă în afară de Tat Tanuș. Ședea sub bolta viței de vie, încărcată de ciorchini, căci era toamnă. Stupii de albine erau acolo și fierbeau ca apa învolburată. Glasul subțire se auzi din nou:

– Aici se află părintele Tanuș?

– Cine bate la poartă?

Pași ușori se apropiară.

Tanuș întrebă încă o dată:

– Cine ești tu?

Femeia nu răspunde pînă nu se apropie de vrejul cățarat pe boltă.

– Eu, părinte.

Era o femeie înaltă, albă, cu privirea îndrăzneată. Era îmbrăcată orășenește. Ea îi spuse:

– Părinte, mi-au fost lăudate mult icoanele sfinte pictate de mîna ta. Vreau să iau câteva pentru casa mea și prietenii mei.

El nu-i răspunde imediat și o privi încruntat, ca pe o emisară a necuratului. Femeia spuse:

– Casa o am la oraș, dar acum am venit să culeg strugurii. Am lăsat via ca să văd icoanele tale.

Tanuș zise:

– Așteaptă, femeie!

El se îndreptă către casă, iar ea așteptă acolo, lângă viță. «Ce om sălbatic, își spuse ea, desprinzând câteva boabe dintr-un ciorchine. Un urs de munte! Cum poate zugrăvi mîna lui icoane frumoase?» Se auziră pași grei. Femeia își aranjă basmauă care-i acoperea părul. Preotul aducea două icoane.

– Femeie, zise Tat Tanuș, la oraș poți găsi icoane mai frumoase, aduse din țări străine; astea ale mele sunt numai pentru sate.

Femeia nu vorbea, privea icoanele. După puțină tăcere, zise:

– Părinte, sfinții pictați de tine parcă sunt vii, parcă sunt gata să vorbească.

El se aplecă spre ea ca să-și privească picturile; câteva fire din părul ei îi atinseră fruntea, iar parfumul trupului ei i se revărsă în corp cum se revărsă apele. Se tulbură și se retrase. Când vizitatoarea își ridică ochii spre el, văzu că preotul era palid. Îi zise:

– Sunt frumoase, părinte! Vreau să le iau pe amîndouă. Pot să le văd și pe celelalte?

Preotul își recăpătă stăpînirea de sine și repetă în minte: «... și nu ne duce pre noi în ispită...»

Femeia îl privi drept în ochi cu îndrăzneala unei orășence.

– Așteaptă, femeie, îi spuse el și se îndepărtă. În sinea lui, el continua să se roage Domnului ca să-l scape de ispita diavolului. Dar, fără să vrea, în rugăciunea lui se amestecau și versuri din Cântarea Cântărilor. «Cât de frumoasă și cât de fragedă ești tu, iubita mea plină de nuri! Părul tău arămiu, pletele tale pot lega un rege. Corpul tău seamănă cu un palmier. Sfîrcurile sânilor tăi sunt ca strugurii. Mi-am zis: O, dacă m-aș sui în palmier să-i culeg fructele...» Luă câteva icoane și ieși iarăși în curte. Femeia le privi vrăjtită.

– Sunt dumnezeiești, părinte! Și toate sfintele au ochii la fel; numai mantiile diferă.

Preotul își aminti de Kalija.

Liniște.

Tanuș asemui în minte pe femeia de lângă el cu femeia Apocalipsei, care ține în mână cupa păcatelor «... și nu ne duce pre noi în ispită...»

– Părinte, zise femeia, mi-ai face o mare bucurie dacă mi-ai arăta și celelalte icoane lucrate de tine.

El răspuse:

– Urmează-mă, femeie!

Și intrară amândoi în casa lui ai cărei pereți erau acoperiți în întregime cu icoane și figurine cu chipul Kalije. Femeia șterse praful care le acoperise.

– Părinte, zise vizitatoarea, cine este această femeie? (Buzele femeii erau subțiri și roșii ca sucul de rodie. Și ochii verzi și fața albă.)

El îi răspuse:

– Soră, aceasta este adormita întru Domnul, soția mea. Preotul se sprijini de fereastră și privi afară, pentru că se sfia s-o privească pe femeia cere îi intrase în casă. Ea se apropiase atât de mult, încât el îi simțea mireasma trupului.

– Le-ai lucrat frumos pe toate, în lemn de pin și de măslin, dar era mai bine dacă le ciopleai în piatră. Fiindcă piatra nu are moarte.

El nu vorbi.

Vorbi tot ea:

– Părinte, tu suferi mult pentru că iubești mult. Fericită femeia care ți-a robit inima.

Glusul ei era blând. Necunoscuta era înaltă și albă ca o statuie de marmură. Se apropiase de el și-și sprijini capul pe pieptul lui. El se stăpâni și rămase nemișcat ca un stâlp. Dar privirea lui alunecă de la cununa părului de aur la linia unduioasă a pieptului. Și-și spuse în gând: «Un rege e legat de pletele tale.» Și-și aminti cuvintele Ecclziastului: «Du-te și mănâncă bucuroso pâinea ta și bea voios vinul tău. Gustă viața alături de femeia pe care o iubești... Tot ce poți să faci, fă cu tot elanul, pentru că în mormânt nu este nimic, nici gând, nici înțelepciune...»

Femeia îi înconjură trupul cu brațele – precum o liană trunchiul de arbore – și, ridicându-se în vârful picioar elor, îl sărută ușor pe buze.

Buzele ei ardeau.

Fiindcă focul din sângele ei ieșea afară prin buze.

Casa preotului se umplu cu parfum de flori care tulbură sângele.

Și lumea se prăbuși cu zgomot mare.

Și se prăbușiră toate templele.

Și căzură toate crucile.

Fiindcă preotul Tanuș din Bubutima, parohia Apolloniei, săvârși în casa lui, în fața icoanelor cu chipul Kalije, cel mai mare păcat al cărnii.

Și după ce-l săvârși, se prăbuși, zdrobit, în pat.

Iar Satana, care luase înfățișarea acelei femei pentru a-l azvârli pe el în iad, plecă, lăsând trezeci de monede de argint pentru statuetele și icoanele luate. Era prețul pierzaniei lui, de aceea aruncase arginții afară, pe pământ. Și atunci Tat Tanuș se gândi să urmeze exemplul lui Iuda Iscariotul și să se spânzure de un pom.

Se înseră și veniră iarăși zorile.

Dis-de-dimineată, preotul își aminti de păcatul săvârșit, pentru că aroma femeii cu trupul alb rămăsese în casa și în carnea lui. Își aminti că ființa îi era afundată în murdărie. După canoanele bisericești, el n-ar fi avut voie să slujească în sfântul lăcaș nici în ziua aceea, nici în zilele următoare, până ce trupul și sufletul nu se vor fi purificat prin spovedanie, post și căință sinceră. Dar el uitase canoanele, după cum uitase și poruncile lui Dumnezeu. Intră, prin urmare, în lăcașul Domnului, îmbracă sfintele veșminte și se postă în fața altarului pentru a începe slujba. Și strigă cu glas de tunet: «Lăudat fie Domnul Dumnezeu nostru, acum și-n vecii vecilor...»

Dar glasul lui, în loc să se ridice spre slavă, coborî în adâncuri. Se auzi un zgomot mare de pietre care se rostogolesc în râpă. După ce încetă acest zgomot, se auzi un fâlfâit de aripi – aripi de porumbel – înăuntru, în biserică. «O fi intrat vreo pasăre pe fereastră și acum nu mai găsește ieșirea» – își zise și ridică din nou glasul. «Lăudat fie...» dar glasul i se frânse și se pierdu în adâncuri.

Atunci își aminti de harul preoției și-și întrebă inima: «Oare sunt eu demn – *aksios*, cum spun elenii – să stau aici, în fața lui Dumnezeu?»

Numai ce termină să se întrebă, că un glas mănios îi și strigă:

– *Anaksios!* (care însemna «nu ești demn»)

Vocea venea din zidurile altarului, de unde se auzise și fâlfâitul de aripi. Preotul ascultă și-și zise: «Eu sunt păcătos, dar harul nu mi l-a luat nimeni». Și strigă și el, cât putu de tare:

– *Aksios!*

– *Anaksios!*

De trei ori strigă el *aksios* și de trei ori îl înfruntă glasul din zid.

Și, fiindcă era iute la mânie – cum au fost și sunt ilirii, chiar și atunci când sunt binecuvântați cu har dumnezeiesc – Tanuș strigă aspru:

– Acolo să rămâi!

Și glasul din zid răcni:

– Să nu mori niciodată!

După aceea se făcu liniște deplină. Nici fâlfâit de aripi, nici glas de om. Preotul lepădă sfintele veșminte și ieși din casa Domnului.

– Unde este mormântul binecuvântat al Kalijeii? întrebă el cu voce tare, când se află în spatele altarului. Și tot el răspunse:

– Aici.

Dar acolo nu se mai afla nici urmă de mormânt. Nici lespede sculptată, nici flori, nici iarbă. Locul era neted, așa cum fusese înainte de a-și îngropa el soția.

Preotul întrebă din nou:

– Oare unde sunt eu, Tat Tanuș? Nu mi-am adus eu soția mult iubită din Galileea Iudeii? Nu se odihnește ea aici, în pământul Iliriei? N-am înmormântat-o eu, cu mâinile mele, stropindu-i trupul cu untdelemn și cu vin? Unde este mormântul ei? Tare aș fi dorit să-mi odihnesc oasele lângă ei!

Dar nimeni nu-i răspunde. Nici chiar el. Deoarece golul din mintea lui era acum nesfârșit. Intră apoi în casă, ca să privească icoanele și statuetele sculptate de el. Dar nu găsi acolo decât scânduri de lemn.

– Unde sunt frumoasele icoane? Unde este chipul ei? Unde? Unde?

Nimeni nu-i răspunde.

Fiindcă toate porțile erau închise. Leși în grădină unde, în iarbă, străluceau arginții orășenei, singurul lucru strălucitor într-o lume mohorâtă.

Fulgerător, îi trecu prin minte vechiul vis în care se făcea că se prăbușea în prăpastie, strângând în brațe oase de mort.

– S-a terminat... – zise.

Părăsi cătunul și turma de credincioși pe care o păstorise și plecă unde văzu cu ochii, spre alte țărâhuri.

II

Din ziua prăbușirii, zilele se adunaseră în săptămâni, săptămânile în luni, lunile în ani.

Și anii se adunară și se făcură secole.

Într-atâta amar de vreme s-au construit și s-au dărâmat cetăți, s-au ridicat și au căzut puteri, au venit și s-au dus generații de oameni. Nici fața pământului, nici albiile râurilor nu rămăseră neschimbate.

Crescură păduri acolo unde fuseseră sate și apărură sate acolo unde fuseseră păduri. În vechile albiile ale apelor crescuseră iarba, iar apele își săpară albiile noi. În mai toate părțile lumii izbucniră războaie, unele popoare ridicându-se contra altora, până ce învingători și învinși se întoarseră în țărână.

Toate acestea le văzu cu ochii lui Tat Tanuș din Bubutima. Numai pe el nu-l atingea timpul; rămânea neschimbat, așa cum fusese când ținuse ultima slujbă. Nici un fir de păr nu-i căzuse din cap, nici o cută nouă nu-i mai brăzdase fața. Luă băta de călugăr rătăcitor și începu să colinde mănăstirile, căindu-se.

O singură dorință mai avea: să moară. Fiindcă așa stă scris: mai dulce ca mierea este moartea. Dar moartea, care lovește orice om când i se împlinește sorocul, pe el îl lăsa neatins.

Începu să ducă o viață ciudată. Cădea în apă și nu se îneca; intra în foc și nu ardea; mergea în război și nu era omorât. Nici cutremurul, nici cutitul, nici fiarele sălbatice, nici bolile nu-i luau viața. Neatins de moarte rămase și după ce își schimbă numele de Tanuș cu nume de călugări: Teodot, Teofan, Teofil, Teohari, Timotei...

Iar aceasta era o mare durere pentru Tanuș, deoarece el purta pe umeri povara păcatului. Și povara creștea zi cu zi, deoarece, pe măsură ce ochii lui vedeau, dorințele trupului creșteau. Dar și atunci când ochii trupului se închideau, vedea ochiul inimii. Și dorința era gata să se aprindă.

Fiindcă eterna feminitate îl legase cu lanțuri puternice de pământ și timpul senilității era încă departe pentru el.

După ce se convinge că nu poate muri, deveni mai răbdător.

Și noi și noi generații de muritori îl văzură pe călugărul ilir aruncându-și umbra peste pământ și ape.

Un timp îndelungat sălășlui Tat Tanuș în Peșterile lui Zaum, lângă mănăstirea Arhanghelului Mihail, care astăzi poartă numele Sfântului Naum.

Celor care n-o știu, le spunem noi că peșterile și sfânta mănăstire pomenite mai sus se găsesc pe țărmul lacului Ohrida, la poalele Muntelui Uscat. Lacul este înconjurat de munți abrupti, acoperiți de iarbă primăvara și de zăpadă iarna. Sus, pe culmi, se întâmplă ca zăpada să rămână netopită până în mijlocul verii, oglindindu-se în lac. Când valurile lacului se izbesc de temeliiile peșterilor, acestea răsună prelung și vuietul este înfiorător. Locul este sălbatic, dar peștele lacului are carnea gustoasă. Stele de aur scânteiază în solzii lor. Localnicii spun că aceste stelute de aur sunt fărâmițe de stele cerești căzute în lac, dar spusele lor nu s-au dovedit cu precizie, pentru că nimeni n-a coborât în apele lacului la ora când cad stelele. De aceea cititorii sunt rugați să verifice ei înșiși acest fapt. Cu aceeași ocazie, vor putea vedea cât de albastru este lacul Ohrida. Deși ar mai fi ceva: frumusețea lacului se schimbă nu numai cu fiecare anotimp, ci și zi de zi. Astfel încât nici n-apuci să te bucuri că i-ai definit culoarea, că el și-o și schimbă pe neașteptate, ca o femeie, tu fiind nevoit să-i urmărești schimbările dese ale feței. Dar poate fi deslușit mersul apei printre ape și al vântului prin aer, ca să poată fi urmărită, clipă de clipă, frumusețea lacului Ohrida?

Ceea ce rămâne însă neschimbat la acest lac, în toate anotimpurile, este albastrimea, pentru că, în anumite ore ale zilei, totul devine albastru: vântul, apa, cerul, munții... și nu numai munții de deasupra apei, cu vârfurile în aer, dar și cei suspendați sub apă, cu vârfurile în jos. Atunci privitorul rămâne mut de uimire și ochii nu se mai satură privind.

Când apune soarele, după ploaie, totul se colorează în roșul flăcării și în galbenul auru-lui. Iar când te minunezi și crezi că s-au aprins vântul, apa și munții, toate acestea încep să se întunece, trecând prin culoarea violetă a gușei de porumbel în culoarea scrumului.

Depărtate par țărmurile lacului în anotimpurile calde și foarte apropiate iarna, când cerul coboară și începe să ningă.

... Aș fi vrut să vorbesc și despre curcubeie, și despre luna care se plimbă pe ape, și despre valurile înspumate. Dar este mai bine să vină cititorul și să vadă cu ochii lui aceste minunății.

Aici a venit Tat Tanuș, obosit să-și aștepte moartea prin alte locuri.

Înconjură lacul, oprindu-se din loc în loc să asculte valurile, apoi intră în peștera lui Zaum.

Și acolo rămase.

Așternut și acoperământ îi erau pietrele; vecini și prieteni – animalele munților. Rădăcinile și ierburile erau hrana lui.

Nu mai citea cărți și nu mai picta, fiindcă știa pe dinafară toate cărțile, iar de vopsele îi era frică. Se străduia doar să-și lumineze sufletul în vederea trecerii pe lumea cealaltă, rugându-se Domnului în tăcere, fără cuvinte, numai cu inima.

Și pentru că vocea îi era domoală ca vărsarea uleiului dintr-un vas în altul, el îmblânzise fiarele pădurii și acestea se adăposteau în peșteră când erau urmărite de iarnă sau de vânători.

Mergea desculț pe ghimpi și prin zăpadă, dar nu simțea nici durere, nici frig.

Aprindea focul numai în nopțile cu furtună, dar și atunci doar pentru luntrașii care luptau cu valurile în întunerice.

Foarte rar cobora prin sate și orașe, însă numai pentru a-i blestema pe asupritorii celor slabi și pe jecmănitorii bogați. Atunci glasul lui devenea sălbatic și cuvântul aspru. Dar nimeni nu-i ridica viața.

Primăvara și vara se suia în munți și aduna ierburi de leac, pe care le aducea pe malul lacului, unde poposeau pescarii.

Mâna lui nu atingea nici argint, nici alte lucruri de valoare – desertăciuni ale lumii – căci voia ca inima să-i aparțină numai lui Dumnezeu.

Încetul cu încetul, Tat Tanuș își regăsi liniștea. Fața femeii care îi tulburase viața și visurile nu i se mai arăta acum decât precum un vâl fluturând între cer și ape. Dar și acesta se topea repede în aer.

Din când în când i se înfățișa Dumnezeu, pășind pe apele Ohridei ca pe lacul Genisaret.

Într-o noapte, când ațipise la intrarea în peșteră, cineva îl scutură și-i vorbi printre zgomotele valurilor:

– Ridică-te și du-te acolo unde ești chemat, pentru că ceasurile îți sunt numărate.

Într-una din zile, la sfânta mănăstire care poartă azi numele Sfântului Naum, veni în vizită Sfinția-Sa Nicanor, episcopul tuturor bisericilor Apolloniei. Sfinția-Sa avea atunci șaptezeci și doi de ani și păstorise ca episcop treizeci și trei de ani. El adunase multă știință și înțelepciune din cărți și din viață.

Ajungându-i la ureche cele mai frumoase cuvinte despre pustnicul din peșteră, îl chemă la el.

Lângă Sfinția-Sa, Tat Tanuș găsi bunătate și căldură. Mâncă și bău vin la masa lui și stătura de vorbă nopți de-a rândul despre minunile sfinților, despre peștele gustos și vinul vechi. Vorbiră și despre păcat și despre harul preoției.

Episcopul Nicanor spuse:

– Ascultă, fiule! Mare este nenorocirea chemată de păcat, dar și puterea harului e mare. Fiindcă harul vine de la Dumnezeu. Și, în fața Domnului, imposibilul devine cu putință.

Tat Tanuș ascultă cu capul plecat. Apoi îl întrebă pe episcop:

– Are putere harul și atunci când îi este dăruit unui preot afundat în păcate?

Sfinția-Sa răspuse:

– Are, fiule. Tocmai aici se află taina de nepătruns a religiei, a credinței noastre: viață în mormânt, lumină în întuneric, har divin în trup păcătos. Noi suntem ființe intermediare între Dumnezeu și om, fiule, suntem deținătorii duhului sfânt.

Tat Tanuș voi să-l mai întrebe ceva, dar Sfinția-Sa îi făcu semn să asculte în continuare, fiindcă avea să mai spună ceva. Tanuș, respectând scara ierarhică, nu vorbi, ci ascultă cu luare-aminte.

Sfinția-Sa continuă:

– Fiule, întâmplarea misterioasă pe care o vei auzi astă-seară, să ți-o întipărești bine în minte și în inimă și s-o povestești fiecăruia dintre frații tăi. Tu ești tânăr și vei trăi încă mulți ani după moartea mea. (La aceste cuvinte o umbră ușoară apără pe fața lui Tanuș

și el zâmbi amar, dar Sfinția-Sa n-o observă, pentru că își suflecuse mânecele ca să umple paharele cu vin.) Mai întâi să bem din acest vin binecuvântat, laudând din inimă pe Domnul Dumnezeu nostru.

Acestea le spuse întâi Nicanor, iar apoi și Tanuș, după care ridicară paharele și băură.

– Acum, fiule, ascultă-mă cu atenție:

Trăia odată, în sânul Bisericii noastre, un episcop numit Anania – după numele trimisului lui Dumnezeu, Anania, pe care îl sărbătorim în ziua de întâi octombrie. Vechiul lui nume fusese Anastas. El se preoțise, dar nu era prea credincios, deoarece cuvântul Domnului nimerise în inima lui cum nimereste câte o sămânță pe piatră, fără să prindă rădăcini. Cunoscându-i necredința și lăcomia din suflet, regele păgânilor îi spuse: «Prietene, ce folos ai de la toiagul de păstor al oamenilor? Ce câștigi din această veche credință pe care o propovăduiești? Leapădă-te de toate acestea și treci la religia mea. În loc de toiag vei avea sabie, în loc de icoane vei avea putere asupra oamenilor». Simțind că, într-adevăr, credința lui Anania era ca flacăra candelii suflată de vânt, regele insistă: «Vino să vezi!» Îl luă cu sine și-i arătă palate albe înconjurate de grădini de ziduri: «Ale tale vor fi toate!» Se apropie mai mult de el și adăugă: «Vei avea sute de femei pentru poftetele tale. Întinde mâna și ia-le!» (Când pronunță aceste cuvinte, Sfinția-Sa Nicanor își făcu de trei ori cruce pentru a îndepărta umbra cobitoare și scuiă în cele patru vânturi). Când regele observă că flacăra candelii era gata să se stingă, scoase inelul din deget și i-l dădu lui Anania: «Primește acest inel. Ce vei hotărî tu, va fi întărit de mine. Tu vei fi mâna mea dreaptă și vom stăpâni lumea împreună».

Lui Anania îi plăcură toate acestea, pentru că Satana se cuibărise în sufletul lui. Urmă sfatul regelui, își părăsi religia și se înarmă cu sabie și cu putere. Din păstor se făcu lup care spintecă oile. Tremurau de frica lui nu numai credincioșii vechii religii, dar și supușii noii religii. Măinile lui fură mănjite de sânge, vaietele și blestemele oamenilor se ridicară până la cer. Asta îi plăcea regelui, și zi de zi îl copleșea cu daruri și-l ridica în rang. Fiindcă tiranii au nevoie de astfel de oameni.

Într-o seară, regele invită pe Anania și pe alți prieteni apropiați să petreacă împreună. Sclave frumoase, aduse din diferite țări, îi serveau la masă, le cântau din gură și din lăute sau dansau. După ce cinară, regele făcu semn sclavelor să plece și le vorbi astfel prietenilor: «Acela dintre voi care ne va face să rămânem mai tare va avea dreptul să aleagă șapte dintre sclavele mele și să le folosească după dorința lui». Fiecare dintre musafiri – mari dregători ai imperiului – încercă să câștige premiul: unul se târî pe burtă ca șarpele, altul merse în patru labe, altul merse în mâini. Regele se înveseli și răsă cu hohote văzând aceste scene.

În toiul petrecerii, unul dintre invitați spuse: «Acum, cel care s-a numit cândva Anania, să ne arate cum îi mințea el pe credincioșii lui cu un pahar de vin și câteva firimituri de pâine.»

«Bună propunere, frate, îi spuse regele, arată-ne și nouă cum îi mințea. Tu vei câștiga sclavele.»

Anania, care ședea la dreapta regelui, se ridică în picioare ca să fie văzut de toți și zise: «Luam un pahar ca acesta pe care îl am în mână, puneam în el vin și bucățele de pâine, le binecuvântam ca vinul să se prefacă în sânge și pâinea în trup și le dădeam tutur-

or câte puțin, cu lingura». Toți cei de față îl priveau pe Anania, așteptând întorsătura care avea să-i facă să rădă. «Cum făceai?» întrebă din nou. «Ia, așa: ridicam paharul deasupra capului cu amândouă mâinile, după cum vedeți că fac acum, și strigam: Lăudat fie Domnul și-n vecii vecilor...»

Nici unul dintre musafiri nu râse. Anania se întristă văzând că va pierde sclavele și strigă mai tare. «Luați și mâncați, acesta este trupul meu care se frânge pentru voi, pentru iertarea păcatelor voastre. Beți, acesta este sângele meu care se varsă pentru voi. Mergeam în mijlocul bisericii și strigam mai tare: De noi toți să-și aducă aminte Dumnezeu în împărăția lui, acum și în vecii vecilor...»

Se așternu o tăcere grea. Invitații și chiar regele îl priveau pe Anania cu frică. «De ce nu râdeți?» strigă Anania mâniat. Ei răspunseră: «Ia totul de la capăt, că n-am înțeles prea bine». El se ridică iar și repetă scena. Ceilalți, în loc să rădă, păreau încă și mai înfricoșați. «Am terminat», zise Anania. «Am pierdut». «Nu» – interveni regele, «n-ai pierdut. Mai repetă o dată!»

Și deoarece cuvântul regelui era ordin, Anania ridică paharul și cântă troparul pentru a treia oară: «Pomenească-ne pe noi...» Toți îl priveau îngroziți.

Anania îi întrebă: «De ce vă uitați la mine?»

Iar ei îi răspunseră: «Tu nu vezi? Tu nu auzi» – «Ce să văd și ce să aud? Am vrut să vă fac să râdeți și n-am reușit.» Atunci ei îi explicară: «În jurul capului tău era o flacără și în cameră fâlfâiau aripi de porumbel».

«Flacără în jurul capului meu și porumbei în odaie?» întrebă Anania înspăimântat. «Da! Limbi de foc. Le-am văzut cu ochii noștri. Și porumbei albi zburau și cântau.»

Lui Anania îi căzu paharul din mână, dar nu se sparse și vinul nu se vărsă. Strigă: «Sfânt este Domnul Dumnezeul nostru! Mie, celui mai mare păcătos dintre oameni, nu mi-a luat înapoi harul pe care mi l-a dăruit cândva. Mă reîntorc la prima mea credință! În numele...»

Dar nu-și termină cuvântul, căci o sabie îi tăie capul. Corpul îi rămase câteva clipe în picioare... Ridică mâna spre a-și face cruce, apoi se prăbuși pe podea. Iar când se prăbuși, se cutremurară zidurile.

Sfinția-Sa Nicanor își făcu semnul crucii. Glasul lui era glasul unui om înfricoșat de puterea misterului.

Tat Tanuș întrebă:

– I-a iertat Dumnezeu păcatele lui Anania?

– Asta e secret, fiule. Numai Domnul și îngerii o știu.

Lumânările se topiseră. Tat Tanuș se ridică și aprinse altele.

Vinul rămăsese nebăut în pahare.

– Cele ce par imposibile prin materie, devin cu puțință prin spirit. Oare nu are credința putere să miște munții din loc?

Tanuș privea flacăra lumânărilor. Era atât de palid și de slăbit, încât lumina părea că-i străbate fața.

Nicanor continuă să vorbească:

– Strania întâmplare a lui Anania a fost scrisă de către marele mitropolit Pamfil, care a dormit întru Domnul acum două sute de ani. Cartea lui poate fi găsită...

Tat Tanuș îl întrerupe:

– L-am auzit pe mitropolitul Pamfil slujind în biserica Sfântului Simion, unde a răsărit acum via de vie pe mormântul lui. Vorba lui era înțeleaptă și glasul blând.

– L-ai citit, nu l-ai auzit, fiule. El a murit înainte de a te fi născut tu.

– Nu, Sfinția-Ta, cuvântul lui l-am auzit cu urechile mele și pe el l-am văzut cu ochii mei.

Sfinția-Sa Nicanor zâmbi și îndepărtă paharele cu vin.

Tat Tanuș îl privea cu umilință. Înmuie degetul în vinul vărsat pe masă și scris pe el KA. Apoi îl fulgeră ceva prin minte și nu-și continuă cuvântul. Deasupra desenă o cruce și scris, de ambele părți, literele I.H.

Episcopul vorbi cu un ton aproape muștrător:

– Fiule, fructul viței de vie te-a făcut să crezi că ai văzut pe fratele nostru cel mare, Pamfil. Sunt două secole de când el doarme somnul cel lung. E târziu, fiule, trebuie să te odihnești.

Tat Tanuș ridică ochii de pe literele scrise:

– Părinte al meu întru Cristos, eu l-am văzut și l-am auzit nu numai pe mitropolitul Pamfil, dar și pe Profir, pe Gherasim și pe Jonatan care au păstorit înaintea lui. Când cânta Jonatan, parcă se coborau cerurile pe pământ și credincioșii plângeau în hohote.

Glasul lui Tanuș avea acum un ton tulburător, cutremurător. Fața lui strălucea atât de viu, încât episcopul Nicanor nu-l mai putea privi. Îl întrebă:

– De câte ori te-ai născut tu, fiule?

– O dată, Sfinția-Ta.

– În ce loc?

– La Bubutima, din Apollonia.

Nicanor căută să-și aducă aminte ceva, închise ochii, apoi spuse:

– Eu acolo păstoresc, dar de numele acestui sat n-am auzit. Din cărți știu numai atât: cu multe secole înainte, a trăit acolo un episcop înțelept cu numele de Anghir, care a scris despre vechile locuri.

– El m-a hirotonisit. M-a luat cu el prin mările răsăritului ca să învăț meșteșugul zugrăvirii sfintelor icoane. Acolo m-am căsătorit cu o fată din Galileea, care s-a numit Kalija – după cum am vrut să scriu pe această masă.

Acestea spunând, reîncepu să scrie cu degetul pe masă. Episcopul îl întrebă:

– Altceva ce mai ții minte?

– Conducătorii care s-au ridicat și au căzut, oștirile care au venit și au plecat, bolile, durerea, suferințele, catastrofele, sângele...

Sfinția-Sa se întunecă la față și întrebă:

– Spune-mi fiule, care este secretul tău?

De afară intră în cameră aerul proaspăt al dimineții. Lacul se trezea. Munții erau albaștri.

Tanuș spuse:

– Fiindcă am fost hirotonisit înaintea ta, îți voi vorbi despre secretele inimii mele. Eu trăiesc pe acest pământ de secole. Vreau să mor, dar moartea nu mă ia.

Tăcu și respiră adânc. Nicanor îl încurajă:

– Vorbește, fiule, nu te sfil!

– Am fost preot la Bubutima, în regiunea Apolloniei, pe timpul Sfinției-Sale, Anghir. Am păcătuit în fața Domnului cu gândul, cu vorba și cu fapta. Păcătos fiind, am intrat în biserică și am slujit. Atunci am auzit fâlfâit de aripi și am văzut o lumină mare. Inima mea a început să se îndoiască dacă mai sunt demn – *aksios* – de a-l sluji pe Domnul. Un glas îmi strigă: *anaksios!* Eu m-am încăpățânat și, fiind convins că am harul, i-am răspuns supărat: *aksios*. De trei ori am schimbat aceste cuvinte, *aksios-anaksios*, și, după a treia oară, am blestemat: «Acolo să rămâi!» El mi-a spus: «Să nu mori niciodată!» Am lăsat slujba neterminată și am plecat în lume. De atunci n-am mai slujit în biserică.

Sfinția-Sa Nicanor se cutremură și se îndreptă către icoane să se roage. După ce-și veni în fire, spuse:

– Liniștește-te, fiule. Nepătrunse sunt căile Domnului, nesfârșită este mila lui... Povestește-mi acum fără sfilă prima ta viață până în clipa în care ai ținut ultima slujbă.

Tat Tanuș îi povesti toate: dragostea sălbatică pentru soția sa, mânia lui împotriva lui Dumnezeu care i-o luase. Îi vorbi despre icoanele și statuetele lucrate de el, despre poftele trupului și marea prăbușire...

Se cutremură Sfinția-Sa Nicanor de marea nenorocire a păcatului, dar își aminti cuvintele: «Urâsc păcatul, dar nu urâsc pe păcătos», și zise:

– Lăudat fie numele Domnului Dumnezeului nostru, fiindcă el pe toate le face pentru a se arăta în lume.

Și continuă:

– Tu, cu harul tău, ai ținut lângă tine pe îngerul Domnului și el te-a ținut pe tine legat de viață. Fiindcă e mare puterea cuvântului; cuvântul deschide drum printre ape, leagă vânturile, ține timpul în loc.

Tat Tanuș asculta sprijinit cu coatele de masă și cu tâmpilele în mâini. Fața îi era albă ca varul. Se făcuse ziua și lumina intra printre gratii. Nicanor se sculă și deschise ferestra. Vântul lacului năvăli înăuntru și stinse lumânările. Sfinția-Sa stătu puțin la ferestră, apoi se apropie de Tanuș și-i atinse umerii:

– Haide, fiule, să respirăm aerul dimineții.

leșiră în cerdac.

Lacul zăcea în pâcla zorilor. Apoi, curând, soarele întinse covoare de lumină peste munții sălbatici ai Albaniei. Lumina se lăți și coborî pe ape.

– Sfinția-Ta, mă gândesc de secole la minunea culmilor; soarele, când răsare, luminează întâi munții și apoi văile; când apune tot pe culmi întârzie, iar văile se întunecă mai repede. De ce?

– Minunile Domnului, fiule. El împarte lumea după cum dorește.

Încet-încet lumina puse stăpânire pe tot locul, și lacul dintre munți începu să strălucească. Orașele și satele din jurul lui deveniră albe.

Nicanor întrebă:

– Cum ți s-a părut viața asta, părinte? (Pentru prima oară i se adresa cu numele de «părinte»)

– Amară și dulce, Sfinția-Ta. Cu toate chinurile trupului și ale sufletului, nu m-am săturat de sutele de primăveri și veri, de sutele de toamne și ierni, de răsăriturile și apusurile soarelui, de verdeața ierbii și de albeața zăpezii, de fructele pământului și peștii apelor. Am atâtea secole de când trăiesc și mi se pare că m-am născut ieri. Dar și amarăciunile sunt atât de numeroase încât nu o dată l-am chemat pe Îngerul morții.

Tat Tanuș ședea drept, sprijinit cu spatele de stâlpul balconului. Un călugăr umpluse ulciorul la izvorul de la poalele stâncii și acum urca încet drumul șerpuitor al mănăstirii vorbind singur. Văzând pe Sfinția-Sa sus, el lăsă ulciorul din mână, își încrucișă brațele și așteptă binecuvântarea cu capul plecat. Nicanor ridică mână și-l binecuvântă. Porumbelii mănăstirii dădură o raită pe ape și se reîntoarseră pe pământ.

Viața își relua mersul.

Bătu clopotul de utrenie.

Sfinția-Sa zise:

– Să coborâm pentru rugăciune, Tat, și Domnul să ne arate calea pentru dezlegarea îngerului și a ta.

Coborâră amândoi; Nicanor îl întrebă:

– Mai ții minte unde se află biserica în care ai ținut ultima slujbă?

– Nu, Sfinția-Ta. Nu țin minte nici biserica, nici cătunul. Distrugerea lor a fost începută de cavalerii Apusului și terminată de cavalerii Răsăritului.

– Dar locul îl poți găsi?

– Îl găsesc.

– Să mergem acolo ca să termin slujba începută.

Tat Tanuș simți o durere în suflet; din nou la Bubutima? Kalija, păcatul...

Sfinției-Sale îi spuse:

– Să mergem, părinte!

– Ziua o voi fixa eu, Tat... Domnul fie cu tine!

Nicanor se duse să se odihnească, iar Tat Tanuș ieși afară să vadă încă o dată lacul, livezile, pomii. Înconjură Drinul pe sub sălciile pletoase, bău apă la fiecare izvor și ieși din nou la lac. Întreg locul strălucea. Se întristă fiindcă era singur și nu avea cui să-i arate câtă frumusețe îl înconjura. Dar când își întoarse privirea către Drin, unde cântau păsărelele, văzu o femeie îmbrăcată în alb, care călca pe ape. Statura ei se mări, se mări, iar apoi, preschimbându-se într-un vâl ușor, se topi printre sălcii.

Tat o recunoscuse. Era Kalija.

Îngenunchie și-și lipi capul de pământ.

III

Sfinția-Sa Nicanor și Tat Tanuș ieșiră din mănăstire înainte de ivirea zorilor și apucară pe drumul din jurul lacului. Izvorând din stâncă, apele își cântau cântecul lor sălbatic. Călugării și egumenii îi conduseră până la locul unde se termina pietrișul. Se îmbrățișară și se despărțiră. Sfinția-Sa încălecă pe catâr. Tat Tanuș și suita episcopului, formată din unsprezece preoți, mergeau pe jos.

Călătoriră multe zile și multe nopți prin locuri sălbatice, până ajunseră în câmpia lină care se numește astăzi Muzeche.

Tat Tanuș începu să recunoască locurile după munții din preajmă. Apoi începu să se zărească și marea. Părăsiri drumul cel mare și apucară pe poteci.

– Aici a fost Bubutima, zise Tat Tanuș, arătând cu mâna o pădure mare. Nu se vede nici urmă de om. Numai animale, câteva târătoare și multe păsări.

– Dar biserica? întrebă Nicanor.

– Acolo, printre chiparoși.

Episcopul mai întâi, iar apoi Tat Tanuș și după el toți ceilalți își suflecă mănecile, apucară uneltele și începură să sape. În curând ieșiră la lumină zidurile bisericii.

După ce terminară această treabă, Sfinția-Sa spuse: «Măine este duminica orbilor și noi vom ține slujba cea mare a Sfântului Ioan Gură-de-Aur».

Și s-a înnoptat, și s-a luminat iar de ziuă.

Înainte ca soarele să răsară de-a binelea, Tat Tanuș bătu în pământ ca să cheme credincioșii la utrenie. Dar, în afară de episcop și de cei unsprezece preoți ai săi, nu mai veni decât un cioban care păștea oile pe acolo. Deoarece credincioșii din Bubutima dormeau somnul de veci, așteptând nu o ciocănitură în pământ, ci trâmbițele celei de-a doua învieri, după cum promiteau Cărțile Sfinte.

Cum se făcu ziuă bine, Nicanor, Tat Tanuș și cei unsprezece preoți intrară printre zidurile bisericii ca să țină slujba. Înainte de a intra în altar, Tanuș îngenunchie în fața episcopului, spovedindu-se și cerându-i iertarea păcatelor. Sfinția-Sa îl împărtăși și îl binecuvântă. După împlinirea acestor datini, Tat Tanuș vărsă vin pe locul unde fusese mormântul Kaliiei și sărută pământul. Cu mare frică intră apoi în altar și strigă cu glas tare: «Lăudat fie Domnul Dumnezeu nostru acum și în vecii vecilor».

Cei unsprezece preoți spuseră după el:

– Amin.

După ce terminară, Tanuș se rugă de Dumnezeu să-l facă demn – *aksios* –, pentru slujba cea mare.

Din ziduri se auzi o voce gravă:

– *Anaksios!*

– Iartă-mă! spuse Tat Tanuș.

– Iertat să fii!

Și se făcu o asemenea liniște, încât se auzea cum crește iarba.

Glasul se auzi din nou:

– Și tu să mă ierți pe mine!

Tat Tanuș îi răspuse:

– Iertat să fii!

În timp ce pronunța cuvântul care-l dezlega de blestem, se auziră fâlfâituri de aripi în altar și un porumbel alb zbură spre cer.

Cel care fusese Tat Tanuș, preotul din Bubutima, ședea drept în altar. Barba i se revărsă dintr-odată ca o apă, iar sprâncenele îi coborâră pe cartea din mână. Acestea crescuseră în câteva clipe atât cât ar fi trebuit să crească în secolele trăite de Tanuș pe pământ. Barba era atât de lungă, încât puteai înconjura cu ea masa altarului de trei ori. Apoi Tat Tanuș se topi încet, sub privirile tuturor, și nu rămase din el decât un pumn de țărână pe pragul ușii sfinte.

Cei unsprezece preoți, împreună cu Sfinția-Sa, ridicară imnuri și lăudară pe Domnul.

Terminată pe 16 februarie 1947

În românește de Renata și Luan TOPCIU

MEHMET KRAJA

Trădătorul sau umbra cireșului în lumina lunii

Pe Rauf Ismail l-am cunoscut în decembrie 1992 în orașelul W. din Bavaria.

Ca să ajungă în orașelul acela, un străin ar avea nevoie de o hartă detaliată, o hartă dintre acelea pline de însemnări și de linii, pe care, când ți le imaginezi sub formă de spații, șosele și localități, ai senzația unui vid ciudat, îți simți arterele goale cutreierate de un vânt de toamnă; sau e ca atunci când ești teribil de singur într-una din haltele de la periferie, după ce a trecut și ultimul tren de noapte. Și iată-te chiar acolo, înfășurat în pardesiul negru peste pielea galbenă și subțiată până la transparentă; apoi, te fulgeră gândul că prin gara aceea nu trece nici un tren, iar tu nu mergi niciunde, înapoi nu te mai întorci, căci locul de unde vii e un punct pierdut la orizont, iar înaintea, doar zece pași mai încolo, e bariera neagră a nopții. Apoi, luminile gării, mai jos, mai sus, peste tot, cufundate în liniștea adâncă, un carusel încremenit, cascadă înghețată; și treptele și peronul de beton, ușile cu geamuri acoperite, ceasul alb – orizont închis, cu o mișcare circulară, inutilă, pe cadranul luminat.

Albanez din Kosovo, Mehmet Kraja (n. 1946), este un prozator în plină afirmare, în opera căruiă se distinge cu claritate – ca și în cazul celorlalți scriitori kosovari – accentele grave ale unei literaturi aflate în plin efort de supraviețuire. Prozele lui Kraja abordează o tematică axată pe distorsiunile pe care societatea totalitară le produce în existența omului de rând. Aceasta este, de fapt, una dintre temele prioritare ale literaturii minorității albaneze din Serbia. Sentimentul amar al dezonoarei, ce-l poartă pe fugarul albanez dintr-un colț al Germaniei într-altul, a creat, în Kosovo, o întreagă literatură. Ca și cel al onoarei, de altfel. Iar Mehmet Kraja este unul dintre arhitecții acestei literaturi.

Orășelul W. se află undeva în sudul Bavariei și poți ajunge acolo făcând la dreapta din șoseaua principală, trecând prin două-trei așezări plasate pe vârful dealurilor domoale, învâluite până sus în păduri negre de brad. Orășelul e înconjurat din trei părți de mesteceni înalți, cu trunchiuri cenușii și svelte, care, sub vântul rece de la șes, se apleacă ușor și fâșâie mătășos, după care revin la tăcerea de cristal de decembrie. W. are o catedrală cu clopotniță înaltă și conică, alături, o piațetă și case tăcute, cu ferestre supraveghind tihnit strada, și sus de tot, deasupra, un cer gri, neted și întins ca o pelerină desfăcută sub biciul vântului. Orășelul are și un râu, care curge cuminte în vale, aproape mut, oricum, fără zgomot, ca și când apa, trecând printre malurile țepoase, s-ar fi oprit cu gândul la timpul inexorabil.

În acel decembrie și în acel oraș l-am cunoscut pe Rauf Ismail. Era cam de vârsta mea, poate ceva mai tânăr, cu un trup bine legat, puțin adus din spate. Părul începuse să-i încărunțească. Avea ochii albaștri, gânditori și nițeluș tulburi. Nemții din W., cei care-l cunoșteau, îi spuneau Raul și, când se adunau la o bere la barul din marginea piațetei, îi strigau de la masa de peste drum: «la una din partea noastră, Raul!». Iar el bea o halbă, mai rămânea puțin, își stingea țigara la jumătate și ieșea salutând din cap și închizând ușa încet.

Tocmai atunci în piațetă se însera și pe fațadele clădirilor, pe geamuri, pe vitrine, pe curți și pe stradă cădea din cer o pulbere cenușie, la început rară și difuză, apoi din ce în ce mai compactă și, în cele din urmă, neagră și greoaie, lipicioasă și inevitabilă. Se întuneca și Rauf tocmai la ceasul acela trecea de pe un trotuar pe altul, intra pe o străduță îngustă și, o vreme, i se azeau doar pașii singuratici, apoi silueta lui nu mai era decât o umbră prelungă ce dispărea încet în noaptea periferiei.

Sara era soția lui Rauf, o nemțoaică scundă, cu ceafa groasă și pieptul umflat, ce-i ieșea în relief cel mai tare sub tricoul roșu închis până sus, brodat sub bărbie. Când m-a văzut intrând pe ușă împreună cu Rauf, s-a oprit și m-a măsurat cu o privire nordică, ce mi-a amintit de un ghețar. Raul, cum e posibil, să-mi fi telefonat măcar, să mă fi anunțat, pentru că tu știi, azi nu e zi de vizite, nu e nici sâmbătă și nici duminică, nu sunt pregătită cu nimic. Rauf m-a dus pe un coridor îngust și m-a băgat într-o cameră mică, puțin mobilată, cu două aplice în colțuri ce proiectau cercuri galbene de lumină pe covorul cenușiu, pe atmosfera stătută și pe stratul gros de liniște strâns acolo cine știe de când. Camera aceea semăna cu un vas gol răsturnat, pe sub care intra doar atâta lumină cât să vezi că de jur împrejur nu e nimic demn de ținut minte.

Mă simțeam straniu, ca și când semiobscuritatea odăii ar fi fost o substanță vâscoasă ce mi se lipea de trup, rece și rea, alcătuită din întuneric și umezeală amestecate bine, din care a rezultat acea clisă neagră unde mă afundasem până la gât și riscam să mă înec. De ce venisem acolo? Gândul de a-mi face noi prieteni, de a cunoaște oameni era de mult abandonat, lăsând loc unui cinism cras, irezistibil. Rauf își privea pantofii în liniște; așezată în fața lui, Sara părea că meditează în acvariul acela molcom, în vreme ce eu

priveam totul de la distanță, de departe, cu convingerea că ceea ce vedeam acolo era încă un tablou din marea expoziție a goliciunii și inutilității omenești. Înainte să meargă la culcare (Raul, dacă întârzie prea mult o să mă plictisesc), Sara mi-a povestit cum îl cunoscuse pe Rauf, cum făcuseră dragoste în odăita lui de la mansardă, în care nu era decât un pat, o noptieră și o fereastră care dădea în spate, spre grădina învăluită în verdeață și ntr-o liniște obositoare. Sara mai spunea că Rauf nu vroia să se iubească cu storiile trase ori cu lumina aprinsă (nu-i așa, Raul?) și că după aceea fuma întotdeauna în liniște, cufundat într-un ciudat sentiment de apatie. Nu mă privește niciodată când mă dezbrac și parcă ar căuta ceva ce nu există decât în imaginația lui sau poate în vis. (Raul, de ce parcă mergi mereu fără țintă prin ceață, de ce cauți cu privirea lucruri care nu se văd, de ce nu-ți alungi de pe chip expresia asta de sastiseală?) Sara s-a oprit în ușă și, cu o voce sonoră ca un clinchet de cristal, mi-a spus că Raul e omul cel mai singuratic pe care-l văzuse vreodată, doar că singurătatea lui, a adăugat ea, e puțin altfel, pare a avea un ecou devastator în altă parte. Înțelegeți ce vreau să spun? Apoi ea a ieșit, mișcându-se cu o iuțeală incredibilă, parcă înghițită de neant, luându-și cu ea totul – și trupul, și vocea, și povestirea despre grădinița din spate, ba chiar și verdeața întunecată și liniștea lătită peste tot.

Un ceas mai târziu, plecam din casa lui Rauf și mă îndreptam spre centrul orașului. În ora aceea, Rauf a tăcut tot timpul, ceea ce am făcut și eu, deși, ca să fiu sincer, în ultima vreme evit să-mi mai bat capul cu chestii din astea încălcite. Am uneori impresia că lumea e făcută din sticlă și eu umblu pe deasupra ei, patinând miraculos și urmărind fără dificultate toate câte se întâmplă jos, de cealaltă parte a geamului. Și acum fac același lucru. Uneori, prin vitraliile prăfuite, văd câte ceva care-mi trezește curiozitatea. Atunci fac stânga împrejur și plec cât mai repede de acolo, încercând să mă îndepărtez și mă cufund într-o uitare renăscută, nouă, necunoscută până atunci. N-aș putea să vă spun exact cum e cu asta, dar am impresia că și Rauf, și Sara, și masa de aici, și această noapte de decembrie fac parte din recuzita aceleiași uitări sau ale uneia dintre variantele ei. Dar nici asta nu contează. Nu vreau să mă mai gândesc la Rauf și asta e ușor de făcut, ca și când ai lua un tablou de pe perete, iar urmele prăfuite care rămân apoi îți par a fi dimensiunile absenței sau cam așa ceva.

Totuși, gândul că lui Rauf i s-ar putea întâmpla un necaz îmi zgândărea curiozitatea și-mi provoca un surâs involuntar, un soi de satisfacție diabolică în fața oarbei naivități. Chiar de așa ceva aveam nevoie, pentru că, între noi fie spus, nu știu exact de ce a trebuit să-l cunosc pe Rauf și de ce trebuia ca el să fie atât de tăcut, de închis, atât de inutil într-o lume căreia nici nu-i păsa de el. Știu că tot ce am povestit până acum despre el nu-i nici o scofală și că nimeni n-o să-și bată capul să citească o asemenea poveste. Astfel încât cu Rauf trebuie să se întâmple ceva, un eveniment la care să asist cu calm, de la distanță convenabilă, așa cum privești prin geamul odăii calde prăpădul de afară sau pe cel care înoată prin zăpadă, peste drum, pe celălalt trotuar.

Nu l-am mai întâlnit pe Rauf până la sfârșitul aceluia decembrie, ceea ce m-a neliniștit și mi-a dat un sentiment de neîmplinire, ca atunci când realizezi că marea face valuri chiar și în absența ta. Povestirea pe care am început-o despre el mi se părea irealizabilă, fără final, un portret rapid al unui trecător oarecare, dispărând înainte de clarificarea detaliilor. Și atunci am început să-l caut pe Rauf în special la lăsarea serii, când orașelul începe să se retragă în obscuritate, împingându-și în față vitrinele luminate și haloul gălbui al felinarelor. Câte un trecător singuratic își încurca pașii prin colbul cenușiu venit din cer și așternut pe jos ca un bețiv de duminică. Un cer posomorât, ca o tablă de plumb, se întindea peste orașel cu un hureț înfundat, zgâriat pe de lături de zborul lilieciilor, care se avântau deasupra piațetei și făceau rotogoale negre peste vitraliile străvechi ale catedralei. L-am căutat pe Rauf pe drumul spre casă și la prima intersecție m-am oprit, la a doua m-am învârtit în loc, iar la a treia m-am lăsat nins de lumina felinarului și apoi, învâluit în noaptea de iarnă, am simțit că undeva, în străfunduri, crește și prinde aripi zădărnici așteptării. M-am gândit atunci că, și dacă l-aș fi zărit pe Rauf undeva, l-aș fi lăsat să treacă mai departe, ba chiar eram sigur că prezența lui m-ar fi enervat. Am înțeles, aproape cu groază, că nu mai aveam nevoie de el, ci de altceva, poate doar de așteptarea aceea inutilă, de ideea de așteptare, de zădărniciia ei, probabil.

Oricum, trebuie să spun că nu l-am mai întâlnit pe Rauf și că nu l-am mai așteptat niciodată atât de insistent ca atunci. Prin ianuarie sau februarie am văzut-o pe strada pe Sara, care m-a țintuit cu o privire rea și a trecut mai departe cu pași repezi și apăsați, împingându-și înainte cu o ușurință ciudată trupul cilindric și chipul acela care nu spunea nimic. Nu știu de unde am înțeles că Rauf plecase din orașel părăsind-o pe Sara, părăsind-o chiar într-un mod sfidător, fără a-i da de înțeles de ce o făcuse. În timpul acesta, Sara își petrecea singură nopțile de iarnă și, când și când, după ce stingea veioza de pe noptieră, dădea la o parte un colț al perdelei și privea în bezna ce acoperise întinderile, peste care luna strălucea păcios, apoi zărea vreo umbră prelungă în depărtare, înghețată în liniștea rece și impersonală. Se culca într-un târziu și, când se scula dimineată, simțea în tot trupul o moleșală și o extenuare deprimantă, timp în care încerca să-și amintească visul ascuns printre faldurile întunecate ale somnului. Și asta pentru că i se părea că în amintirea aceea descoperise ceva, preț de o secundă, ca într-o străfulgerare de oglinzi negre atârinate peste tot în cameră, și la geam, și în grădină, și în tot peisajul acela de șes și încă mai departe, în închipuirea și în visul ei turbure, strecurate printre aripile nopții, și pretutindeni unde se aflau făceau același lucru: multiplicau la infinit bezna și singurătatea. Doar că oglinzile acelea aveau o însușire teribilă: te îmbiau să le privești îndelung și cu o concentrare uimitoare, până venea momentul când realizezi că obscuritatea lor crea masă critică și că orice urmă de lumină acolo era asemenea antimateriei ce distruge, spulberă, anihilează totul, până la cataclism. Parcă văd cum noaptea târziu Sara se întorcea în pat și întindea mâna să aprindă veioza. Dar n-a apucat s-o mai facă, pentru că firul de lumină

s-a strecurat printre oglinzile negre, le-a izbit una de alta multiplicând dimensiunile întunecului și făcând liniștea să țiuie înțepător și enervant.

Și atunci Sara a murit de prea multă singurătate.

Ziarul local din W. i-a anunțat moartea în numărul de vineri, pe care l-am găsit pe măsuta cu învelitoare gri din localul în care-mi beau zilnic cafeaua de dimineață. Pe pagina a șaptea, în colțul din dreapta jos, fotografia Sarei (Raul, de ce am figura asta chinuită în poze?) era înconjurată cu o linie groasă și neagră, ca o ramă funerară pecetluind-o într-un sarcofag. Din poză, Sara mă privea calm, cu o liniște ciudată, în vreme ce contururile feței i se topeau într-o indiferență vagă. Pe când mă privea așa, am avut impresia că-mi poartă pică fără să știu de ce, până ce a început să semene cu un mort adevărat, care se pierde încetul cu încetul în adâncuri cețoase, lăsând în urmă un chip descompus și o voce care se stinge, se stinge, se stinge.

Dacă ar fi să urmez linia logică a povestirii, exact aici ar trebui să închei istoria lui Rauf Ismail, o poveste aproape banală, cu puține lucruri de ținut minte și cu enigma dispariției lui plasată la sfârșit, mai mult pentru efect artistic, decât pentru vreun alt motiv. În cazul acesta, ar fi fost suficient să spun că Rauf Ismail nu mai locuiește în W., că a dispărut brusc, la fel cum a și apărut, că în orașul acela și în serile lui monotone și pe străduțele înguste ce duc la periferie Rauf își lăsase liniștea lui mărunță, insignifiantă, așa cum liliecii lăsau traiectorii șerpuitoare pe cer în jurul piațetei și catedralei.

Dar uite că n-a fost așa. Rauf Ismail mi-a lăsat un plic în cutia poștală, pe care l-am găsit la câteva zile după ce am citit despre moartea Sarei. Cutia poștală e în capul scârilor, în dreapta intrării, și, de când stăteam acolo, nu mi-a trecut niciodată prin cap s-o deschid, convins că n-aveam de la cine să primesc scrisori, că prietenii rămași dincolo de spațiul inert ce ne desparte nici n-aveau la urma urmei ce să-mi scrie. Și totuși am deschis cutia poștală și, pe fundul ei, învăluită în răceala metalului, se afla ea, scrisoarea lui Rauf, cu numele meu pe față și cu al lui pe spatele plicului.

Dragă prietene. Scrisul era ascuțit și nervos, cu litere încălecate, cu colțuri prelungi și apăsate, ce făceau cuvintele să fie sumbre, grele, decisive. Dragă prietene. În clipa când vei citi această scrisoare, eu voi fi departe de W. Nu încerca să ghicești unde și nu stărui în speranța unei revederi; să n-o întrebi despre mine pe Sara, pentru că nu știe nimic. Câteva rânduri, apoi un spațiu negru. Mi s-a părut că acolo, în rândurile acelea șterse, era pomenit numele Sarei, dar cuvintele erau tăiate atât de apăsat, încât Sara se afla teribil de departe, ascunsă adânc sub stratul de pământ ce o acoperea. (Raul, de ce n-ai pomenit nimic de mine în scrisoare?)

Și textul continua. Rauf mă ruga să înțeleg că plecarea lui era dictată de destin, pe care trebuia să și-l urmeze până la capăt. Nimic nu e întâmplător aici, prietene, chiar dacă cineva ar avea puterea supremă de a face și desface ori de a duce omenirea la începuturile ei: tot ar exista un Rauf condamnat să fugă sub biciul unui blestem ce-i calcă pe urme, să-și ducă în spate povara păcatului, a degradării morale, a nimicniciei, a umilinței

și a trădării. Dragă prietene, eu nu mă disprețuiesc, cum ai putea să crezi, ci, dimpotrivă, mă consider superior altora, mai bun și mai demn, și asta din pricina suferinței pe care o port cu mine. Poate să îți se pară îngrozitor, dar îți mărturisesc că nu-mi pare rău, pentru că regretul e un viciu și eu nu mă simt degradat în postura aceasta. Nu le cer oamenilor să mă înțeleagă și să mă căineze, să spună apoi că cele petrecute au fost un accident, o întâmplare. De unde o asemenea concluzie? De unde știi ei că eu nu sunt un trădător ordinar, că totul nu e decât minciună și înșelăciune?

Rauf povestea mai departe despre starea sa permanentă de fugă, despre conspirativitatea în care se învâluia. Pe moment, mi s-a părut că orașelul W. e atât de mic, de liniștit și de discret, încât m-ar fi ținut și pe mine ascuns în horbota de verdeață în care motăia. Ca să fiu sincer, asta m-a mulțumit într-un fel, dar m-a și deranjat, pentru că mă priva de sentimentul vinovăției, pe care trebuia să-l gust până la fund. Nu-mi puteam imagina cum avea să mi se scurgă viața într-o asemenea liniște, în căsuța mică de la periferie, înconjurată de o pace absolută, cum voi privi de la fereastra dormitorului câmpul întins și colinele din zare, tăcute și pleșuve, iar deasupra cerul va fi de un albastru clar, adânc și cristalin. Nu puteam crede că o asemenea liniște și tihnă mi s-ar fi convenit (Raul, de ce stai la geam și vorbești cu luna?), că eram lipsit de sentimentul de vină, că uitarea, asemeni umbrelor de seară ce se întind peste câmp, mă va acoperi încetul cu încetul și că, într-o zi, voi închide ochii cu o seninătate deplină, fără suferință și regret, împăcat, înfricoșător de gol și de fericit...

Scrisul devenise mai nervos. *Eu trebuie să sufăr toată viața rușinea trădării.* Fraza era subliniată de câteva ori. Putea să se prăbușească orice în textul acela, totul putea să se scufunde în neant, fraza aceea de rezistență ar fi rămas asemenea pilonilor unui pod în mijlocul râului dezlănțuit.... Fapt care nu mă exasperează, ci din contra. Simt că am forța și voința și curajul de a întâmpina încă o zi, iar când va veni sfârșitul peregrinărilor mele, o să-mi spun: am făcut ceva în viață, am plătit greșeala tragică a unui accident.

Citindu-i scrisoarea, am bănuțit o clipă că îmi pierdusem puterea imaginației. Rauf și orice era legat de el se îndepărtaseră atât de mult, lăsând în urmă cuvinte care sunau a gol și suierau în vânt fără identitate. În 1981, la Gjilan, am format un grup ilegal de nouă inși, despre care se spunea că face parte dintr-o organizație căreia nu i-am știut niciodată numele întreg. Într-o noapte (țin minte bătaile ușoare în ușă, două, pauză și încă una scurtă), mi-au adus acasă un teanc de manifeste înfășurate în hârtie și legate cu o panglică lată. Pe cel care mi le-a adus nu l-am văzut, dar mi l-am imaginat observându-mă din locul în care se ascunsese, de pe peluză sau chiar de la colțul străzii.

Am luat pachetul (era o noapte de vară și din grădiniță venea o răcoare ușoară, amestecată cu țiuitul nervilor, ca un țârâit de greiere), m-am închis în casă și l-am desfăcut fără grabă. Gheștenderul lăsase prea multă cerneală și textul era ilizibil, acoperit cu pete negre, ce-ți dădeau un sentiment de ciudă.

Aici, scrisoarea avea o întrerupere inexplicabilă. Poate că la mijloc se aflase o liniște lungă, învăluită în fum de țigară sau o privire fixată pe perete, pe lumina lămpii sau pe chipul Sarei, privire așezată și calmă ca un râu de șes (Raul, de ce, când te vizez, în jurul tău bate un vânt rece?), sau un vârtej de gânduri, ce apare împreună cu umbrele umede ale nopții. Două zile după aceea, zgâlțâit de gânduri negre și de teamă ascunsă, i-am căutat pe camarazii din grup de la care speram să primesc un sfat despre ceea ce trebuia să fac cu «fluturașii», să-i împart, să-i distrug sau să-i dosesc undeva. Între timp, am ascuns pachetul ambalat în hârtie în pivniță, sub o placă de beton, și am pus câteva mărunțișuri deasupra, acolo unde țineam pitite și alte lucruri, documente ale organizației și un registru cu numele membrilor ei. Tot în ziua aceea, întorcându-mă acasă plin de o sentiment de goliciune și de o plictiseala adâncă, chiar la colțul străzii, acolo unde încep să se vadă unul câte unul acoperișurile scunde ale caselor de pe stradă, acolo unde cireșii și merii de prin grădini aruncă pe caldarâm umbre albăstrii, acolo unde pașii trezești în amintire mii de voci ciudate, acolo mi-au ieșit în cale doi tipi care mi-au spus să merg între ei, să nu privesc în urmă și să nu vorbesc cu nimeni...

În colțul cel mai îndepărtat al nopții, la capătul câmpului și mai departe, pe coasta dealului și dincolo de ea, cerul părea că părăsise pământul și se dăduse la o parte, formând o falie prin care începuse să intre o lumină decolorată, un fel de pulbere lăptoasă ce se topea și dispărea de îndată ce atingea pământul. Puțin mai târziu, vântul a început să împingă pulberea aceea și s-o îngâmădească în ungherele îndepărtate ale peisajului, s-o risipească încoace și încolo peste pădurea întunecată și peste coastele pleșuve din apropiere, apoi pe stradă și prin grădini și peste geamuri, aducând peste toate o dimineată cenușie și cețoasă. Din noaptea rămasă, o bucată aproape întreagă se mutase dincolo de fereastră, pătrunzând în camera lui Rauf. Poate că tocmai în clipele acelea își scrisese el scrisoarea, privind când spre literele de pe hârtie, când în negura dimineții de afară.

Trei luni de anchetă am negat continuu, alte trei luni mi-au spus că știau totul și n-avea rost să mai neg, și încă trei luni mi-au cerut să le arăt unde ascunsesem pachetul. Apoi mi-au citit declarațiile camarazilor din grup și mărturia aceluia care-mi pusese «fluturașii» la ușă. Nu știu ce mi-a venit, parcă mă sufocam de o căldură difuză, ce-mi dispărea imediat ce mă întrebau despre pachet. Manifestele? O, Doamne, cât de puține lucruri țineam minte și cât de îndepărtate și de ireale mi se păreau toate! Nu știu de ce mi-am amintit peluza din fața casei, mirosind a iarbă proaspătă și a noapte de vară. Manifestele? Da, da, erau acolo, acoperite de pământ moale și umed, chiar lângă cireșul din mijloc, la trei pași de el. Noaptea, când luna apare peste case, cireșul pune pe grădină o umbră lungă și tremurătoare, cu vârful îndreptat spre fereastră, gata să atingă pervazul și să intre în cameră, după care lunecă cu un fâșâit dulce spre gura fântânii și rămâne acolo doar o clipită, ca mai apoi să dispară într-o scurgere blândă. Manifestele? Acolo trebuie că le-am pus, trei pași... În noaptea aceea am visat o flacără uriașă, albă și galbenă și verde și roșie, ce-i ajungea cireșului până-n vârf și urca încă mai sus, îmbrățișând luna, făcând-o ca de

jeratic. M-a trezit zgomotul de pași de pe coridor și ușa deschisă cu zgomot. Prin colțurile negre ale celelei atârnau zdrențe din visul acela. M-au dus într-un birou mare și alb, apoi într-o cameră și-ntr-alta. Oriunde aș fi fost, pe coridoare și în încăperi mari și luminate, mi se părea că zidurile albe și goale se prăbuseau peste indiferența mea care mă scotea de acolo și mă ducea departe. Într-unul dintre birourile acelea am semnat o hârtie, iar într-altul, un bărbat în vârstă, cu ochi mici și sfredelitori, mi-a zâmbit candid. Tot atunci sau a doua zi mi-au spus că voi fi eliberat, că au mai rămas de făcut câteva formalități, câteva documente. Stați așa! Eu vreau să fiu judecat, condamnat, să declar în fața Curții, în sala de judecată că nu recunosc această instanță, ci doar pe aceea a poporului, că... Mi-au explicat că ancheta se terminase, că fusesem cooperant și că dădusem un mare ajutor la descoperirea întregii organizații. Registrul acela... Un spasm brusc a înnegrit pereții, a biciuit geamurile și s-a pogorât peste mine cu o greutate insuportabilă. Când mi-am revenit, bărbatul în vârstă cu ochi mici și sfredelitori ședea liniștit la birou, mă privea cu calm și bătea cu degetele darabana în masă. Limba, grea și lipicioasă, mi se ghemuise în gât ca un pumn de argilă moale. Puteți pleca. Dar eu... cum să spun, era o greșeală, o confuzie groaznică, nu vreau să-și închipuie cineva că... El a zâmbit, mi-a arătat spre ușă, s-a învârtit pe scaun și a rămas cu ochii pe geam. Apoi, coridorul pustiu, cu ziduri mișcătoare, făcute parcă din umbre întunecate, apoi nimic. La periferia abuliei aceleia a rămas o explicație de o claritate uluitoare, deși îmi părea depărtată la mii și mii de kilometri. Cineva din familie luase pachetul cu «fluturași» și celelalte hârtii din pivniță cu gândul de a le ascunde mai bine, le băgase într-un sac de plastic și le îngropase în grădiniță, sub cireșul cel mare, care, pentru că a venit vorba, în fiecare noapte, când luna apărea peste case, arunca o umbră lungă și subțire, sifidie și transparentă, în celălalt colț al curții, la fântână...

Peste orașelul W. căzuse seara. Prin fereastră îmi pătrundeau în cameră umbre ușoare, difuze și străvezii, ce rămăneau agățate și pluteau sub tavanul înalt. Literale negre de pe scrisoarea lui Rauf au început să se desprindă și să se amestece cu înserarea, să iasă apoi pe fereastră și să se împrăștie în noapte până departe, dincolo de dealurile în spatele cărora nu se afla nimic altceva decât zidul de întuneric. Și atunci, imaginându-mi peretele acela obscur de sub franjuria întunecată ai cerului, spre care mă îndreptam gonit din urmă de propria-mi singurătate, nu știu cum s-a făcut, dar parcă scrisoarea lăsată pe masa de la geam fusese scrisă de mine, eu eram Rauf, iar pe cel care a povestit toate acestea, pe autor, îl lăsasem acolo, în urmă, în camera întunecată, țintind cu privirile noaptea și câmpul tolănit până sub orizont.

În românește de Marius DOBRESCU

ARDIAN-CHRISTIAN KUCIUK

Spaima oglinzilor

Sunt sigur că în ziua când m-am născut un melc neînsemnat a început înconjurul țării sau al timpului. Căci în fiecare zi de naștere câte un melc pornește la drum sau își încheie un drum, ceea ce e cam același lucru.

M-am născut în aceeași zi cu cel mai cutremurător proverb revelat de la invenția roții încoace, spunea el după *un sfert* de coniac. Bea mereu *la metru*, adică înșira paharele unul după altul și le golea considerând că astfel se apropia cu un metru de taina celor văzute, dar nu știa exact câți metri de coniac îi mai rămăseseră până la taina tainelor, zona unde cele văzute se dezbrăcau devenind nevăzute. Aceasta era și marea taină a beției sale și nu dorința atroce sau neputința incontrollabilă de a-și recupera viața risipită prin închisori, viață pe care, de altfel, o numea «reculegere întru singurătatea genei balcanice». Se născuse foarte sus în munți, într-un sat ce se afla *mai aproape de frumusețea sublimă a morții (lipsa oricărei tiranii trupești) decât de zilele omului* și fusese singurul copil, poate de la invenția puștii încoace, a cărui naștere nu fusese întâmpinată cu focuri de armă trase în aer.

Apăruse în lume prea repede, cu două luni mai devreme, și nici unul dintre bărbații neamului său nu coborâse până jos, în orașul cel mai apropiat, ca să procure gloanțele lunilor viitoare. Când se răspândește vorba că una dintre femeile neamului cutare născuse un băiat, toți bărbații luată, din inerție strămoșească, puștile și încercară să-și exprime bucuria trăgând în aer. Dar n-aveau gloanțe. Era un fapt rușinos, o adevărată nenorocire ca un băiat proaspăt apărut pe lume să nu-și inaugureze drumul anevoios al vieții însoțit cu gloanțele de rigoare; cu tăcerea fără-de-gloanțe se vestește doar nașterea fetițelor.

Ardian-Christian Kuciuk – scriitor albanez născut la 23 august 1969 la Pogradec. Premiul național pentru roman, Tirana 1989. După teza de doctorat în literatură comparată Simțul sângeros al regăsirii, susținută la Universitatea București, își pregătește a doua teză Relația Dumnezeu-Cosmos în marile religii ale lumii la Facultatea de Teologie Ortodoxă. Prima sa carte, din care am publicat acest text, se intitulează Anul în care s-a inventat lebăda și a apărut la editura Getic, București, 1997.

Prin obiceiul tragerii cu pușca, bătrânii care amușiseră cu două sau trei secole în urmă descântau probabil amărâta eventuală a vieții nou-născutului sau îi deschideau un drum în cer, avertizând și înlăturând de la bun început pe acei îngeri care fac joc dublu, digerând în drum pe cei care se îndreaptă spre Dumnezeu. Așa că drumul a trebuit să mi-l croiesc singur, fără ajutorul ocult al glonțului, spunea el. Încremenii în curtea scoarțoasă a casei, tata, unchii și verii mei și-au dat seama cât de frumos e cerul. Era poate prima oară când au încercat să nu tragă în direcția cutare, spre norul acela sau spre puzderia de culori alpine, și tata a binecuvântat lipsa gloanțelor spunând că «Cine-și îndreaptă pușca spre cer, va fi obligat să-L ochească pe Dumnezeu».

Or, cu Dumnezeu nu se glumea, dovadă fiind și mila Lui de necuprins după atâtea trageri nebunești care găuriseră cerurile, încât lumina rară a soarelui părea mai degrabă a fi o ninsoare provenită din spulberarea unui zeu.

Iar proverbul născut în aceeași zi cu mine, spunea Profesorul, este de un laconism asurzitor, la un pas de înțelepciunea muțeniei.

Cel născut în aceeași zi cu lipsa gloanțelor și cu proverbul era botezat «Profesorul de Folclor»; era deja bătrân, cu tenul albăstrui al sfințeniei întârziate și obligatorii și cu un strabism – între șiretenie nemiloasă și bunătate exorbitantă – dobândit în cei cincisprezece ani de ocnă grea. Beam mereu la metru, la cea mai nobilă cârciumă rămasă de pe urma capitalei interbelice, și niciodată nu uita să mă fascineze cu legende inedite, cu versuri tulburătoare sau pur și simplu cu acea tăcere orbitoare ce te obligă să mergi înspre ultimul înțelept al lucrurilor respirând scrumul rămas după moartea cuvintelor.

Era deja prea târziu ca moartea sau viața să-l sperie cu ceva, dar, într-o după-amiază de toamnă, după zece centimetri de coniac, mi-am dat seama că mereu apare ceva mai presus de spaimele noastre ancestrale; pentru el, viața și moartea aveau de mult același preț, erau ca două surori siameze trăind din aceeași inimă, însă deasupra spaimei sfîrtnie de ele se înalță o altă invenție a omului: oglinda.

– În ultimii patruzeci de ani nu m-am uitat niciodată în oglindă, – mi-a mărturisit. Nu știi?! Nu ți-am povestit despre oglinzi?!

Nu-mi povestise niciodată nimic despre oglinzi. La întrebarea mea «De ce nu v-ați uitat în oglindă în acești patruzeci de ani?» (din care trebuia cu siguranță să scad garnitura de vreo cinci sau zece ani a nevoii sale de a șoca) – mi-a răspuns pur și simplu că: «Nu știu ce poate ieși din ele, ce se poate pierde în ele...» Era prima oară când teama de o surpriză – ce putea fi chiar mortală – mi s-a părut oarecum ne bună, o teamă fără nimic bărbătesc, iar până atunci, în nenumăratele oglinzi ale adolescenței mele nu intrasem decât eu și nu ieșise decât un băiat din ce în ce mai bărbat, *crescut și înfrumusețat pentru necazuri sau pentru glonț*, ar fi spus bătrânele, din ce în ce mai chipeș, la un moment dat atât de chipeș, încât a avut norocul rar ca soarta, în genialitatea-i matematică, să scape din mâini o socoteală și să nu-l ajute pe băiatul respectiv să pună mâna pe pistolul ilegal al bunicului și să-și limpezească (sau aerisească) creierii de atâtea frumusețe insuportabilă. Profesorul de Folclor nu era cine știe ce chipeș, nu fusese chiar niciodată o față *evadată* din comun; avea doar aerul de evlavie cam lipsită de rost a ocnașilor condamnați pe nedrept.

Era imposibil să crezi că se speria de frumusețea-i lăuntrică brăzdată de atâtea dezamăgiri și umilințe fără pereche, dar era ușor să crezi că vedea în oglinzi niște porțițe tainice spre alte lumi. Printr-o spargere neașteptată, puzderia lucrurilor neștiute sau interzise nouă se putea scurge asupra-ne și noi deasupra lor, într-o nebunie sau pierzanie încă inedită, și curiozitatea (cea care ne împiedică pe noi, balcanicii, să ne luăm viața, cum spunea el) m-a făcut să comand încă douăzeci de centimetri de coniac. Preoții fiind încă la închisoare, îngropați sau desacralizați prin lege, și fiindcă nici un muritor din capitală nu se dovedise până atunci prea străin sau prea apropiat ca Profesorul să-i poate încredința întâmplări stranii, el a descoperit chiar la mine acel calm amestecând în măsură egală preotul ilegal cu omul care nu va reuși niciodată să devină spion și cu ființa destul de distantă și interiorizată ca să nu te creadă întru totul, fără a cădea totuși în ispita de a-și bate joc în tăcere de tot ce va auzi.

Treimea comunicării perfecte – o numea el.

Era o seară de toamnă, îmbătățată de acele culori simple și tăcute care-ți tulbură memoria, șterg încet, dar sigur, limitele ființei, și nu-ți vine să crezi ce viață ai avut; cei douăzeci de centimetri de coniac, împreună cu o nostalgie mai generală, ca o spovedanie mută a păcatelor deja iertate, mi-au deschis poarta spre invincibilul nord al țării, spre acel tărâm stâncos, închis în tăcerea lui sticloasă, înzăpezită și respingătoare în lipsa cuvintelor de prisos, în acea tăcere fabuloasă în care munții și pietrele, ca să dea probabil o speranță rugăciunilor, luaseră chipuri de străbuni.

Profesorul avea o voce joasă, exact ca de lăută sau de nai răcit, o voce în care puteai asculta golurile ocnei, ale eșecurilor, ale înfrângerii vieții prin renunțarea la viață, ale așteptărilor epuizante, o voce care, printr-un delir ce pare calm datorită extinderii în timp, te introduce în spații închise, tainice. Știam că era unul dintre cei mai culti oameni ai vremii; știa la perfecție câteva limbi străine, știa pe dinafară Biblia și Coranul în original, Divina Comedie, Talmudul și Mahabharatta, și bineînțeles că eram măgulit de faptul că o astfel de ființă mă alesese tocmai pe mine ca ascultător. Nu mă respingea adevărul că mulți dintre oamenii ca el, – fără a înțelege sau a accepta că gloria sfârșitului de mileniu o luase razna învelind în glorie starurile cinematografilei și inventatorii de lucruri mărunte, prin care lipsa utopiei încerca să facă munca sufletului, – abia așteptau să facă rost de un scriitor, să agațe, mai bine zis, un *imortalizator* al martiriului lor neglijat de toate premiile, documentarele sau ziarele de succes – și era singura-i mică nebunie (sau copilărie) care dădea culturii sale imense un grăunte de poezie terestră. În afara coniacului.

Mi-a povestit că întâmplător, grație unei întâmplări din acelea sacre, pusese mâna, acum patruzeci și cinci de ani, pe niște manuscrise, niște cântece folclorice din nord. Erau manuscrisele neînchipuit de prețioase ale unui călugăr franciscan care culesese folclorul nordului și care, imediat după eliberarea țării, fusese aruncat în aer cu dinamita în prezența enoriașilor, ca să se vadă clar că Dumnezeu nu există, iar dacă există, e prea miop în ceea ce-i privește pe unii dintre slujitorii Săi aci. În acele manuscrise era vorba de un sat închis lumii, undeva prin «Vârfurile Blestemate», unde un lăutar fără-de-moarte, de pe vremea zmeilor și zânelor, îi cânta frumuseții cu o voce atât de neobișnuită, încât leșinau până și pomii înghețați.

Comentariile îi aparțineau Profesorului. Ceea ce încercaseră să facă gloanțele, reușise să facă vocea lăutarului; niciodată cât vom avea trup nu ne vom da seama de incomparabila putere a vocii umane, spunea. Ce altceva este Apocalipsa, decât o voce venind înspre noi în tonalități diferite, ca să ne curețe în toate straturile deodată?! Satul respectiv, cu cincizeci de turnuri de piatră, cu oameni tăcuți, cu puști, răzbunări, femei, cai, găini, vaci etc., cu o viață atât de simplă și săracă, încât *mânca găina piatră, iar ouăle găinilor arătau a ploaie de pietre cerești, sau a semne cerești pietrificate...*, satul acesta avea o ierarhie deosebită de valori: lucrul cel mai scump și cel mai adorat era pușca. E interesant de văzut dacă acest cult al puștii are de a face cu setea noastră de putere, sau cu oboseala genetică provenită din atâtea vicii ale istoriei, care ne-a convins poate până la sfârșitul veacurilor că mereu ne va ataca cineva, ceva, mereu ne naștem fără cel mai important membru: pușca. E clar că noi albanezii suntem poporul cu rata cea mai scăzută a sinuciderilor din lume. Mai prejos de ceea ce ne ispitește sau ne duce la sinucidere ne e jenă să cădem, nici nu putem cădea; mai presus se poate ajunge doar prin moarte; moartea întârzie; ne trezim în fiecare clipă condamnați la supraviețuire... Deci, cultul armei n-are de-a face cu spaima de viață, cu scârba de repetarea lucrurilor, nici cu libertatea totală asigurată în fiecare clipă de puțința de a evada din această lume printr-un glonț... Nu știu ce să spun. Cred că mai trebuie vreo zece centimetri de coniac, ce zici? Zic că trebuie. Ne-am mai apropiat zece centimetri de țința lui. Se pare că cele văzute sufereau, în acea seară tomatică, de o pudoare de oțel.

Timp de două secole, în sat se formase un fel de grădină eternă, unde crescuse trunchiul genealogic al armelor: cea mai înaltă ramură a sa fiind preschimbată în pușcă. De asemenea, în acel sat dăduse rod toată munca silnică a câtorva generații de bărbați pentru a înființa o fabrică de arme. Era de fapt o galerie, un soi de atelier pentru producerea puștilor și gloanțelor; exact atunci își săpase loc în vocabularul sătenilor și cuvântul «Creație». De atunci, nu s-a mai spus: «Se fac puști, se produc puști, se confecționează puști etc...», ci «Se creează puști», creația fiind o artă, un spațiu palpitant, exaltant, mișcat de vraja sufletului chinuit de limitele zgârcite ale lumii, o evadare tăcută. Cântecul pomenește un întreg univers de puști, cele mai ingenioase sau trăsnete modele: în formă de femeie, de vulpe, de șarpe, de pin, de sticlă, de țigară, de mână, de spadă, de baston, de lulea, de fum, de baghetă, de cheie, etc., precum și gloanțe în formă de ouă, de limbă, de măslină, de alună, de ochi, de dinte, de tăcere etc. S-a ajuns până la crearea puștilor și a gloanțelor din argint. Se pomenesc chiar și trei puști din aur. Pacea satului, pe de altă parte, nu fu tulburată decât de obișnuitele răzbunări și bocetele de rigoare, pe când caprele, urșii, lupii, păsările și celelalte vietăți trăiau liniștite, căci sătenii considerau vânătoarea un păcat. Păcat de gloanțele trase spre animale. Și așa animalele închideau în ele suflete de oameni care cine știe ce păcate strigătoare la cer săvârșiseră. Poate uciderea le-ar fi eliberat, dar poate le-ar fi închis în spații astrale mai grele. La un moment dat, această zonă muntoasă și izolată a devenit un fel de inimă de argint a Balcanilor, un fel de buzunar binecuvântat al belșugului. Cu cât mai desăvârșite deveneau puștile și gloanțele, cu atât mai mult ele se îndepărtau de origine, cu atât mai rar se foloseau, cu atât mai puțini oameni mureau. Sute de călători, mii de vecini, străini de neam necunoscut, vorbind în limbi sau semne ciudate poposeau în sat, dorind să cumpere cât mai multe puști, cât mai multe soiuri de

puști și gloanțe, fiind gata să plătească nu doar în aur curat, în argint, ci și în desfătări deochete cu femei aduse de departe. *Dar ce să facem noi cu aurul și argintul – cânta lăutarul – când noi din ele facem doar puști și gloanțe?! Să faceți alte puști și gloanțe, răspundeau cei veniți.* Cu trecerea timpului, îmi spunea Profesorul, arta atinsese vârfuri de nebănuț, și unul dintre cumpărători, un poet de seamă al Europei de atunci, ajunsese să spună că: «Sunt așa de frumoase, încât ți-e milă să tragi cu ele. E ca și cum ai trage cu femei...» Bătrânii satului considerau că această dezarmare prin desăvârșirea creației înarma indirect alte țări și zări. Deci, trebuia oprită vânzarea. Și s-a oprit vânzarea. Tot aurul și argintul satului, inclusiv cel câștigat din vânzări, s-a convertit în puști și gloanțe, iar sătenii s-au întors la viața de dinainte, în simplitatea și credința strămoșilor. Răzburările și bocetele zăceau acum în depozitele satului, în formă de armament din metale prețioase. Era păcat să tragi cu atâtea femei superbe. Încă zece centimetri de coniac, vă rog! Da.

Cel mai scump lucru după puști, dintotdeauna fuseseră femeile. Ierarhia s-a prăbușit când un sătean întors din pribegie a adus în sat, din China sau de nu se știe de unde, o placă de cer sau de apă înghețată, orbitor de clară, în care te puteai vedea ca în oglindă. Sătenii au numit-o oglindă. Dar nu era deloc ușor de creat, ca pușca. Încercările disperate ale maestrilor de puști au eșuat tot în acea euforie țărănească a creării puștilor, și în sat, timp de cincizeci de ani, a rămas doar o singură oglindă, cea adusă de pribegul acela din te miri ce pământ al lui Dumnezeu. După o adunare solemnă, sătenii au căzut de acord să se vadă în ea conform unei cozi bine definite, la început cei bătrâni (ei fiind mai aproape de pierderea vederii), pe urmă cei tineri și copiii. S-a descoperit repede că oglinda te putea înnebuni foarte ușor, și, cum bătrânii erau totuși mai încercați de suferințe, erau în același timp și mai ocrotiți de sminteală, și oarecum mai puțin importanți în caz de nebulie. Astfel, cânta lăutarul, se pogorî între noi Sărbătoarea Oglinzii. Vremurile s-au scurs în pace și credință, până când un neam străin a încercat să intre în legătură cu acest sat, ceea ce era mult mai greu decât să creeze o oglindă.

Fiecare necunoscut trebuia să treacă mai întâi *examenul* Oglinzii, ca să poată fi primit în Casa de Călători a satului. Se pare că primii delegați străini n-au fost la fel de chipeși în realitate și în necrutătoarea oglindă; purtau fără să-și dea seama niște «luciri războinice în priviri», și n-au fost acceptați la Casa de Oaspeți. Mai târziu, alți străini, chiar și vecini, au încercat să intre în legătură cu sătenii oglinzii, dar n-au izbutit. Lăutarul nu ne lămurește clar dacă pe săteni îi speria dezvăluirea tainei puștilor sau pierderea faimei ca maștri de neîntrecut într-ale puștilor, sau pur și simplu îi intimidă deosebirea vădită între ei și străini.

Lăutarul, de pe urma căruia nu ne-a rămas nimic din vocea fermecătoare, ci doar versurile, ne spune că, la un moment dat, lucrurile s-au încurcat rău de tot, și Legea de Aur a Munților a mai fost îmbogățită cu *interzicerea prin moarte a căsătoriilor îndepărtate*, nici un fecior și nici o fecioară să nu cadă pradă străinilor de tot soiul. Și cum legea e sfântă, timp de trei sau chiar patru generații oamenii s-au căsătorit numai între ei. Știu că te aștepti la vreo poveste cu zmei și monștri, îmi spunea Profesorul, deja amețit de atâta drum. Ei, află că n-a fost nici un zmeu, nici un monstru. A fost pace, simplitate și tăcere, până când au venit pe lume pruncii celei de a treia sau a patra generații

de maeștri în ale puștilor. Crezuseră că pușca nu-i decăt o prelungire exterioară a creierului, la fel ca și mâinile, organele genitale și băutura, iar copiii nu-s decăt niște prelungiri independente ale vieții noastre pe pământ.

Ce era de necrezut? Că erau toate fete. Erau toate fete!

De necrezut: erau toate de o frumusețe deprimantă, îmbolnăvitoare, o frumusețe care te întrista mai mult decăt orice lucru trist, decăt orice crimă, orice fericire sau nefericire. Nu atât prin desăvârșirea trăsăturilor, prin neputința sufletească de a le cunoaște, sau prin impotența chinuitoare, strict umană, de a le posedea cum se cuvine. Pur și simplu, erau neașteptat de frumoase, neînchipuit de străine. Îți mărturisesc: erau uluitoare, cum nu știai că poate fi frumusețea, se plăsmuieră în spații de cunoaștere unde noi avem să ajungem abia după un secol sau chiar niciodată... Se poate spune că se născuseră exact în granița fragilă dintre cele două lumi... Legea de Aur a Munților hotărâse de mult că viața unui om, oricât de urât ar fi el, se răsplătește cu o altă viață de om, oricât de frumos ar fi el. Dar aceste fecioare *străine* au luat nenumărate vieți de urâți și frumoși – cam tot ce economisise culmea atinsă de crearea puștilor –, de nu se mai putea găsi urâtenie sau frumusețe pentru a le pedepsi.

Mă-nțelegi? Părea groaznic de tulburat. Căuta ceva prin buzunare.

Lăutarul spune că munții erau populați de ființe din alte lumi, de zâne, preoți, prooroci, păsări fatidice, stafii, fantome de războinici miloși și, bineînțeles, nemuritori. Întâlnirea cu ei putea avea urmări dezastruoase. Îți pierdeai graiul, vederea, virilitatea, ca să nu mai pomenim de faptul că te puteau împietri cu o simplă și nevinovată privire, sau te puteau scoate definitiv din minți cu un simplu zâmbet... Ei, fecioarele frumoase nu făceau nimic rău sătenilor, decăt că nu-i recunoșteau ca părinți, dar s-a întâmplat de trei ori să se întâlnească cu zânele, și de atunci, prin peșterile nordice, într-o rugăciune interminabilă, zac trei statui de zâne, din marmură curată ca lacrima. De necrezut: fecioarele nelumești erau toate nebune! Nu făceau gălăgie, nu țipau noaptea, nu erau agresive, nu omorau pe nimeni, nu amenințau, nu vorbeau alurea. Erau doar nebune. Există și o nebulie greu de depistat, puțin peste cea a artiștilor, stranie, dar e nebulie curată.

Bineînțeles că mă frământam să fac legătura între acele frumoase edenice și teama – aproape tot atât de stranie ca și ele – a Profesorului față de oglinzi. Mă gândeam că nimerisem la vreunul dintre nenumăratele sale salturi poetice, vreo chestiune cu învechirea sau depășirea ființei (sau a obrazului) umane, mângierea frumuseții primordiale, îndepărtarea deja nemăsurabilă și irecuperabilă de Rai ș.a.m.d. Faptul că una dintre acele fecioare, pur și simplu uitându-se în Oglinda satului, a preschimbato într-un pulbere neagră ca de onix, nu m-a mișcat. Sperietura sătenilor, somnul lor bântuit dintr-odată de zmei, culori nemaivăzute, sunete excitante sau înfricoșătoare, nu m-au emoționat nici ele. Te rog să nu te aștepti la închipuiri arhaice cu oglinzi-portițe spre alte lumi sau spre alte ființe, cu suflete condamnate la tantalism copilăresc, suflete care se uită de dincolo sau din noi spre această și spre acea lume, fără a putea fi cele ce nu pot fi, fără a putea gusta nimic... Am vrut doar să-ți povestesc cum opt sute de metri sub acest sat, eu am cărat timp de cinsprezece ani, ceas după ceas, cărbune, pietre pentru temelii și gânduri de balcanic. Timp de cinsprezeci ani, înainte să ne ducă la construirea pistei aeroportului național.

– Știi povestea melcilor. N-o știi?! Nu ți-am povestit niciodată de melci?!

M-am grăbit să-l întreb ce s-a ales de fecioarele splendide și străine, cum au murit, – căci *de murit au murit și cu siguranță că au fost ucise* – și chiar puștile acelea ciudate: frumusețe ucisă prin frumusețe, cum doar viața frumoasă știe să se sinucidă; dar am tăcut, robit fiind, ca de atâtea ori, de acea tăcere tainică unde toate curiozitățile și amănuntele profane amuțesc. Poate aceasta era soarta povestirilor și a ascultătorilor lor: moartea, dispariția oricărei întrebări.

Profesorul tot căuta ceva în buzunare.

Mă-ntrebi, poate, ce s-a întâmplat cu ele... S-a întâmplat să mă uit într-o dimineață la oglinda comandaturii și să nu-mi dau seama nici astăzi cum de s-a făcut praf și cum de mi-am continuat meditația în carcera de izolare, timp de o lună, pentru deformarea cu premeditare a imaginii partidului la putere!

A găsit ce căuta în buzunare. Își ținea pumnul strâns. Urmă acea tăcere a neputinței omenеști de a înghiți niște episoade care l-ar îneca și pe dracul în persoană. Mi-a mărturisit, cu capul rezemat la capătul aceluia drum de țarie, că toate aceste taine mi le spusese, fiind convins că la mine nu moare nimic, nimic nu putrezește. Nu m-a lăsat să fiu prefăcut, spunându-mi că dintre toți ascultătorii lui, care formau aproape o armată de ratați în devenire, *numai tu ți-ai bătut joc de cele spuse, în cea mai sinceră uimire copilărească*. Nroiam din tot sufletul să-l conving că nu-mi bătusem joc de cele povestite, dar m-a încremenit cu o privire duioasă și atofîntelegătoare, care m-ar fi spulberat dacă aș fi fost oglindă, șoptindu-mi cu vocea-i de lăută bătrână sau de nai răcit: «Nu uita să mai aduci măcar un milimetru de drum... E foarte ușor, e chiar o plăcere să te gândești cum un nenorocit profesor de folclor sau pușcăriaș se bărbiereste în gând de la sfârșitul celui de al doilea război mondial încoace...»

Am adăugat trei centimetri de drum.

– Fii atent – a continuat el. Îți încredințez acum melcul vieții mele, sau viața melcului meu, cum vrei.

Și-a deschis pumnul și-a pus pe masă un melc.

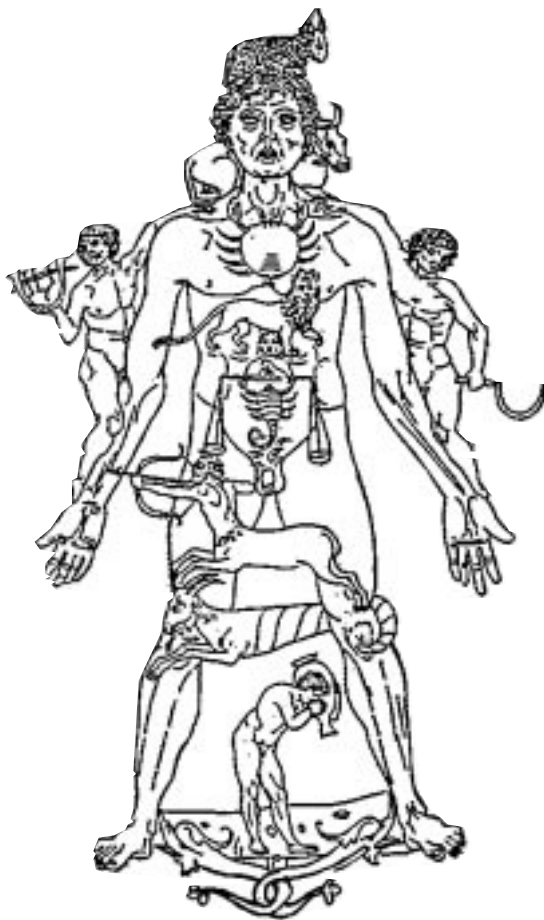
– Ne-am cunoscut pe pista aeroportului național, acolo l-am prins; săracu' abia pornește s-o parcurgă. De atunci am rămas frați de suflet. Fii atent! Eu lipsesc un pic din trezia generală, dar nu mor. Te rog să ai grijă de el. Hrănește-l și scoate-l la o plimbare scurtă. Bine?

– Cu ce să-l hrănesc? – am întrebat. Habar n-am ce mănâncă melcii...

– Cu povești, – oftă el. Dar nu cu din alea proaste...

București, februarie 1996

MILORAD PAVIĆ

DICTIONAR KHAZAR
roman lexicon

Observații preliminare la ediția a doua, revizuită și adăugită

Autorul acestei cărți își încredințează cititorii că nu vor fi osândiți pieirii dacă o vor citi, cum au fost predecesorii lor, care au ținut în mâini prima ediție a *Dicționarului khazar*; cea din 1691, când lexiconul își avea primul izvoditor. În privința acelei ediții s-ar cuveni făcute unele precizări, dar cum astfel precuvântarea s-ar lungi peste măsură, lexicograful ar voi să cadă la învoială cu cititorul, promițându-i că se va strădui să pună pe hârtie precuvântarea înainte de cină, pentru ca cititorul să se apuce apoi de citit la siestă. Astfel scriitorul, îmboldit de foame, va fi cât mai scurt și nici cititorul, sătul, nu va găsi precuvântarea prea lungă.

Istoricul Dicționarului khazar

Întâmplarea studiată în prezentul lexicon s-ar fi petrecut cam prin secolul VIII sau IX al erei noastre (dacă n-o fi fost vorba de mai multe asemenea întâmplări), iar în literatura de specialitate acest subiect va purta numele generic de «gâlceava khazară»¹ (Un repertoriu al literaturii despre khazari a fost publicat la New-York (*The Khazars, a Bibliography*; 1939), despre istoria khazarilor există o monografie a rusului M.I. Artamanov, care va cunoaște două ediții (Leningrad, 1936 și 1962); iar în anul 1954, D.M. Dunlop va scrie o istorie a khazarilor publicată la Princeton.)

Khazarii, o etnie puternică și neatârnată, o seminție nomadă și războinică, s-ar fi ivit din negura vremilor dinspre Orient, atâtați parcă de o tihnă clocotitoare, pentru că în răstimpul dintre secolele VII și X să se înstăpânească pe întinderea cuprinsă între două mări, Caspică și Neagră. Se mai știe că vânturile care îi mânaseră erau din cele bărbătești, care

Dicționar Khazar poate fi numit un dicționar planetar care sublimează duhul european al sfârșitului de mileniu. Autorul său, scriitorul sârb Milorad Pavić (n. 1929), propune tentativa de a transforma un fapt istoric într-o aventură a povestirii, brodând o suită de evenimente pe marginea unui eveniment – convertirea khazarilor, o seminție atestată încă din Antichitate, trăitoare pe țărmul Mării Caspice. Aici trebuie precizat că există un număr impresionant de adevăruri deținute de cercetători ai chestiunii khazare. Iar în această inflație de adevăruri, care de veacuri își dispută supremația, Milorad Pavić nu face eroarea de a-și impune adevărul său. Disimulându-și erudiția, Pavić deapănă firul împrejurărilor în care a luat cunoștință adevărul său despre khazari. Inveșmântează ideile în personaje, pe care le pune la încercare, scoțându-le în cale peripețiile aventurii.

Asadar, Milorad Pavić este un scriitor actual care scrie despre khazari, folosind tehnica polifoniei vocilor, puncte de vedere asupra chestiunii khazare, atribuind personajelor funcții de narator.

Dicționar khazar a apărut la Belgrad în anul 1984. Declarată imediat cea mai bună carte a anului, a cunoscut rapid 14 ediții, numai până în anul 1990. Consacrarea internațională va fi pecetluită un an mai târziu la Târgul de carte de la Frankfurt, unde editura Belfond din Paris a achiziționat drepturile mondiale pentru această carte, care va fi tradusă simultan, la început în limbile de mare circulație.

n-aduc niciodată ploaie – vânturi sub care crește iarba, pe care ele o poartă apoi în înaltul cerului ca pe niște bărbi. O sursă mitologică slavă mai recentă pomeneste de o mare a Kozijej, care ar trebui să ducă cu gândul la o «mare khazară», căci slavii îi numeau pe khazari kozari. Se mai știe, apoi, despre khazari că, statornici între cele două mări, ar fi ajuns un imperiu puternic, unde se propovăduia o religie necunoscută nouă azi. La moartea bărbaților căzuți în luptă, femeile khazare primeau câte un dos de pernă unde să-și strângă lacrimile vărsate după războinici. Khazarii vor intra în istorie prin războaiele purtate cu arabii, precum și prin alianța încheiată cu împăratul bizantin Heracliu în anul 627, dar originea lor va rămâne necunoscută, tot așa cum va dispărea și orice urmă care să le fi putut atesta numele, și orice nație care să le fi moștenit urmașii. În urma lor avea să rămână un cimitir pierdut pe malul Dunării, despre care nu se știe însă cât era de khazar, precum și o grămăjoară de chei care, în locul tortiței, aveau câte un perper, o monedă triunghiulară de argint sau de aur, despre care Daubmannus susținea că era khazară. Khazarii vor dispărea de pe scena istoriei o dată cu imperiul lor, ca urmare a unei întâmplări ce va fi aici temeinic cumpănită. Și anume, lepădarea de credința străveche, necunoscută nouă până în prezent, și îmbrățișarea uneia dintre cele trei religii practicate aidaoma până în ziua de azi – iudaismul, islamismul și creștinismul – dar care anume, nu se știe – , ca la puțin timp după convertire să urmeze decăderea imperiului khazar. Una din căpeteniile ruse, kneazul Svetoslav, avea să înfulece, din galop, ca pe un măr, dintr-o îmbucătură, regatul khazar. Capitala khazară de la vărsarea Volgăi în Marea Caspică va fi rasă de ruși în opt zile și opt nopți, asta în anul 963, pentru că între anii 965 și 970 ditamai imperiul să fie făcut una cu pământul. Martorii oculari aveau să consemneze că umbrele caselor din metropola khazară refuzau parcă să se năruie, deși nu mai stăteau nici un zid în picioare. Astfel încât mai dăinuiri o vreme pe luciul apei învolburate a Volgăi. După o cronică rusă din secolul al XII-lea, Oleg fusese desemnat arhonte al Khazariei încă din anul 1083, deși din secolul al XII-lea o altă seminție, aceea a cumanilor, avea să se

Dicționar khazar – roman lexicon în 100.000 de cuvinte, *structurat în trei cărți – roșie, galbenă și verde, simbolizând cele trei izvoare privind chestiunea khazară – este o poveste care începe în secolul al III-lea î.H. și ajunge până în zilele noastre. Este o scriere în care prevalează alternanța ficțiune/nonficțiune, autorul intenționând să revitalizeze spiritualitatea bizantină, nu numai prin filonul sârb și grec, ci și prin componenta evreiască din Balcani.*

De altfel, Milorad Pavić se consideră ultimul scriitor bizantin. Profesor de istoria literaturii sârbe (autorul unei prestigioase istorii de literatură veche sârbă), novelist, poet, romancier, traducător din Pușkin și Villon, Pavić a reușit performanța de a trece, prin contrabandă, cum spune el, o scriere criptică în topul best-seller-urilor. Pentru că Dicționar khazar este deopotrivă un roman de aventuri, o culegere de poeme, o carte de povestiri, un studiu de istorie, într-un cuvânt, o carte absolută. Un dicționar cu virtuți de operă ficțională, în care povestirea este fragmentată prin fișe de dicționar, în umbra cărora Pavić își disimulează strategia retorică. Căutând să dea speciei românești o nouă dimensiune, scriitorul sârb socotește că literatura se cere translată din artă ireversibilă în artă reversibilă. Numai așa romanul poate fi citit-primit din toate părțile, ca o sculptură ori ca o casă. Opera literară astfel constituită, ajunge o entitate artistică intrinsecă. (M.Ș.)

așeze pe teritoriul de altădată al khazarilor. Vestigii ale culturii khazare aproape că nu există. Nici urmă de vreo inscripție publică sau privată, ori de vreun manuscris dintre cele de care pomenește, totuși, Halevi, și nici o iotă din limba lor, deși Chiril avea să consemneze că ei se vedeau în limba lor, khazara. O singură clădire publică va fi dezgropată la Suvar, în ținuturile de altădată ale khazarilor, dar se va dovedi că, de fapt, nici nu era khazară, ci bulgară. Nici săpăturile arheologice de la Sarkil nu vor scoate cine știe ce mare lucru la iveală, nici vorbă de ruinele acelei cetăți de odinioară, despre care știm că a fost înălțată de Bizanț în folosul khazarilor. După decăderea imperiului khazar, rareori li s-a mai pomenit numele. În secolul X, o căpetenie ungară i-a pofțit să se strămute pe teritoriul său. Iar în anul 1117 se pare că o mână de khazari se înfățișară în fața cneazului de Kiev, Vladimir Monomah. Încă în anul 1309, la Presburg, se interzisese oficierea de căsătorii între catolici și khazari, pentru ca în 1346 însuși Papa să consfințească interdicția. Cam asta ar fi tot.

Actul convertirii khazarilor, care le va fi fatal, s-ar fi petrecut în felul următor. Khaganul – căpetenia khazarilor – avu, după cum consemnau cronicile, un vis în urma căruia chemă trei filosofi din cele trei zări ca să i-l tălmăcească. Cuvântul său avea să atârne greu pentru statul khazar, căci el menise seminției sale credința aceluia înțelept care avea să-i limpezească pe deplin visul. Unele izvoare spun că în ziua în care Khaganul rosti această sentință tot părul din cap i se uscă, semn pe care îl pricepu și el, numai că era totuși la mijloc ceva care-l îmboldea să stăruie. Astfel încât, la reședința de vară a Khaganului se iviră cei trei mesageri – un musulman, un evreu și un creștin – cu alte cuvinte un derviş, un rabin și un monah. Fiecare din ei primi în dar de la Khagan câte un cuțit cioplit în sare, după care se porni sfada. Apărându-și fiecare crezul său, înțelepții stărniră dihonnia între cele trei religii, iar mai târziu personajele înseși, ca și pilda «gâlcevei khazare» treziră un interes nemaipomenit. Urmară judecăți aprige asupra acelei întâmplări și asupra consecințelor, asupra învingătorilor și a învinșilor «gâlcevei», astfel încât, veacuri la rând, în mediul ebraic, creștin și islamic i se închinară dezbateri care durează până-n zilele noastre, deși khazarii au dispărut de mult. Interesul pentru chestiunea khazară se va redeștepta brusc în secolul al XVI-lea, când o amplă documentație inedită asupra acestei chestiuni va fi riguros sistematizată și apoi, în 1691, publicată la Borussia (Prusia). Fură studiate colecții numismatice, perpere, nume crestate pe inele antice, desene gravate pe ulcioare de sare, corespondența diplomatică, portretele unor scriitori în care se vedeau, în plan secund, cărți ale căror cotoare fură minuțios cercetate cu lupa, apoi rapoarte de spionaj, testamente, limbajul papagalilor din zona Mării Negre, despre care se zicea că ar fi vorbit acea limbă khazară demult dispărută, picturi pe teme muzicale (din care s-au descifrat note muzicale) și chiar o epidermă umană tatuată, fără a mai pune la socoteală materialele de arhivă din fondul bizantin, ebraic și arab. Într-un cuvânt, s-a stors un impresionant material, pe care imaginația omului din secolul XVII l-a agonisit și l-a îmblânzit pentru folosința sa. Și care va fi stocat între copertele unui dicționar. Explicația redeșteptării curiozității secolului al XVII-lea față de chestiunea în cauză, și asta la o mie de ani după acea întâmplare, ne va fi dată de un cronicar într-o formulare oarecum oraculară, care sună astfel: «Fiecare din noi își duce gândirea la plimbare ca pe o maimuță în lesă. Când citești, ai mereu în față două maimuțe: una care-ți aparține și una care e a

altuia. Sau, și mai rău, o maimuță și o hienă. Să iei aminte însă cum le hrănești. Căci pe o hienă n-o saturezi ca pe o maimuță...»

Așadar, s-a întâmplat ca editorul unui dicționar polonez, Joannes Daubmannus (sau, poate, un urmaș cu numele său), să publice în acel an 1691 tot ce se referea la chestiunea khazară într-o scriere menită a înghiți toate terfeloagele celor cu plavazul în cercei și călimara în plescăitul gurii, toate hârtoagele stivuite și pierdute în negura veacurilor... Scrierea se va înfățișa ca un dicționar al khazarilor și se va intitula *Lexicon Cosri*. După o versiune (creștină), cartea ar fi fost dictată editorului de către un monah pe nume Teoktist Nikolski, care, nimerindu-se pe câmpul de luptă dintre armata austriacă și armata turcă, dăduse peste niște manuscrise privind felurimea khazarilor și le învăță pe de rost. Astfel că ediția lui Daubmannus va îmbina trei dicționare distincte, un glosar al surselor islamice despre chestiunea khazară, un indice alfabetic de texte despre seminiția khazară din istoriografia ebraică, precum și un *opus* al surselor creștine privind chestiunea khazară. Se pare că opera lui Daubmannus – dicționarul dicționarilor despre imperiul khazar – va cunoaște un destin neobișnuit.

Unul dintre cele cinci sute de exemplare ale acestui prim dicționar al khazarilor va fi tipărit de Daubmannus cu cerneală otrăvitoare. Care exemplar otrăvitor, în ferecătură de aur, era însoțit de un exemplar de control în ferecătură de argint. În anul 1692, Inchiziția va distruge toate tipărișurile lui Daubmannus, în afara exemplarului otrăvitor și a celui de argint, care nu se știe cum de au scăpat din vizorul cenzorilor. Astfel încât nesupușii și necredincioșii care se încumetau totuși a citi lexiconul interzis se expuneau unei primejdie de moarte. Cel care deschidea cartea rămânea țintuit locului, străpuns în inimă de mii de ace. Pe la pagina nouă, cititorul își cam dădea sufletul, nu înainte însă de a fi citit: *Verbum caro factum est* (Cuvântul se făcu carne). Exemplarul de control confirma momentul morții survenite în timpul lecturii exemplarului otrăvitor. În exemplarul de control găseai următoarea însemnare: «Dacă vă veți trezi fără nici o durere, să știți că nu mai sunteți printre cei vii».

În patrimoniul unui proces de succesiune al familiei Dorfmer, trăitoare în secolul al XVIII-lea, figurează exemplarul «în aur» (otrăvitor) al dicționarului transmis din generație în generație în acea familie prusacă: fiul cel mare moștenise jumătate din carte, celorlalți copii revenindu-le câte un sfert ori mai puțin. Fasciculele cărții erau împărțite o dată cu celelalte bunuri ale moștenirii familiei Dorfmer: livezi, fânețuri, ogoare, case, iazuri și chiar vite, dar multă vreme nimeni n-a făcut vreo legătură între moartea vreunuia din ei și acel titlu de carte. Numai că prea dădea molima-n vite, prea seca rodul pe câmp, și atunci se găsi cineva să le zică Dorfmerilor că, uneori, o carte e ca un duh de fată preschimbată în moiră, în vampiroaică, al cărei suflet se vântură prin lume, împrăștiind molimi și stârpind totul în cale. De aceea se cerea vărâtă în ferecătura cărții o cruciuliță de lemn, din cele care se pun în gura fetelor stăpânite de duhuri rele, ca să nu mai iasă duhul în lume ori să-i zbuçiume și să-i spurce pe cei din familie. Așa trebuia făcut și cu *Dicționarul khazar*: să i se vâre o cruciuliță în broasca ferecăturii, adică în gură. Numai că acum prăpădenia își ieși mai mult din minți, îi sufoca în somn pe ai casei, de mureau ca muștele. Atunci chemară un preot, care le zise că trebuia scoasă crucea din carte, și chiar din aceea zi prăpădenia se potoli. După care îi povățui: «Luați aminte, să nu mai puneți crucea-n carte câtă vreme duhul se vântură în afara ei, fiindcă de groaza crucii el nu se încumetă

a intra înapoi, și atunci se ține de grozăvii și stricăciuni». Așa că ferecătura aurită va rămâne închisă, iar *Dicționarul khazar*, nefiindu-i nimănui de trebuință, va sta uitat pe o poliță decenii la rând. Uneori, dinspre poliță se auzea, în miez de noapte, un fojgăit ciudat care venea dinspre dicționarul lui Daubmannus, pentru că din însemnările unui jurnal ținut în acea vreme se poate afla că pe lexiconul lui Daubmannus era încrustată o clepsidră crestată de un oarecare Nehama, datat cu *Zohar*, deprins a vorbi una și a scrie alta în același timp. Ei, și acestui Nehama i se năzărise cum că simte în palmă consoana *He* din ebraica lui, ca și slova *Vav* din vâna lui de bărbat. Clepsidra pe care el o încrustase pe coperta volumului nu se vedea cu ochiul liber, dar în tihna cititului urechea stătea pâlnie la târâitul scurgerii nisipului. Când nisipul se prefira de tot, cartea se cerea întoarsă, se voia citită pe dos, de la coadă la cap, căci numai așa-i puteai dezghioca miezul tainic. Din alte surse aflăm însă că rabinii nu se arătau prea încântați văzând slăbiciunea compatriotului lor față de *Dicționarul khazar*, căci cartea fusese nu o dată ținta atacurilor venite din partea cărturarilor lumii ebraice. Și asta nu fiindcă rabinii ar fi pus la îndoială veridicitatea surselor ebraice ale lexiconului, ci pentru că erau neîncredători în celelalte surse. De altfel, *Lexicon Cosri*-n-a prea avut spor nici în Spania, unde mediul mauro-islamic a anatemitizat «exemplarul de argint», care n-a putut fi citit timp de opt sute de ani, și se pare că blamul încă se menține. Explicația unui asemenea tratament putea fi chiar faptul că în acea vreme, în Spania, existau încă familii de origine khazară. Iar despre acești «ultimi khazari» se zicea că ar fi avut un nărav ciudat. Dacă erau în vrajbă cu cineva, nu se lăsau până nu-l dovedeau cu afurisenii proferate numai în timpul somnului, cu mare băgare de seamă, pentru a nu-și trezi victima cu ocările lor bolborosite. Pentru că în somn, credeau ei, blestemele nimereau în plin, afurisenia plesnea iute dacă potrivnicul nu era treaz. Se pare că femeile khazare – zicea Daubmannus – l-ar fi afurisit până și pe Alexandru Macedon, ceea ce întărește mărturia lui Pseudokalistene, cum că una din semnițele năpăstuite de dominația lui Alexandru cel Mare ar fi fost cea khazară.

Structura dicționarului

Pare greu de închipuit azi cum cum ar fi arătat ediția *Dicționarului khazar* al lui Daubmannus, cea din 1691, întrucât singurele exemplare, și cel otrăvit și cel de argint (ajutător), au fost distruse, fiecare în alt capăt al lumii. Potrivit unei surse «exemplarul de aur» ar fi fost distrus într-un mod absolut nedemn. Ultimul său proprietar ar fost, pare-se, un bătrân din familia Dorfmer, vestit prin faptul că știa să prețaluiască o sabie după zângănit, ca pe un clopot. Nu citise în viața lui o carte și avea o vorbă: «Lumina își depune ouăle în ochii mei tot așa cum musca își întinde băloșenia pe-o rană. Se știe ce poate să iasă...» Pentru că nu suportă mâncărurile grase, bătrânul își punea zilnic, pe furii, câte o pagină din *Dicționarul khazar* în farfuria cu ciorbă, ca să înghită grăsimea, după care îndepărta hârtia slinoasă. Așa că până să se dumirească cei din casă, *Lexicon Cosri* era hărtănit bine. Aceeași sursă consemnează că volumul era bogat ilustrat cu gravuri pe care bătrânul nu voise să le folosească pentru că ar fi stricat gustul ciorbei; așadar, paginile ilustrate ale lexiconului au rămas neatinse, ce mai, conservate, deci putem da oricând peste ele, numai de-am întrezări o pistă sau măcar de am da de o urmă, iar apoi de alta, până să se bătătorească o cale. Multă vreme s-a crezut că un profesor de arheologie și orientalistă, un oarecare doctor Isajlo Suk, ar fi fost posesorul unui exemplar

sau al unei copii a *Dicționarului khazar*, numai că după moartea sa nu avea să se găsească nimic. Așa încât din ediția dicționarului lui Daubmannus nu ne vor parveni decât unele fragmente, așa cum după somn nu ne rămâne decât nisipul ochilor.

Din acele câteva fragmente rispite în scrierile celor care polemizau cu autorul sau autorii *Dicționarului khazar* reiese că ediția lui Daubmannus ar fi fost un soi de enciclopedie khazară, o culegere de biografii ale unor personaje care traversaseră bolta imperiului, precum un stol de păsări scăpat într-o încăpere. *Vitae sanctorum* ca și viețile altor personalități care s-au amestecat, într-un fel sau altul, în gâlceava khazară, colportând-o de-a lungul veacurilor, vor fi pilonii cărții alcătuite din trei părți.

Această compoziție a dicționarului lui Daubmannus, care îmbină cele trei surse – ebraică, islamică și creștină – privitoare la convertirea khazarilor, va fi și canavaua celei de a doua ediții. Lexicograful a preluat-o în ciuda neajunsurilor datorate lipsei surselor primare, doar pentru că, la un moment dat, în lexiconul khazar, a dat peste următoarea frază: «Visul este grădina diavolului și toate visele au fost de mult visate pe lumea asta. Acum nu ne-a mai rămas decât trocul cu trezia, care e, ce-i drept, cam tocită, precum paraua care trece din mână-n mână până ajunge taman în poliță...» Într-o lume ca asta, sau mai bine zis în halul în care a ajuns, să ne fie îngăduită o asemenea necuviință.

De fapt, editorul celei de-a doua ediții a *Dicționarului khazara* mirosit că materialul lui Daubmannus din secolul al XVII-lea era cam șubred, prea ținea de legendă, era nesățios ca înghițitul în sec, ca atunci când visezi că mănânci, picat în mreaja unor bălmăjeli melifate în neștire. Și totuși, acest material se înfățișează cititorului în forma prezentului dicționar, care nu ni-i arată pe khazari din perspectiva actuală, intenția lexicografului fiind aceea de a reconstitui ediția pierdută a lui Daubmannus. Uneori s-a recurs la documentația actuală despre khazari, ca de pildă atunci când s-a simțit acut nevoia reconstituirii unor fragmente de text ale ediției *princeps*, dar, din rațiuni lesne de înțeles, nu s-a putut menține ordinea alfabetică a dicționarului lui Daubmannus, care întrebuintase trei alfabete, deci trei limbi diferite: greaca, ebraica și araba, iar datele fuseseră consemnate conform cronologiei celor trei calendare. Deci, toate datele au fost aliniate unui singur calendar, iar textul lui Daubmannus a fost tălmăcit din toate cele trei limbi și apoi transcris într-una singură, căci este evident că în ediția din secolul al XVII-lea articolele veneau în ordinea specifică limbii celor trei dicționare (ebraic, arab și grec), astfel încât același cuvânt apărea în diverse poziții, deoarece fiecare alfabet își are literele altfel așezate, și nici cărțile nu se răsfoiesc numai dintr-o parte, cum nici actorii nu apar pe scenă dintr-un singur unghi. Așa și cu scrierea de față, cu fiecare nouă traducere ea va arăta altfel. Întrucât, în mod inevitabil, materialul va fi ordonat în mod diferit, după alfabetul fiecărei limbi, articolele se vor înșirui ca atare, iar numele proprii vor respecta o mereu altă ierarhie. De pildă, nume importante, care apăreau în ediția lui Daubmannus, precum Sfântul Chiril, Juda Halevi sau Iusuf Masudi și multe altele, nu se regăsesc în poziția pe care o aveau în prima ediție a *Dicționarului khazar*, acesta fiind, de fapt, cel mai mare neajuns față de ediția lui Daubmannus, întrucât doar cel care e deprins a citi în rânduială o carte mai poate recrea lumea. Sau cel puțin așa s-ar conveni să fie căci, oricum, ordinea alfabetică a lui Daubmannus nu mai putea fi reconstituită.

De fapt, aceste neajunsuri nu pot fi socotite atât de păgubitoare, dat fiind că e greu de închipuit în ziua de azi un cititor care să dea de sensul tănuit al unei cărți dacă ar urmări temeinic firul narațiunii, pentru că Măria Sa Cititorul socoate că imaginația este

numai treaba scriitorului, el voindu-se scutit de orice străduință. Cu atât mai mult când e vorba de un dicționar. Pentru un asemenea cititor, cartea nu are nevoie de o clepsidră lăuntrică, pentru a-l trezi atunci când se cere inversat sensul lecturii; cititorul de azi e un năraș în ale cititului.

Modul de folosire a dicționarului

În ciuda poticnelilor de tot soiul, această carte mai păstrează unele virtuți ale primei ediții a lui Daubmannus. Poate fi citită în oricâte feluri. Este o carte deschisă chiar și atunci când se închide, putând fi neîncetat sporită: așa cum și-a avut lexicograful de căpătâi iar apoi și l-a aflat pe cel de acum, or să se găsească mereu condeieri care să-i înveșnicească scrierea. Alcătuit din articole de referință de toate soiurile, precum cărțile sfinte ori rebusurile, dicționarul are toate numele proprii și conceptele însemnate fie cu semnul crucii, fie cu semiluna, fie cu steaua lui David, dacă nu cu alte semne, care se cer căutate în dicționarul anexat, pentru a li se găsi semnificația. Așadar, cuvintele însemnate cu semnul:

- se cer căutate în *Cartea roșie* a aceluia dicționar (surse creștine privind cheștiunea khazară)
- se cer căutate în *Cartea verde* a aceluia dicționar (surse islamice privind cheștiunea khazară)
- se cer căutate în *Cartea galbenă* a aceluia dicționar (surse ebraice privind cheștiunea khazară)

Articolele de dicționar însemnate cu se regăsesc în toate cele trei dicționare, iar cele însemnate cu A – în *Appendixul* /de la sfârșitul cărții.

Astfel încât cititorul să poată folosi cartea cum îi vine mai bine la îndemână. Unii vor căuta un cuvânt, alții un nume propriu, ca în orice lexicon pe care îl deschizi atunci când vrei să afli ceva pe moment, pe când alții o vor parcurge ca pe o scriitură, de la cap la coadă, dintr-o suflare, pentru a-și face o viziune globală asupra cheștiunii khazare. Cartea se poate citi de la stânga la dreapta sau de la dreapta la stânga, ca în cazul ediției prusace (bazată pe surse ebraice și islamice). Cele trei dicționare ale dicționarului – cel galben, cel roșu și cel verde – pot fi citite după bunul plac al consumatorului, care-l poate deschide, la o adică, și la întâmplare. Din această pricină, în ediția din secolul XVII fiecare din cele trei cărți era broșată, ceea ce ulterior n-a mai fost posibil din rațiuni tehnice. Apoi *Dicționarul khazar* mai poate fi citit și în diagonală, obținându-se o secțiune prin cele trei registre: islamic, creștin și ebaic. Acest tip de lectură, de o maximă eficiență de altfel, se face alegând o triadă de concepte însemnate cu semnul , de pildă *Ateh*, *Khagan*, *gâlceavă khazară* sau *khazari*, și care se regăsesc în toate cele trei cărți, ori căutând trei personaje diferite, care au jucat un rol asemănător în istoricul cheștiunii khazare (*Sangari*, *Chiril*, *Ibn-Kora*), sau trei cronicari (*Bekri*, *Metodiu*, *Halevi*), sau chiar specialiști din secolul al XVII-lea în cheștiunea khazară (*Cohen*, *Masudi*, *Brankovic*) ori din secolul XX (*Suk*, *Muavi*, *Schultz*). Proba cu triada se cere apli-

† cată și în cazul personalităților care au ieșit din cele trei iaduri, islamic, ebraic și creștin (*Eufrosina Lukarevic*, *Sevasi*, *Akșani*). Doar au străbătut o cale atât de lungă pentru a intra în cartea noastră!

☾ asta pentru că le poate nesocoti cu inima împăcată, el doar să pună mâna să citească precum mănâncă: cu ochiul drept ca furculiță, cu ochiul stâng drept cuțit, iar oasele să le azvârle peste umăr. E de-ajuns. Dar se mai poate întâmpla și să se rătăcească, să se piardă printre cuvintele lucrării așa cum a pățit Masudi, unul din pisarii lexiconului, care tot vânturându-se prin visele altora, n-a mai găsit drumul înapoi. În cazul ăsta nu-i va mai rămâne decât s-o pornească la nimereală, făcându-și singur potecă. De aici încolo se va vântura prin carte ca printr-o pădure, din semn în semn, orientându-se după stele, lună și cruce. Altădată îl va citi ca un erete, care zboară doar joia, apoi iar să-l despoaie și o să-l învârtăjească pe toate părțile, de parcă ar fi «zaruri ungurești». O lectură în succesiunea faptelor este pe cât de neavenită, pe atât de zadară. Pentru că orice cititor își alcătuieste cartea sa ca pe o partidă de domino sau ca pe un joc de cărți, iar din acest dicționar va primi, ca reflectat într-o oglindă, pe cât a investit, căci așa cum stă scris chiar în lexicon – dobândești atâta adevăr pe cât ai pus și tu. Prin urmare, cartea nu se cere citită până la capăt, poți lua din ea fie jumătate, fie o bucată asupra căreia poți zăbovi, ca-n cazul oricărui dicționar. Pe cât ceri, pe atât primești, fericite de căutătorul îndărătnic, căci va da de nebănuite legături între personajele dicționarului. Rămâne destul și pentru alții.

Fragmente păstrate din prefata ediției din anul 1691, partial distrusă (traduse din latină)

Scriitorul își sfătuiește cititorul să nu se apuce de această carte dacă nu-i simte trebuința. Iar dacă e să o atingă, atunci să fie cu ochii-n patru și cu mintea trează, și doar așa să se apuce s-o citească, ca apucat de «friguri», ca pălit de «arșiță», perpelindu-se din două în două zile, ca un apucat, doar în zilele femeiești ale săptămânii...

Închipuți-vă doi bărbați ținând în laț, fiecare la un cap al chingii, o pumă. Cum ar voi să se apropie unul de altul, puma i-ar ataca, întrucât chinga ar slăbi, deci numai dacă amândoi o strâng în chinghi fiara stă la distanță de ei. Asta e și pricina pentru care cel care citește și cel care scrie nu-și vin în întâmpinare: chit că între ei e același gând ținut strâns în chingi, fiecare îl trage înspre el. Dacă am întreba puma, cu alte cuvinte gândul, cum îi vede pe cei doi, ea ar putea spune că la cele două capete ale chingii sunt două prăzi bune de mâncat, care țin în laț o pradă pe care n-o pot mânca...

Ferește-te, frățioare, să-i tămâiezi ori să-i slugărești pe cei care au puterea în pecetea inelului și care stăpânesc cu sfichiuitura spadei. Mereu înconjurați de o liotă care se înghesuie în preajma lor nu din cine știe ce porniri alese ori din dăruire, ci doar pentru că e musai. Pentru că n-au de ales, și atunci păzesc albina de pe pălărie ori uleiul vârat la sub-suoară și, fiind prinși cu ocaua mică, libertatea lor e pe muchie de cuțit, de aceea sunt în stare de orice. Iar ai de sus, ai de-i stăpânesc, îi știu bine și de-ai se folosesc de ei.

Ai grijă, deci, nu cumva să te nimerеști printre ei. Dar s-ar putea să le pici în labă, dacă te tot dai pe lângă ei, dacă le faci temenele: și atunci te-ai și înrolat laolaltă cu nelegiuții și or să te țină ca pe unul cu pata-n ochi, nu mai faci nimic cu dragă inimă, ori cu cugetul împăcat, ci pentru că e musai să-ți ispășești păcatele. Ce prețuire poți să ai față de asemenea oameni, doar să-i șutuiеști, că-s javre, ori să-i vâri în mai știu eu ce fărădele-gi, că tot ți nelegiuți...

În privința voastră, a pisarilor, e bine să judecați astfel: cititorul este ca un cal de manej pe care trebuie să-l iei cu binișorul, să-l înveți că, dacă își face numărul, vine și răsplata, își primește zăhărelul. Dacă nu ai bucățica de zahăr, nu te apuca de dresură. În privința celor care judecă o carte, a criticilor literari, ei sunt precum soții încornorați, ultimii care află noutatea...

ATEH (secolul IX) – Prințesa khazară, al cărei rol în gâlceava din jurul creștinării khazarilor a fost precumpănitor. Numele său însemna pentru Khazari «cele patru stări de spirit». În timpul nopții, ea purta pe fiecare pleoapă câte o literă, aidoma celor însemnate pe pleoapele cailor înaintea cursei. Literalele aparțineau alfabetului khazar proscris, căci cine le citea murea pe loc. Literalele erau caligrafiate de orbi, iar în timpul toaletei de dimineată, doamnele de la curte își slujeau prințesa cu ochii închiși. Astfel era ea ocrotită de vrăjmași pe timpul somnului. Căci pentru khazari somnul era un răstimp neprielnic omului. Ateh era pe cât de frumoasă, pe atât de cuvioasă, literalele o prindeau de minune, iar pe masă avea întotdeauna șapte feluri de sare căci, de fiecare dată când avea poftă de pește, își muia degetele într-o altă sare. Așa se ruga ea. Se mai zicea că ar fi avut și șapte chipuri, precum cele șapte feluri de sare. După legendă, în fiecare dimineată lua oglinda și începea să se picteze: un sclav ori o sclavă, niciodată aceiași, venea să-i pozeze. Și în fiecare dimineată își scotea la iveală un alt chip, nemaivăzut până atunci. După o altă legendă, Ateh nu era cătuși de puțin frumoasă, dar în fața oglinzii se schimonosea în fel și chip, până dădea peste fața care să se lege cel mai bine cu trăsăturile chipului. Această înfrumusețare silnică o împovăra într-atât încât, de cum rămânea singură, prințesa nu se mai strunea și frumusețea i se risipea precum sarea. De altfel, un împărat roman (bizantin) din secolul IX, referindu-se la faimosul filosof și patriarh Fotie, îl va numi «față khazară», ceea ce putea să însemne fie că patriarhul era de obârșie khazară, fie că avea un aer khazar, adică prefăcut.

După Daubmannus lucrurile nu stăteau deloc așa. Fizionomiile khazare ar fi avut o particularitate comună, fiind foarte speciale: chiar și prințesa Ateh se trezea dimineată mereu cu un alt chip, absolut neștiut, încât până și ei îi venea greu să se recunoască. Calătorii străini aveau să consemneze, totuși, că n-ar fi fost cătuși de puțin vorba de metamorfozări, dar că figurile khazarilor erau toate la fel și de aici se iscau atâtea confuzii și încurcături. Oricum, chestiunea se reduce până la urmă la ideea că o față khazară însemna un chip greu de ținut minte. Așa se poate interpreta și legenda potrivit căreia prințesa Ateh se înfățișase cu un alt chip fiecărui misionar care a luat parte la gâlceava de la curtea Khaganului, dacă nu cumva fuseseră chiar trei prințese Ateh – una pentru islamici, o alta pentru creștini și o a treia pentru misionarul evreu, talmăcitorul visului. Fapt e că prezența ei la curtea khazară nu a fost consemnată în manuscrisul creștin din epocă, scris în limba greacă și tradus apoi în slavă (*Viața lui Constantin din Salonic. Sfântul Chiril*), dar, conform *Dictionarului Khazar*, în mediul monahal grec și slav ar fi apărut, la un moment dat, un cult al zeiței Ateh. Cultul era legat de credința potrivit căreia, în timpul

gâlcevei, Ateh îl îngenunchiase pe teologul evreu, pentru a primi, apoi, credința creștină împreună cu Khaganul, despre care însă nu se știe dacă i-a fost tată, soț sau frate. S-au

pastrat două rugăciuni ale prințesei în traducere greacă; acestea n-au fost niciodată canonizate, dar Daubmannus le cita ca pe *Tatăl Nostru* și *Bucură-te, Fecioară Maria*. Prima glăsuiește astfel:

Pe corabia noastră, părintele meu, semenii noștri mișună ca furnicile: de dimineață îi spăl cu pletele mele, apoi ei se cațără pe catarge și întind pânzele verzi ale furnicarului lor ca pe niște unduitoare frunze de viță; cârmaciul dă să apuce cârma, dar ceilalți vin pe la spate să înhațe prada, ca numai unul să se înfrupte toată săptămâna: doar cei slabi trag de parâma sărată, ca apoi să o mistuie în pânțele casei noastre plutoare. Însă tu, părintele meu, să nu mi te arăți nesățios. Din înfulecarea lor bezmetică, ție, sufletul meu, doar ție, părintele meu, ți se cuvine bucată nestăpânită. Tu te hrănești cu fărâme de vânt.

A doua rugăciune a prințesei Ateh vine parcă să lămurească tâlcul chipului ei khazar:

Am învățat pe dinafară viața mamei mele și-n fiecare dimineață, timp de o oră, joc rolul mamei mele în fața oglinzii. Și asta de ani de zile. În strielele mamei mele, cu evantaiul ei, cu pieptănătura ei ca o bonetă de lână. Mă dau drept ea și-n fața altora, și chiar în patul iubitelui. În clipele desfătătoare eu nici nu mai exist, nu mai sunt eu, ci ea. Cu alte cuvinte, ea mi-a luat dinainte toate mângâierile. Dar nu-i port pică, fiindcă știu că și ea, la rândul ei, a fost păgubită de mama ei. Dacă m-ar întreba cineva la ce atâta prefăcătorie, aș putea răspunde: pentru că vreau să mă mai ivesc o dată pe lume, dar să-mi iasă ceva mai bine...

Este știut că prințesa Ateh n-a ajuns să moară. Deși există o inscripție cizelată din punctișoare pe plăselele unui cuțit, care-i atestă moartea. Această legendă orală, desigur neîntemeiată, va fi preluată de Daubmannus, dar nu ca o relatare asupra morții prințesei, ci ca un fapt care i s-ar fi putut întâmpla, dacă ar fi ajuns să moară. Cum nu încărunești de la vin, nici povestea noastră nu păgubește pe nimeni și sună cam așa:

Oglinda pripită și oglinda domoală

Era într-o primăvară, când prințesa Ateh își zise: Îmi simt gândurile ca niște veșminte. Îmi cad de minune, chit că le văd peste tot, chiar și la răspântii. Rău e însă că din pricina lor nu mai vezi răspântia.

Într-o zi, ca s-o mai înveselească, slugile îi aduseră două oglinzi. Care nu erau ca toate oglinzile khazare. Amândouă fuseseră șlefuite din sare, doar că una era pripită, iar cealaltă domoală. Dacă oglinda pripită pândea dinainte ce-avea să fie, cealaltă, domoala, ostioa graba celeilalte, rămânând în urmă pe cât o lua înainte prima. Când îi fură puse în față, prințesa Ateh se afla încă în așternut, iar slovele de pe pleoape nu-i erau încă spălate. Ea se văzu în oglindă cu pleoapele lăsate și muri pe loc. Se stinse între două clipiri, mai bine zis între clipa în care citea pentru prima dată literele ucigașe și clipa în care își lăsa în jos pleoapele, clipire prinsă de oglindă. Se stinse răpusă deopotrivă de slovele trecutului și de ale viitorului.

Brankovic´ Avram (1651-1689) – Unul din pisarii acestei cărți. Diplomat mercenar la Edirne și la Înalta Poartă de la Țarigrad, căpetenie militară în războaiele austro-turce, «poli-istoric» și erudit. Portretul lui Brankovic´ este pictat pe zidul mănăstirii Sfintei Paraschi-va de la Kupinik, ctitoria sa aflată pe domeniile familiei Brankovic´. Este înfățișat în mijlocul rubedeniilor, întinzând, pe luciul sabiei, biserica Sfintei Paraschi-va către străbunica sa, preacuvioasa măicuță Anghelina, despotiță sârbă canonizată.

Surse: Date despre Avram Brankovic´ sunt risipite prin rapoartele informatorilor austrieci, în special în cele întocmite pentru printul Badenski și generalul Veterani de către Nikon Sevast, unul din cei doi pisari ai lui Brankovic´. Despre vărul său, Avram Brankovic´, va pomeni și contele George Brankovic´ (1645-1711), în cronică sa valahă, precum și în câteva cronici sârbe, care din păcate nu s-au mai păstrat. Ultimele sale zile vor fi consemnate de slujitorul și maestrul său de arme Averkije Skila. Despre viața și activitatea lui Brankovic´ stă mărturie o scriere trimisă din Polonia de către cel de-al doilea pisar al său, Teoktist Nikolski, patriarhul de la Pec´. De fapt este un triptic pictat cu minunile pro-crocului Ilie, ticluite cu întâmplări din viața lui Brankovic´ și scrise apoi pe dosul fiecărei icoane.

«Avram Brankovic´ se trăgea dintr-o familie care, după căderea regatului sârb sub dominație otomană, se va strămuta în Câmpia Dunării» – avea să consemneze Nikon Sevast în rapoartele confidentiale trimise Curții de la Viena. «Membrii acestei familii, luați de valul destărrii unui ținut căzut sub turci, se vor stabili în secolul al XVI-lea în Lipova și în județul Ienopole. De atunci a rămas o spusă despre ardelenii Brankovic´, că mințeau în valahă, tăceau în greacă, socoteau în țințară, psalmodiau în rusă, dar cugetau în turcă, și doar atunci când voiau să-i facă de petrecanie cuiva se sfătuiau în limba lor maternă – în sârbă. De baștină erau din vestul Herțegovinei, de prin zona munților Polica, dintr-o așezare de lângă Trebinje numită Korenica, de aici și celălalt nume de familie – Korenici. De cum vor pune piciorul în Ardeal, Brankovicii se vor bucura de prețuire, iar de mai bine de două sute de ani vor avea cel mai bun vin din Valahia, de unde și vorba că o lacrimă de-a lor te făcea criță. Așa cum li s-a dus vestea de bravi oșteni în încăierările a două veacuri și a două state – maghiar și turc –, cei din familia Brankovic´, risipiți pe malul Mureșului, la Ienopole, Lipova sau Panciota, vor da și ilustre fețe bisericești. Moisej Brankovic va fi,

cu numele său de episcop, Matei, mitropolit de lenopole, iar o nucă aruncată de el în Dunăre ajungea întotdeauna înaintea oricărei alte nuci în Marea Neagră. Fiul său și unchiul contelui Gheorghie Brankovic´ – Solomon (care va lua numele de Sava I ca episcop de lenopole) – va păstori eparhia de lenopole și Lipova fără a descăleca de pe cal și bând doar în șa până în clipa în care Lipova va fi scăpată de sub turci, în anul 1607. Brankovicii ziceau că se trag din stirpea despoților Brankovic, dar de unde le veneau ditamai avuțiile, e greu de spus. De unde și vorba că până și agoniseala visată de tot ce era suflare țintară de la Kavala la Zemun intra în teşchereaua Brankovicilor. Giuvaergicalele lor aveau răceala șerpilor, moșiile lor nu le putea tăia pasărea dintr-un zbor, de întinse ce erau, iar în balade erau pomeniți ca fiind de os domnesc. Brankovicii erau proteguitorii multor mănăstiri din Valahia și de pe muntele Athos, zideau fortărețe și biserici, cum ar fi cele din Cetatea de Scaun – Belgrad, din Kupinik sau din așezarea numită Teus. Contele Sigismund Rakoci dăruise verilor săi prin alință pe linie maternă, Brankovicii, sate, ogoare și titluri de noblețe, și tot prin căsătorie Brankovicii se înrudeau cu neamul Szekely, din Ardeal, deci averile lor sporiseră și prin dotă. Trebuie spus că în neamul Brankovicilor moștenirea se împărțea după culoarea bărbii. Toți bărbații cu barbă arămie (pe care o moșteneau pe linie maternă, pentru că Brankovicii se însuraseră cu femei roșcovane) aveau întâietate în fața celor cu bărbi brunete, întrucât barba neagră îi trăda ca fiind moștenitori pe linie paternă. Poseșiunile Brankovicilor se estimează aci cam la 27000 forinți, iar venitul lor anual trecea un pic de o mie cinci sute de forinți. Dacă arborele genealogic nu era prea răsărit, în schimb bogățiile le erau mănoase precum și pământurile întinse pe care le străbăteau în galop, căci de două sute de ani nici un ducat nu le ieșise din sipeți.

La Țarigrad, Avram Brankovic´ va ajunge șontăcând, cu o încălțare cu talpă dublă, și aici ne dă târcoale povestea cotonogelii lui. Pe când Avram avea șapte anișori – glăsuia istorioara – turcii năvăliră pe moșia părintească taman când el ieșise la plimbare însoțit de alaiul slugilor care, la vederea turcilor, se făcură nevăzute toate, în afara unui bătrân care, cu o ditamai bătă, îi plesnea cu năduf pe călăreți până ce, la un moment dat, căpetenia lor l-a țintuit cu o săgeată dintr-o tijă de trestie pe care o ținea între dinți. Bătrânul căzu răpus, iar Avram, având și el o nuia în mână, se porni să-l altoiască la tălpi pe turc. Dar toată înverșunarea și ura din loviturile copilului fură zadarnice. Turcul râse cu poftă, apoi o porni în galop poruncind să se dea foc satului. Anii trecură ca țestoasele. Avram Brankovic´ va crește mare, întâmplarea va fi dată uitării, căci avură loc, între timp, atâtea alte încăierări, și Brankovic se va afla mereu în fruntea oștenilor săi, cu drapelul în mână, dar ținând mereu între dinți o tijă de trestie cu o săgeată otrăvitoare. Odată le tăie calea o iscoadă vrăjmașă însoțită de fiul său, un copilandru. Băteau și ei drumurile, fără vreo țintă, înarmați cu băte. Un oștean îl recunoscu, chipurile, pe bătrân și sări cu calul asupra lui, vrând să-l doboare. Bătrânul se apăra cu băta, nu se lăsa nicidecum prins, și atunci ce s-au gândit ei, că poate ascundea în băta lui vreun mesaj secret. Atunci Brankovic´ scuipe săgeata otrăvitoare și-l răpuse pe bătrân. În clipa următoare băietelul care îl însoțea se năpusti asupra lui cu băta. Să tot fi avut șapte anișori, și cu toată răbufnirea de dragoste și ură nu-l putu răzbi pe Brankovic´. Și totuși Brankovic´, cutremurat de hohote de râs, căzu răpus.

De la acea căzătură va rămâne el scurt de-un picior, va părăsi oștirea iar vârul său, contele Gheroghe Brankovic´, îl va introduce în lumea diplomației la Edirne, Varșovia și Viena. La Țarigrad, Brankovic´ va intra în slujba ambasadorului englez, va sălășlui în

foisorul unui turn aflat între alte două turnuri, Yaroz Kaleshi și Karataş, din Bosfor. La primul cat al turnului, Branković va porunci zidirea unei jumătăți din Biserica înălțată întru pomenirea Maicii Anghelina, străbunica lui canonizată de biserica răsăriteană, cealaltă jumătate aflându-se în Ardeal, ținutul natal al tatălui său.

Coșul pieptului lui Avram Branković, bărbat chișeș, era încăpător cât o colivie pentru păsări ceva mai înfoiate, ori pentru vreo jivină mai mititică și fusese deseori ținta tâlharilor de drumul mare – nu degeaba circula o baladă despre oasele lui daurite.

În Țarigrad venise pe o cămilă semeată, hrănită cu pește. Și cum dihania de sub el se tot sălta și-i răsturna poculul cu vin, el îl ținea înfipț în căpăstru. Încă din pruncie el nu mai dormea noaptea, ca toată lumea, dar când anume își dăduse părul pe spate, când anume își dăduse ziua pe noapte nimeni nu putea spune. Iar noaptea, treaz fiind, n-avea astâmpăr, de parcă se adăpa cu lacrimile altora. Oricând îl găseai cu masa pusă pentru două persoane, două farfurii, două tacâmuri și două pahare, iar în timpul mesei sărea de la un loc la altul. Și tot așa nu putea sta priponit de o limbă, căci schimba limbile ca ibovnicele: când vorbea în valahă, când în maghiară sau turcă, iar de la un papagal începuse s-o rupă și în khazară. Se mai zicea că-n somn vorbea spaniola, dar în trezie dibăcia i se topea. Odată, auzise în vis un cântec într-o limbă neînțeleasă, pe care el și-l întipări bine în minte și, pentru a-l tâlmăci, a început să caute omul hârșăit în limbile neștiute de el. Așa vom ajunge la rabinul în fața căruia Branković va glăsuși stihurile auzite-n vis. Nu erau prea multe, iată-le:

De cum îl auzi, rabinul îl opri pe Branković isprăvind el cântarea, că doar o știa pe de rost. Apoi rosti numele autorului. Poema fusese scrisă în secolul XII, alcătuitorul fiind un oarecare Iuda Halevi. Din acel moment Branković se apucă să învețe și ebraica. Numai că nu-și mai vedea capul de îndatoriri, deși era un bărbat deprins a face mai multe lucruri de-odată, căci alchimia zâmbetului său topea laolaltă dibăcii și virtuți launtrice nebănuite.

Seara, de cum se trezea, era pus pe încăierare. De fapt, își desăvârșea meșteșugul de mânăuire a spadei cu un faimos spadasin, un oarecare copt, pe nume Averkije Skila, care se tocmise slugă la el. Averkije așa ținea un ochi mai mijit și un altul mai căscat, iar zbârciturile feței sale se încolăceau într-un nod taman între sprâncene. El întocmise un uriaș zapis cu nu știi câte soiuri de lovituri de spadă încercate vreodată, îndreptar pe care îl tot îmbogățea cu noi și noi tertipuri spadășine, nu înainte de a le fi încercat pe pielea sa. Într-o sală încăpătoare, cu un kilim ca o fâșie de pășune pe jos, cei doi, maestrul Branković și nimitul copt se zăvorau, într-o beznă deplină, pentru a-și încruciașa spadele. Averkije Skila ținea cu mâna stângă un capăt al frâului cămillei, celălalt capăt fiind în mâna lui Kir Avram, care avea în mâna dreaptă o spadă la fel de grea ca aceea din mâna lui Averkije Skila. Fiecare din ei își înfășura, domol, câte un capăt al frâului în jurul cotului până când simțeau o suflare în ceafă, iar atunci păleau cu sabia, fără crâcnire, în bezna asurzitoare. De altfel, iuțea lui Branković era proslăvită de guslari și chiar eu l-am văzut toamna trecută pândind sub coroana unui pom, în adierea vântului, o poamă care să-i pice în limba sabiei astfel încât să fie despicată exact pe din două. Avea buză de iepure și ca să și-o ascundă își lăsase mustața, dar când tăcea tot i se zăreau dinții prin despicătură. De parcă n-ar fi avut buze, iar mustața i-ar fi crescut printre dinți.

Sărbii ziceau despre el că-și iubea nația, că era pâinea lui Dumnezeu cu ai săi, dar că avea unele scăderi care îi cam știrbeau rangul. Nu prea știa nici când să pună punct unei discuții, nici când era vremea să se ridice ori să plece. Așa că de multe ori se lungea

cu vorba ori își înghițea cuvintele, de nu te mai dumireai dacă dă să plece ori caută să mai stea. Trăgea hașiș anume pregătit de un eunuc din Kavala. Și ca să nu-i simtă trebuința, ca să se creadă descătușat, își trimitea besacteaua cu hașiș până la Pesta, ca după două luni s-o primească înapoi, neatinsă, taman când îl vedeai că-i arde buza după opium. Când nu era la drum, ditamai șaua cu zurgălăi se răsfăța în biblioteca spațioasă, slujindu-i la scris și citit, în vreme ce el sta în picioare. Odăile lui, ticsite cu tot soiul de troace desperecheate, căci nu găseai două de-un fel, te îngrozeau. Fie că era vorba de mobilă, de animale sau de oameni, fiecare se cădea să fie din alt loc. Avea ca slugi un sârb, un român, un grec, un copt, iar în ultima vreme își luase ca odăiaș un turc din Anatolia. Kir Avram avea un pat mai mare și un altul mai mic, iar în vremea somnului (și dormea numai ziua) se muta dintr-unul într-altul. Când dormea, odăiașul lui din Anatolia, Iusuf Masudi se uita la el cu o privire care tot slobozea păsări. Iar când se trezea, Kir Avram glăsuia, înfiorat, tropare și codace, întru pomenirea și cinstirea străbunilor săi canonizați de Biserica sârbă.

În privința femeilor, e greu de știut dacă-l ispiteau. Pe o masă ținea o maimuță din lemn, în mărime naturală, ciucită, cu un sex puternic. Uneori Kim Avram avea obiceiul să zică: «Femeia fără cur e ca satul fără biserică!». Atâta tot. O dată pe lună, domnul Brankovic se ducea la Galata unde o căuta, de fiecare dată, pe aceeași prezicătoare care îi vedea destinul în cărți și-i ghicea pe îndelete, ca în vremurile de demult. Prezicătoarea ținea, anume pentru Brankovic, o mescioară pe care arunca o carte de câte ori se schimba vântul afară. Deci, după cum bătea vântul cădea și cartea pe masa lui Brankovic. De pildă de Paști, de cum a intrat la ea, a început să bată un vânt dinspre miazăzi, iar prezicătoarea își și dădu drumul la gură:

– O să visați un om cu o mustață pe jumătate sură. E tânăr, are ochii roșii, niște unghii sticloase și se află-n drum spre Țarigrad, o să dați curând de el...

Vestea asta îl bucură într-atât pe gospodarul nostru, încât porunci să mi se vâre degrabă o verigă în nas. Abia am scăpat de milostenia lui...

לְכִי בְּסוּרָה וְאֶכִי בְּסוּף סַעֲרָב
 טֵד טַקְטָקָה אֵת טַקְטָאֵכֵל וְטֵד טַקְטָב
 טִיבָה טַטְטָלִים טְטֵרִי וְטַטְטָרִי בְּטֵטֵר
 טִיטֵן בְּטֵטְכֵל טַטְטָה וְטַטְטָי בְּטֵטְכֵל טַקְטָב
 טַקְטָב בְּטֵטְטֵי טַטְטָב בְּטֵטְטָרִי בְּטֵטֵר
 טַקְטָב בְּטֵטְטֵי טַטְטָה טַטְטָרֵה בְּטֵטְטָרִי בְּטֵטֵר:

În românește de Mariana ȘTEFĂNESCU

